

57 031

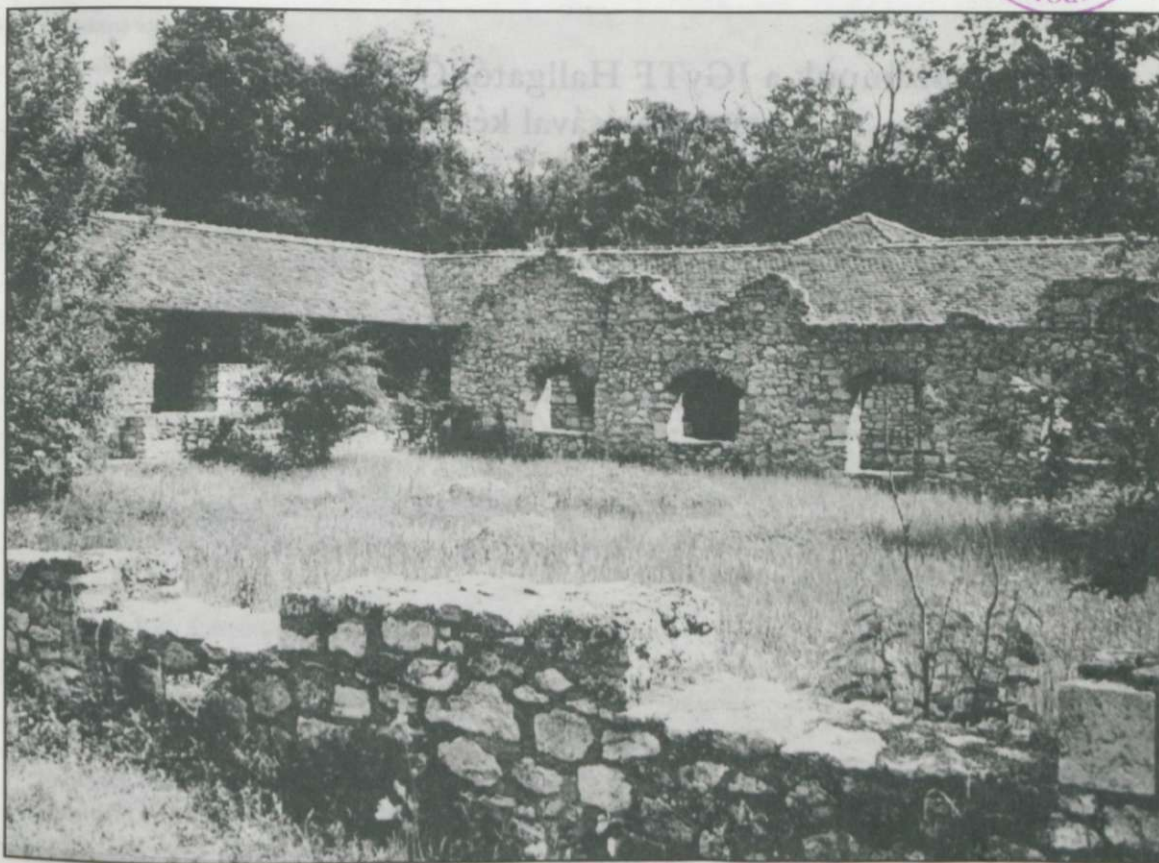
1172

BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA VI. évfolyam, 1-2. szám

A szentkereszti rom

Nagy Tamás ajánlata műemlékbarát turistáknak lapunk 50. oldalán olvasható.

1999 Ft
6

MCMXCIV
február-március

1994 MÁJ 18

BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNE SZHALLGATÓI NAK LAPJA

Főszerkesztő: NAGY TAMÁS

Szerkesztők: FARKAS ISTVÁN, HEVESI ISTVÁN, JANC SÁK CSABA

Alapította: ANNUS GÁBOR

Számunk a JGYTF Hallgatói Önkormányzat
támogatásával készült.

Kiadja a JGYTF Történettudományi Tanszéke.

Felelős kiadó: dr. Szegfű László.

Megjelenik 750 példányban.

Fényszedés: ColorPoint Bt., Szeged.

Nyomás: Nice Presse Invest.

Tartalom:

Referátumok

Farkas István: Mángorlófa és szemiotika	4
Hevesi István: A szent inkvizíció	7
Jancsák Csaba: A Széchenyi-lánchíd története	14

Beszélgetések

Zsidó kulturális napok Kecskeméten	
Jancsák Csaba beszámolója	18

Egykori tanáraink

Nagy István	20
Az interjút Vaczkán Melinda készítette	

Hajdani vármegyéink

Jancsák Csaba: Abaúj-Torna	23
----------------------------------	----

Útinapló

Nagy Tamás: Várak a Zemplénben	25
Wernsdörfer László: Felvidéki vartúra	31

Parthiscum

Majzik Andrea: A Reök-palota	35
Pap Ádám: Riposztmodern	37

Erdély

Zöldi Ildikó: Pünkösöd Csiksomlyón	41
Nyulassy Ágnes: Gondolatok Pünkösöd idején	43

Pihenő

Szalay István: Forradalmak a matematikában	45
Galgóczi László: Káromkodó eleink	48

Ajánlat

Nagy Tamás: A szentkereszti rom	50
Jancsák Csaba: Kolostorok	57
Jancsák Csaba: Órák és órárok... ..	58

Téka

Szekfü Gyula: A száműzött Rákóczi (Nagy Tamás)	59
Brachfeld F. Olivér: Árpádházi Jolánta, Aragónia királynéja (Jancsák Csaba)	61
Nem „Műhely” – munka gyanánt... (Nagy Tamás)	62
Makk Ferenc: A királyság első évszázada (Hevesi István)	64
Ethnografia (Farkas István)	65

Tanszéki hírek	66
----------------------	----

Anekdotalincs	67
---------------------	----

Mángorlófa és szemiotika

*„Tört tojásnak alsó fele
Válik alsó földfenékké,
Tört tojásnak felső fele
A felettünk való éggé”*

(Kalevala)

Vajon mi köze van egymáshoz a mángorlófának és a szemiotikának? A kérdés felettből profán, azonban ha a 1. ábrán látható mángorlófa-díszítményt jobban megvizsgáljuk, talán már „dereng” valami. A szemiotika jelekkel foglalkozó tudomány, melybe beletartoznak ugyanúgy a nyelvi, mint a néphagyomány „jelei”, gazdag motívumok, díszítmények, szimbólumok. A néphagyomány jeleivel foglalkozó tudomány az etnoszemiotika (egyes helyeken etnográfiai szemiotika.) Az etnoszemiotikával foglalkozó kutatók szerint a néphagyomány jeleire is alkalmazható a Jakobson-féle modell, melyet a középiskolában már megismerhettünk. Ennek leegyszerűsített változata látható a 2. ábrán.

Hogy megértsük, hogyan alkalmazható ez a séma a néprajzban, vegyünk egy példát.

Kukoricafosztáskor a legjobb mesemondó elmond egy történetet. Ő a feladó, s üzenetéhez egy mindenki számára érthető kódot, a nyelvet használja. Az üzenet a mese erkölcsi-esztétikai tartalma, amit a vevők (jelen esetben a mesét hallgatók) megértenek és átélnek. A néprajzot, mivel a feladó és a vevő ismeretlen (nem tudjuk, ki szerezte a mesét, népdalt stb., és kinek adta elő először) elsősorban a kód és az üzenet érdekli. Hoppál Mihály az emberi kódok csoportosítására egy, a kutatásban igen jól alkalmazható ábrát szerkesztett (3. ábra). Egyszerűbb dolgunk van a szóbeli hagyományokkal (népmese, népdal), hisz ebben az esetben azt a kódot használják az üzenet közlésére, melyet minden ember ismer, a nyelvet. Sokkal nehezebb a helyzetünk azonban a vizuális kódokkal, melyek a díszítőművészetben jelennek meg (például: tojásfestés, szövésminta). Amint erre már több szerző rámutatott, ezek között a díszítmények között elenyészően kevés az olyan motívumok (kódok) száma, melyet a motívumot használók, vagy alkalmazók maguk is valamiféle szimbólumként fognának föl. Annyi bizonyos azonban, hogy ez a fajta művészet nem öncélú. Az ábrákat, díszítményeket nem az egyszerű szépségükért alkalmazza.

Ennek igazolására az írást lehetne megemlíteni. Tudjuk, hogy mielőtt betűformává egyszerűsödtek volna, az egyes szavaknak megvolt a képi megfelelője a reális valóságban. Feltételezhetjük, hogy hordoztak valamiféle jelentést (bajelhárító, óvó, esetleg tabu-témák képi, elfogadott ábrázolását) a népi kultúra jelei is.

1989-ben Orosházán az Észak utca 9. sz. ház padlásán bukkantam egy mángorlófára, amely rögtön felkeltette az érdeklődésemet, ugyanis egy addig általam ismeretlen ábra volt rávéve (1. ábra). Az ábrán kívül rajta volt készítőjének neve (Boros Pál) és a készítés dátuma (1866). Sajnos bővebb felvilágosítással a jelenlegi lakók nem szolgálhattak, így nem tudjuk, vajon milyen alkalomból készült a tárgy, és kinek készítették.

Kíséreljük meg a mángorlófán látható ábrát értelmezni. Jól látható, hogy a motívum két részre bontható. Egy alsó tojás alakú részre, és egy felső, növényi motívumot ábrázoló részre. Foglalkozzunk előbb az alsó résszel.

Mit jelentett a tojásforma, a tojás a népi kultúrában? A Kalevalában a tojáshéj alsó illetve felső fele jelképezi az eget és a földet (alsó és felső világ, a tojássárgája a Napot, a fehérje pedig a Holdat, tehát a tojást egyfajta világmodellként alkalmazzák. A tojásnak a magyar néphagyományban is megvan a maga helye, gondoljunk a húsvéti tojásra, melynek eredeti célja valószínűleg termékenység-varázslás volt. Miképp a tojás-világ is minden évben újjászületik, úgy születnek minden évben újjá az emberek, ez az élet rendje.) A mángorlófán látható tojást is felfoghatjuk mint világ-modellt. Ez a motívum is tovább bomlik két részre, egy határozottan elkülönített, lezárt hullámvonal segítségével, ez választja el egymástól a „felső” és az „alsó” világot. Az alsó világban hét „bugyor” található, mintha a pokol köreit mintázná, vagy akár a hét főbűnt, de gondolhatunk a gonosz hétfejű sárkány lakhelyére is. Látható, hogy a tojás alsó és felső része szimmetrikus, a csángók hite szerint hét rend van a mennyországban s hét rend van a pokolban. A két világot egymástól élesen elválasztó vonal a vizet szimbolizálja, melynek egyik végén véget ér a pokol, a sötétség; másik végén pedig kezdődik a tiszta, igaz világ. Ez a kettősség vonul végig a víz szimbolikájában. Ezen a vízen kelnek át Charon ladikja segítségével a halott lelkek a túlvilágra, azonban, ha az élet vízből iszunk, örökké élünk. A keresztény hitben ezzel a vízzel keresztelik meg az újszülöttet, de ez a víz pusztítja el a világot özönvíz formájában. A „felső világban” megjelenik a föld, az ég ellentétpárja, melyen az emberek laknak, élnek és dolgoznak. Föléjük borul a félkör alakú apró részekre bontott mennyboltozat, mely lényegében lezárja a tojásmotívumot, egyedül a virágot szimbolizáló díszítés helyezkedik el a tojáson kívül, félkör alakban. A tojásból sarjadzik ki a fa, melyet egyaránt táplál az éltető felső világ melege, a Nap; a termékeny földből pedig táplálékát szívta; az elengedhetetlen nedvességet az élet vízből kapta, s gyökerei talán az alvilágba nyúlnak. Ez az élet fája, amely a szűk emberi látóhatáron kívül virágzik és él, ágai közt a később földre leszálló születendő emberek lelkei ülnek, s magasbatörő lombjai diskurálnak a mindenkori teremtető lényvel. Ő az égígérő fa, akin a mesehős a csillagokig jut, s míg a mesehős a fára mászik (míg le nem esik), addig az emberek a földön májusfát állítanak. A levelei, ágai vigyázóan borulnak a világ fölé, óvják azt mindenféle bajtól.

Amint látjuk tökéletes allegóriája ez a paraszti világképnek, s milyen egyszerűen, nemesen fejezték ki a kifejezhetetlent. Bár ez az írás nem kimerítő, csak unicum jellegű, remélem néhány érdekes adattal szolgál. Akit pedig megfogott a téma, szeretettel ajánlom további kutatásra a bibliográfiát.

Tisztelettel: Zékány Károly Ödön

Irodalom

Diószegi Vilmos: 1958. A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp., 1967. a pogány magyarok hitvilága Bp.,

K. Csilléry Klára: 1976. A szerelmi ajándék a magyar parasztságnál. (in.: Etnographia, 103-132.),

Hoppál Mihály: 1971. Jegyzetek az etnográfiai szemiotikához. (in.: Népi kultúra – népi társadalom V–VI. 25–43.),

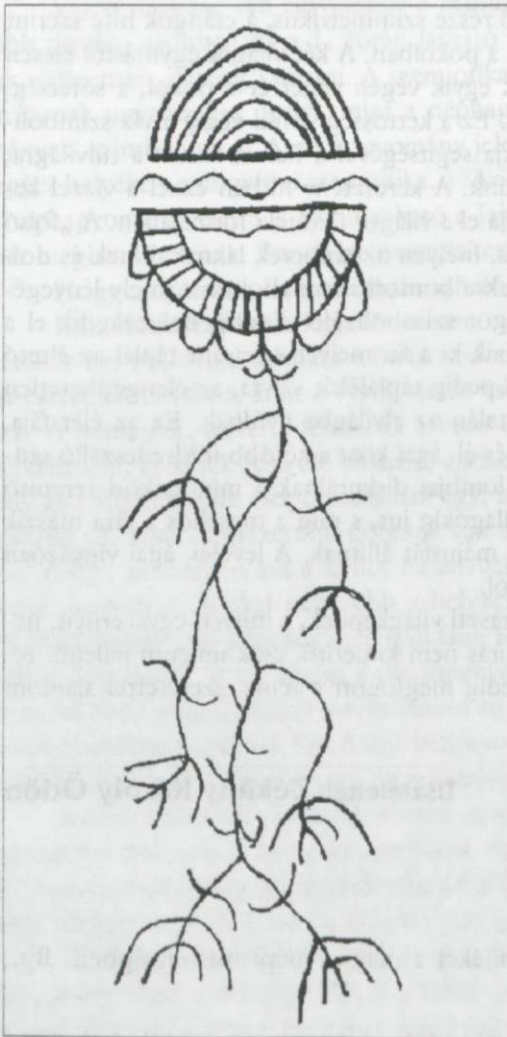
1982. Népművészet és etnoszemiotika. (in.: Népi kultúra – népi társadalom XI–XII. 191–217.),

1983. Jelrendszer a népművészetben. (in.: Népi kultúra – népi társadalom XIII. 275–297.),

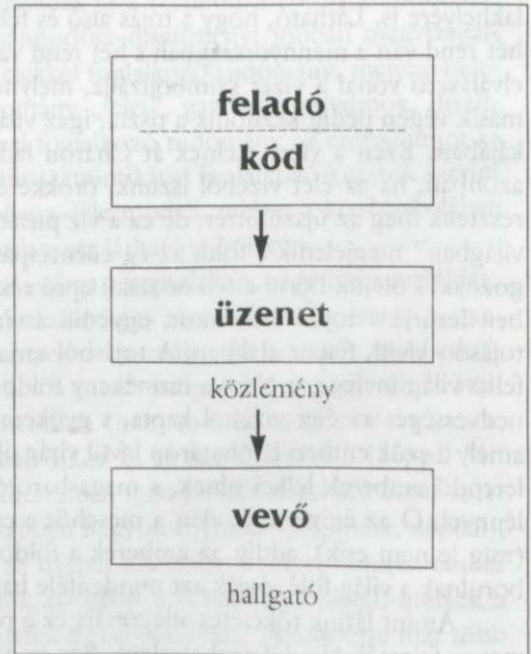
Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György: 1990. Jelképtár,

Lükő Gábor: 1942. A magyar lélek formái,

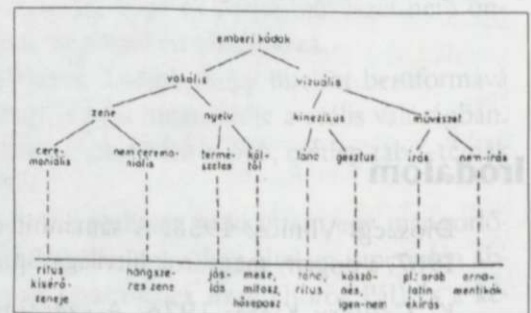
Dr. Szentiványi Róbert: 1926. A régi byblosi feliratok és az ABC keletkezése.

1. ábra

2. ábra

3. ábra

Hevesi István

A spanyol inkvizíció

„Rettegésben élek. Félek, amikor beszélek, amikor írok, amikor gondolkodom... Még akkor is félek, amikor csak egyedül vagyok, álmodom, vagy csak magamban beszélek...”

(Antones Ferrera)

A spanyol inkvizíció létrejötte

A „sötét középkor” kifejezés használatakor általában a legelső dolog, amire asszociálunk, az inkvizíció. A fogalom teljes joggal kapcsolódott össze a kínzókamrák és az auto de fék, a máglyák képével. A jelenség egyházi és világi háttere azonban legalább annyira számot tarthat az érdeklődésre, mint a borzalmas tortúrák.

A római inkvizícióból kiindul és egész Európát érintő egyházi törvénykezés legkirívóbb és leghatásosabb példája a spanyol Szent Hivatal tevékenysége. A Szent Hivatal története szorosan összefügg a római szentszékkal és a spanyol királysággal. A spanyol inkvizíció történetének érdekességét növeli, hogy az eretneküldözés keretein belül egyedülálló szerepet „vállalt” az egész európai történelemben...

A spanyol inkvizíció létrejötte összefügg az egyesült spanyol királyság létrehozásával. A 711-től kezdődő arab uralom Hispániában elhossa a tudományok, a kereskedelem és a vallási türelem virágzásának idejét. A cordobai kalifátusban és a többi emirátusban a zsidók az évszázadok alatt nagy politikai és gazdasági befolyáshoz jutnak, ezen kívül részt vesznek a kulturális életben is. A spanyol kereszties lovagrendek 1164-ben kezdik visszafoglalni a hispániai területeket az araboktól (reconquista). Ebben az évben Aragóniát és Kasztíliát, 1212-ben Leont és Toledót foglalják el. 1462-ben már csak Granada marad arab kézen. 1469-ben a két vezető spanyol királyság örökösei, Aragóniai Katolikus Ferdinánd és Kasztíliai Izabella házasságra lépnek az egységes hűbéri Spanyolország érdekében.

A XV. század elejétől Kasztíliában és Aragóniában nagy méreteket ölt a zsidók áttérése a keresztény hitre. Az egyház hivatalosan az első pillanattól kezdve hirdeti a zsidók és a mohamedánok vallási áttérésének szent kötelességét. Az áttérteket összefoglalóan „convertosoknak” nevezték, ezen belül a zsidó keresztelkedőket „marannusoknak” (hitehagyott disznóknak), a mohamedánokat pedig „moriscóknak” (elfajzott móroknak) hívták. A zsidó városi lakosság köréből először azok tértek át, akiknek a munkatevékenysége a gettón kívül zajlott. Ilyenek voltak az orvosok, a kereskedők, a különféle tanácsadók, stb. Ők – mivel munkájukat zsidóként nem folytathatták – a boldogulásukért inkább feláldozták a vallásukat. Azonban amennyit világi szempontból nyertek hitük változtatásával, azt el is veszítették egy bizonyos tekintetben azzal, hogy a megkeresztelkedéssel tagjai lettek az egyháznak, így ha a hit megállapított formái ellen vétettek, az egyház törvényei alapján vonták felelősségre őket. És a convertosok vétettek is, főleg azzal, hogy csak színleg tartották be a keresztény vallás kötelességeit, otthon viszont a régi vallásukhoz húztak. Mivel Kasztíliában még nem volt inkvizíció, Aragóniában pedig nem volt hatékony, ezt nyugodtan megtehették mindenfajta következmény nélkül. A legtehetségesebb (vagy

legügyesebb) conversok a keresztény vallást felvéve a legelőkelőbb emberek soraiba jutottak, püspökök, főnemesek és a király pénzügyi tanácsadóivá, orvosaivá stb. váltak. Ezzel kivívták a keresztény lakosság gyűlöletét, ami csak növekedett azzal, hogy a keresztény vallást semmibe vették.

Ilyen volt a helyzet 1474-ben, Ferdinánd és Izabella trónra lépésekor. Ekkortól IV. Sixtus pápa többször próbálkozik azzal, hogy a pápai inkvizíciót behozza Spanyolországba. Ferdinánd és Izabella azonban részben megszokásból, részben azért, mert a legjobb tanácsadók és bennfentesek áttért zsidók voltak, ellenezték a pápai beavatkozást. Volt azért néhány befolyásos híve is az inkvizíciónak, akik megfelelő pozícióban voltak az uralkodópár befolyásolásához. Mendora hercegérsek mellett ilyen volt Tomaso Torquemada prior, az uralkodópár gyóntatója. Ő fanatikusan lépett fel minden nem keresztény ellen az igaz hit védelmezőjének képzelve magát. Az ő hatására 1478-ban a királyi pár követeket küld a pápához a kasztíliai inkvizíció felállításához szükséges bulláért. Sixtus azonban nem tesz azonnal eleget az uralkodók óhajának, pedig kevés dologra vágyott annyira, mint amit ők kértek. Ferdinánd és Izabella azonban nem a „rendes” pápai inkvizíciót óhajtották, hanem olyant, amely királyi felügyelet alatt áll, és amely a királyi kincstárba adja le a tevékenységéből származó foglalatásokat. Sixtus végül is vállalja a legfőbb egyházi hatalom illetén megsértését, és 1478. november 1-jén kiadják a spanyol inkvizíció történetét elindító bullát, amely látszólag semmi kuriózumot nem tartalmaz, csupán felhatalmazza az uralkodópárt három püspök kinevezésére, hogy övék legyen az ítélkezési jog az eretnekek, azoknak pártfogói és befogadói felett. Nem tudni pontosan, miért, de a kinevezés csak két év múlva 1480. szeptember 17-én történt meg, két dominikánust, Mignel de Morillót és Juan de San Martint bízták meg az inkvizíció vezetésével; figyelmeztetve őket a korona iránti engedelmességre. Ezután Sevillebe irányították őket, hogy a „legferdítősebb” területen megkezdhessék működésüket. Relatíve gyors munkát végeztek, 1481. február 6-án ünnepelték az első auto de fe-t, amelyen hat férfit és hat nőt égettek el. Néhány napon belül egy másik auto de fe következett, amely sokkal fontosabb volt, mint az első. Itt csak három eretneket égettek el, Sevilla leggazdagabb és legtekintélyesebb polgárait. Közöttük volt a legendás Diego de Susan, aki felkelést szervezett az inkvizítorok ellen, és akit a gyönyörű lánya, Ferosa Fembra árult el, aki egy keresztény caballeronak a szerelmén kívül apja tervét is megsűgta...

A sevillei vizsgálati tanács mellé még további négyet hoztak létre Kasztíliában, az utolsót 1483-ban, ez volt a Concejo de la Suprema y General Inquisicion, amely szervezet Suprema néven vált „világhírhedtté”. Ez a fórum volt hivatott törvényt ülni minden hitéletre vonatkozó kérdésben. A Suprema feje teljes felügyeleti jogkörrel bírt az összes vizsgálati tanács felett; ő volt a főinkvizítor. Az ő kinevezési és elbocsátási joga mindvégig királyi privilégium maradt, amely hozzátartozott a királyi tekintély emeléséhez. A Suprema első kinevezett vezetője Tomaso Torquemada volt. Az ő koordinálásával rövidesen egész Kasztíliában, majd egész Hispániában kiépül egy átgondolt, szervezett besúgó és kémhálozat, a perek folyamatossá válnak, az eretnekek útját a máglyáig pontos szabályok, koreográfiák határozzák meg. Általánossá válik a feljelentések, a besúgások, a denunciálások sorozata. Hogy mások denunciálása az inkvizíció milyen hathatós eszköze, arra igen jó példa Francesco Zofery Ribera, egy valenciai „moresco” (áttért mohamedán) esete. A mór egy lelki sugallat kapcsán megtér és bevallja eretnokségét, azaz kereszténységének tettetését. A barcelóniai inkvizítor a számára biztosítandó absolutis legelső feltételeként szabja, hogy árulja el minden rokonát és ismerősét, akiről tudja, hogy eretnek. Ribera négyezer embert

tudott megnevezni, ugyanis csizmadia volt, így széles volt az ismeretségi köre... A feljelentőknek anyagi érdeke is fűződött a besúgáshoz: a Szent Törvényszék minden elkobzott zsidó vagyont 4%-át nekik juttatta. Évenként nyilvánosan is kifüggesztik a „hitkiáltványokat”, amelyek gyakorlati, módszertani segítséget igyekeznek nyújtani a titkos judaizálás felismerésére, a megfigyelések és a feljelentések gyakorlati kivitelezésére, a bűnösök bűnösségének kivizsgálására és a „keresztény felismerést követő hivatalos inkvizíciós eljárás önzetlen kérésére”. Gyakorlattá válik a limpiezza (tisztavérűség) vizsgálata, amely kötelező minden állami hivatal betöltésekor és ugyanígy vonatkozik a perbefogottakra és a tanúkra. A limpiezza ugyanúgy harmadízíglén vizsgálja a zsidó ősokeket valaki családjában, mint ezt a náci Németországban és csatlós államaiban tették.

Megfogalmazódik a spanyol inkvizíció fő célja, ami egyezik a mindenkori spanyol uralkodók akarataival is. Ez a cél a spanyol zsidók vagyonának lefoglalása, amelyen a spanyol korona és egyház arányosan osztozik. A cél megvalósításához már csak az indok hiányzik, ezt két zsidó pogrom adja, amelyek a középkori vérvádak sorát gyarapítják. 1490-ben Astorgában „a szentelt ostya zsidó megszenteltségtelenítésével” vádolják az ottani zsidó közösséget. 1491-ben pedig La Guardiában „egy zsidók által kivágott keresztény gyermek szívének elvarázslása” a vád. Mindkét esetben az egész zsidó közösséget kiirtják. A két atrocitás a közvetlen előzménye a Szent Törvényszék és a királyi pár 1492 márciusi közös rendelkezésének valamennyi zsidó és maranno vagyonának elkobzásáról és kiűzetésükről a Pireneusi-félszigetről. A zsidók ördögi körbe kerültek; az egyház kötelezőnek tekintette a keresztény hitre való áttérést, a conversokat viszont ugyanúgy eretneknek tekintették, mint a zsidókat. Ezt már tekinthetjük előre eltervezett népiirtásnak.

A zsidó – akik tudtak – ezután elmenekültek az országból, de Portugáliában vagy olasz területen ugyanaz a sors várta őket, mint otthon. Törökország tekinthető igazi menedéknek számukra, ahol a zsidók bántatlanságot élveztek, és sokan közülük ismét fontos pozíciókat töltöttek be, néhányan a szultán tanácsadói lettek. Az 1492-es rendelet következtében egy Cristoforo Colon nevű hajós Indiába induló hajóira hat morannus is beállt matrónak. Colonról (beszélő név, colon a spanyolban végbelet jelent), szóval Kolombuszról is csak azért nem lehetett eldönteni, hogy zsidó-e vagy sem, mert a pápai levéltárban az erről szóló anyagok zároltak voltak, és zároltak máig.

Egy Jézusra hivatkozó kegyetlen és hazug hamisítással a XVI. század közepétől spanyolországi gyakorlattá vált minden polgár számára a közismert mondás: „A királyról és az inkvizícióról pedig – hallgass! Ennek következtében a félelemmel teli spanyol légkör titokzatossággal egészült ki. Minden inkvizíciós ügy a legnagyobb titokban zajlott le. A feljelentések és az elhurcolások mindig éjszaka történtek. A XX. századi totalitarizmusok gyakorlatának forrását itt találhatjuk meg. Nem véletlenül írta Heinrich Mann a nürnbergi törvényekkel kapcsolatban, hogy ott a német totalitarizmus szelleme „újjaéleszti a spanyol inkvizíció demonstrációjának légkörét és eszményét”. Az elhurcolás és a vizsgálat lefolytatása után a formális tárgyalások, a megszégyenítések és a máglyahalál viszont mindig fényes nappal történt.

Az inkvizíció működés közben

A törvényszék a feljelentőket alapvetően két kategóriába sorolta: az egyikbe azok tartoztak, akik az eretnenség konkrét vádját emelték, a másikba azok, akik felhívták a figyelmet az eretnességgel gyanúsíthatókra. A két kategória között az volt a különbség,

hogy az előbbieket kötelesek voltak bizonyítani a vádat, mert ellenkező esetben hamis tanúzásért ellenük emelhetek vádat. Az utóbbiakat ez nem fenyegette, mert ők – mint az egyház hívei – csak a kötelességüket teljesítették, amikor gyanújukat közölték, anélkül hogy minősítették volna azt.

Az inkvizítor az önbevallás vagy a feljelentés alapján indította meg a vizsgálatot az eretnek vádlott ellen. Az inkvizíció az eretnekséget egyszerre minősítette bűnnek és gonosztettnek. Mint bűn, a forum internum, azaz a lelkiismeret fóruma alá tartozott, mint gonosztett a forum externum, vagyis a bírói fórum alá. Egy bűnbánó, aki gyónásban eretnekségről tett tanúvallomást, elnyerhette a bűnbocsánatot, de a gonosztettre az igazságszolgáltatásban is büntetés várt. Az inkvizíció azonban a vezekelőre, aki meggyónta és megbánta tettét és feloldozást nyert, ezen felül is büntetést szabott ki, ami a csekélyebb büntetéstől a halálbüntetésig terjedhetett.

A bizonyítékot a vizsgálatban (ha nem önfeljelentésről volt szó) a besúgóktól vagy az inkvizíció által fizetett hamis tanútól származó feljelentés szolgáltatta. Ez alapján hurcolták el otthonából a vádlottat, és így került a carceles secretas-ba, azaz a titkos börtönbe. Az inkvizíció börtönei tulajdonképpen nem voltak sem jobbak, sem rosszabbak a világi börtönöknél. Amiben mégis túltettek azokon, az a külvilággal való érintkezés tiltása volt, valamint az, hogy nem volt megszabva a vizsgálati fogság időtartama – ez terjedhetett néhány héttől tíz évig, illetve életfogytiglanig. Külön gondot jelentett a női foglyok helyzete, mivel az inkvizíció nem alkalmazott női őrköt, így a férfi őrknek számos visszaélésre nyílt lehetősége.

Az inkvizíció számára a procedúra egyik legfontosabb láncszeme a vádlott beismerő vallomásának kicsikarása. Ennek a mindenki által ismert eszköze a tortúra, a kínvallatás volt. A kínzás alkalmazása minden ember számára olyannyira visszataszító, hogy sokszor elfelejtjük, hogy ez majdnem minden társadalom történelmében végigvonul. A spanyol inkvizíció csak korlátozásokkal alkalmazta a tortúrát, míg Rómában szokás volt, hogy mindenkit, aki vallott, még meg is kínoztak az igazság további kiderítése és a bűntársak beárulása céljából. Ezen kívül több ügy osztályozásánál is a kínzást alkalmazták – ez Spanyolországban tilos volt.

Annak a ténynek is figyelmet kell szentelnünk, hogy az inkvizíció által megkínzott emberen külsérelmi nyomoknak tilos volt látszania. Ezért nem ment el az inkvizíciós tortúra annyira a végletekig, mint a világi törvényszék, amelynek a repertoárjában olyan eszközök szerepeltek, mint a granstilos-nak nevezett csontösszezúzó, vagy a trampa, amely a láb kitépésére és a costezó, ami a száj kitágítására szolgált. A kínzást a spanyol inkvizíció nagyon komoly rendszabálynak tekintette, ezért mindenféle formalitás előzte meg. Először a vádlott kihallgatása zajlott le, majd a bűnügyi tárgyalás következett az inkvizíció által alkalmazott ügyvéd „védőbeszédével” együtt. Ezután ült össze a consulta de fe, és abban az esetben, ha a vádlott ártatlansága nem volt világosan megállapítható – valójában sosem volt megállapítható – akkor adta le szavazatát a consulta, hogy kínzást alkalmazzanak és várják be annak eredményét.

Az inkvizíciós tortúrát a korai periódusában két kínzásforma jellemezte: a garrucha, vagy emelőcsiga és a víztortúra. A garruchánál az áldozat kezét hátrakötötték, a kötelet a plafonra erősített csigán átvezették, majd az illetőt felhúzták a padlóról úgy, hogy a lábait nehezekkel látták el. A víztortúra egy kicsit bonyolultabb volt. Az áldozatot úgy helyezték el, hogy a lábai feljebb legyenek, a feje pedig egy kivágásba tudjon behanyatlani. A fejét vasbroncsba rögzítették, magát a testet pedig megkötözték a cordelesnek nevezett

vékony, erős kötéllel, ami az áldozat húsába vágott. Alkalmaztak egy garottes nevű vastagabb kötelet is, ami nagyjából ugyanezt a célt szolgálta. A rögzítés után a costezo nevű vas pecekkel szétfeszítették az áldozat száját, egy toca nevű vászondarabot mélyen ledugtak a torokba, majd elkezdték a vizet tölteni. Néha kivették a vádlott szájából a tocát, hogy a lelkére beszéljenek, vallja be az igazat. A víztortúra „világcsúcsát” valószínűleg egy Manuel Diaz nevű mexikói szenvedte el, akibe 17 pint (kb. 10 liter) vizet öntöttek bele. (Ha valaki próbált már meginni két liter vizet egyszerre, az tudja, hogy ez a mennyiség milyen iszonyú kínzás.) A későbbiekben az inkvizíció eszköztára a potróval egészült ki, ami egy létra volt, amelyre az áldozat lábát rögzítették, majd a hátrakötött kezénél fogva egy kerék segítségével felhúzták. Ez lényegében a garrucha továbbfejlesztésének tekinthető. Módosították a kötelek használatát is, úgy, hogy egy bot segítségével csavarták meg a cordeles-t az adott testrészen.

A tortúra alatt jelenlévők a következők voltak. A jegyző, aki a hatósági tanúkkal együtt hitelesítette a vádlott és a tanúk vallomásait. Az írnok jegyezte le ezeket a vallomásokot szenttelen hangon és objektivitásra törekedve. A vádló szerepében egy ügyész volt, aki az inkvizíció által foglalkoztatott szerzetesek közül került ki. Jelen volt egy orvos, aki arra ügyelt, hogy a vádlott nehogy „idő előtt” múltjék ki. A hóhér szerepét nem kell kommentálni, de érdemes megjegyezni, hogy a legtöbbször a világi törvénykezéstől „vette kölcsön” őket az inkvizíció, ugyanis megfelelő szakembert erre a feladatra legtöbbször nem tudtak szerződtetni.

A tortúra alatt csak két szót volt szabad a vádlotthoz intézni: – Mondj igazat! – Tilos volt kérdéseket feltenni, nem lehetett neveket említeni, sem megmondani azt, hogy mivel vádolják az illetőt. A szabály logikája nagyon egyszerű: a kínzás során az „eretnek” bevall bármit – „segítség” nélkül is. A „Mondj igazat!” szokása lassan vált csak általánossá, de 1540 körül az inkvizíció már csak ezt alkalmazta.

A tortúra során kicsikart vallomást a kánoni törvények alapján huszonnégy óra múlva a vádlottnak meg kellett erősítenie „önkéntesen, fenyegetések és erőszak alkalmazása nélkül”. Ha ez nem történt meg, akkor a vádat el kellett volna ejteni, mert egy másik szabály alapján a kínzást csak egyszer lehetett alkalmazni. Ezt az utasítást nagyon egyszerűen játszották ki; az inkvizítorok kijelentették, hogy a kínvallatás „nincs befejezve” vagy „félbeszakították”, s tetszésük szerint újakezdték mindaddig, amíg az áldozat megtette a szükséges vallomást, vagy amíg meggyőződtek róla, hogy az illetőt kínvallatással nem lehet megtörni. Az utóbbi esetben a vádlottra az egyházból való kiközösítés és máglyahalál várt, ugyanis azokat tekintették a legmegátalkodottabb eretneknek, akikből nem lehetett vallomást kicsikarni.

Az inkvizíció vizsgálata a tortúra utáni vallomástétellel – vagy nem tétellel – befejeződött. Ezután a törvényszéknek megfelelő ítéletet kellett hozni mindkét esetben. A büntetések elég széles skálán mozogtak. A legenyhébbek az építamiák – egyházi büntetések – voltak. Ezek közül a legfontosabbak (imádságok, templomok látogatása, böjtök, az egyházi szertartások szigorú megtartása, szent helyek felkeresése, adakozás jótékony célra) abban különböztek a gyónókra kirótt hasonló büntetésektől, hogy az inkvizíció ezeket hatalmas mennyiségben követelte, ráadásul több építamiát róttak ki egyszerre, és ezeket napi rendszerességgel, tanúk mellett, évekig kellett végezni. Ráadásul a legkisebb mulasztás is új letartóztatással és még súlyosabb büntetéssel fenyegetett. A korbácsolást is az építamiák közé sorolhatjuk; sőt, ez volt a legáltalánosabb „enyhe” büntetés az inkvizíció gyakorlatában. Az ütések szokásosan előírt száma kétszáz volt, ennél kevesebbet csak

nagyon indokolt esetben mértek, de a több sem volt jellemző. A korbácsolás mint büntetés, a XVIII. század folyamán tűnt el az inkvizíció eszköztárából. A vergüenzát úgy határozhatjuk meg, hogy ugyanaz volt, mint a korbácsolás, csak nem korbácsolták meg az illetőt, hanem deréki meztelenül parádés menetben végigvezették a városban. Ezt a büntetést előszeretettel alkalmazták fiatal nőkön, illetve „kegyelemből” idős embereken. Epitámiának számított még a „vezeklő öltöny” (sanbenito) viselése, ami Spanyolországban kétféle öltözetet jelentett, az egyik ing volt, amit lángnyelvek és ördögök díszítettek. Ehhez a ruhához bohócsapkát kellett hordani.

A gályarabság mint inkvizíciós büntetés Aragóniai Ferdinánd „találmánya” volt, ami-re azért volt szükség, mert a börtönök már annyira megteltek eretnekekkel, hogy képtelenség volt az élelmezésüket megoldani. 1512-ben a Suprema már rendeletet hozott, mely szerint a raboknak megengedték, hogy sanbenitoba öltözve felváltva kimenjenek a városba koldulni – így oldva meg saját ellátásukat. Ferdinándnak körülbelül az 1550-es évek végén támadt az az ötlete, hogy a rabokat a szicíliai birtokain fogja felhasználni, ahol úgyszólván hatalmas flottát kellett fenntartania. A nők számára a gályarabság ekvivalense az ingyenes ápolás kórházakban és javítóintézetekben volt.

Az olyan hitelhagyottat, aki hibáiban megmakacsolta magát, és nem óhajtott visszatérni a katolikus egyház kebelébe, aki megtagadta hibáinak beismerését és az egyházzal való megbékélést, aki újból eretnekségbe esett, azaz visszaeső eretnökké vált, valamint azt az eretneket, akit távollétében ítélték el, és aztán elfogtak – mindezeket az egyház nevében és megbízásából eljáró inkvizíció kiközösítette az egyházból és „szabadon engedte”. Ez az első pillantásra értelmetlen formula a vádlott halálos ítéletét tartalmazta. Az egyház olyan értelemben engedte szabadon az elítéltet, hogy megtagadta őt, és nem volt hajlandó a továbbiakban gondoskodni lelki üdvéről. Így az eretnek „elnyerte” az örökös halált a más világon, valamint a máglyahalált ezen a világon, ugyanis az egyház átadta őt a világi hatóságoknak, hogy büntessék meg érdeme szerint. Hogy az inkvizíció ítélete ne álljon szemben a világi törvényhozással, jogi szakértőket, úgynevezett „kvalifikátorokat” alkalmaztak, akik rendszerint pápi személyek voltak.

Az auto de fe – a hitvallás cselekménye – elnevezést a Suprema adta az utolsó ítélet napját megelevenítő nagy hatású szertartássorozatnak. Az auto de fekre a városi lakosságnak keresztényi kötelessége volt kivonulni. A szertartásokon mindig részt vettek a legmagasabb egyházi és világi méltóságok is. A „nép” felé a máglyahalálnak és a vele járó ceremóniának két célja volt: részben félelemkeltés, részben az eretnekek iránti gyűlölet maximálissá fokozása. Az auto de fén nemcsak égették az eretnekeket, hanem a kisebb büntetések egy részét is ekkor szabták ki rájuk. A korbácsolás, a vergüenza, a sanbenitóban való felvonulás szerves része volt az ünnepségnek. Két nagy emelvényről olvasták a fejükre a bűnüket (bűneiket) és az arra kiszabott büntetést (büntetéseket). A vád elhallgatása a vádlottak előtt olyan jól működött, hogy csak itt és ekkor tudták meg az elítéltek, hogy miért is büntetik őket. A máglyára ítéltre vonatkozóan az volt az általános eljárás, hogy akik az ítélet felolvasása után bűnbánatot mutattak, azokat megfojtották a tűz meggyújtása előtt. Így a tényleges élve megégetés a spanyolországi gyakorlatban ritkaságszámba ment.

Összegzések

Az inkvizíció módszereiből és hatékonyságából egyértelműen következtethetünk arra, hogy Spanyolországban a XV. század végétől népiirtás folyt. Mivel a Suprema gon-

dosan ügyelt arra, hogy a vizsgálati jegyzőkönyvek és az elítéltekre vonatkozó adatok ne kerüljenek nyilvánosságra, az áldozatok számának meghatározása igen nehéz. Tovább nehezíti a kutatást, hogy az inkvizíciós jegyzőkönyveket az azokat birtokló vatikáni levéltár a mai napig zárolt anyagnak tekinti. A becsléshez azonban egyetlen nagy segítség mégis akad. Antonis Lhorente 1792–1798 között a madridi inkvizíció főtitkára volt. Az ő összegző véleménye szerint az 1480-tól 1800-ig terjedő időszakban

31912 elevenen elégetett „bűnös személyről”,

17659 jelképesen elítélt (tehát távollétében elítélt vagy menekülés közben meggyilkolt) személyről,

291450 „igen szigorú büntetések kiszabásának eseteiről” tudunk, összesen tehát

341021 azoknak a száma, akiknek az ügye jegyzőkönyvben rögzítve volt. A számok arányai jelzik az inkvizíció fő tendenciáját: nem elégetett mártírokra volt szükségük, hanem megalázott, megkínzott, a tortúra során másokat feljelentő, vagyonából kisémmizett, gályraboknak használható szerencsétlenekre. Az inkvizíció összes károsultjának összeszámolásakor figyelembe kell vennünk azt, hogy az inkvizíció minden ítélete tovább szállt és továbbélt az áldozat családjában is. Bármikor elfoghattak valakit csak azért, mert valamelyik ősenek már volt inkvizíciós pere. Így – a legközvetlenebb családtagjaikkal együtt – legalább másfél millióra tehető azok száma, akiket Suprema Szent Törvényszéke valamilyen formában büntetett.

Végezetül még egy anyagi összegzés... Felbecsülték a rendelkezésre álló adatok alapján, hogy Aragóniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella az áttértek (conversok) vagyonának elkobzásából mekkora összegre tettek szert. Az elkobzott vagyonokról tudni kell, hogy azt három részre osztották; egy rész közvetlenül a királyi kincstárba folyt be, a másik az egyháziba, a harmadik az inkvizíció kincstárába. Az inkvizícióra eső részből fizették az esetleges feljelentőknek a 4%-os jutalékot, valamint ebből a részből kapták fizetésüket az inkvizítorok és alkalmazottaik is. A királyi párra eső rész pedig 10 millió aranydukátra rúgott, ami mai pénzben 70 millió dollárt jelent.

Irodalom

I. R. Grigulevics: Az inkvizíció története. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1972

Havas Károly: Az inkvizíció története, Bp., 1927

Tímár László: A rettegek évszázadai, Bp., 1993

Simon Wiesenthal: Menekülés a sors elől, Bp., Gondolat, 1991.

Jancsák Csaba

A Széchenyi-lánchíd vázlatos története

Pest és Buda között állandó jellegű hajó- vagy repülőhíd, mely hosszú kötéllel le-horgonyzott úszótestből – a hidasból – állt, és megfelelő kormányzás mellett a túlpartra sodortatta magát, minden bizonnyal már a rómaiak idején lehetett. Ezt bizonyítják azok az öröronymaradványok, melyek a Duna több helyén egymással szemben állnak. A XIV. században valószínűnek láthatjuk hajóhíd létezését. Kerültek elő levelek a XVI. századból, melyek arról számolnak be, hogy a hajóhíd a törökök jóvoltából 1556-ban újra működött. Eztán – mint Bél Mátyás Hungariae Novae című művéből kiderül – a forgalom egy rövid ideig ismét repülőhídon bonyolódott. Ezt váltotta fel az a hajóhíd, melyet 1767-ben a mai Rudas fürdőnél vontattak fel, és 1788-ban helyezték át a Nagyhíd (ma Deák Ferenc) utcához, ahol a Lánchíd építéséig maradt.

A Pest és Buda között építendő híd gondolata bizonyos források szerint már Zsigmond idejében (1387–1437) felmerült. Ezért vetették alapját a várban egy bizonyos széles oszlopnak (Bonfini: Rerum Hungaricum Decades), hogy a túlparton emelt dombbal örökös híddal összekössék – a megálmódó Zsigmondot ebben is megátolta az oly irigy halál. Haufler, Averalinusra (aki látta a terveket) hivatkozva említi, hogy Mátyás király tervet készíttetett egy márványhíd létrehozására. A geodéta Török Sándor, Ledwina Ferenc mérnökkel 1786-ban nyújtotta be tervét II. Józsefhez, egy hétnyílású kőhíd felépítésére – a prágai Károly-híd mintájára. 1819-ben egy linzi mérnök, Campmiller József ötnyílású fahídat tervezett. Az első állandó hidunk azonban csak 1839–49 között, Széchenyi István szervező egyéniségének köszönhetően valósult meg. 1832-ben Széchenyi és Andrássy György Angliába látogattak, hogy a legnevesebb „hídvetőkkel” tárgyaljanak. Ekkor tették tiszteletüket az agg Thomas Telfordnál (1757–1834), aki Széchenyi naplója szerint 76 évesen, egészen süketen, de felette vidáman ált a messziről jött vendégek rendelkezésére:

„Ő: Mintegy 1200 hidat építettem.

Én: Szeretnék egyet Magyarországon – körülbelül 1600 láb széleset. Nálunk azt hiszik, nem lehetséges. A jég elviszi a pilléreket – vagy áradást okoz – Mi a véleménye erről?

Ő: Ez a fekvéstől függ. A függőhíd teszi lehetővé a leghosszabb fésztaóvot. Elkészítettem a tervét egy 1 000 láb hosszúnak Glasgow számára. Az alappillérek a jégtorlódást gúnykacajjal fogadják.”

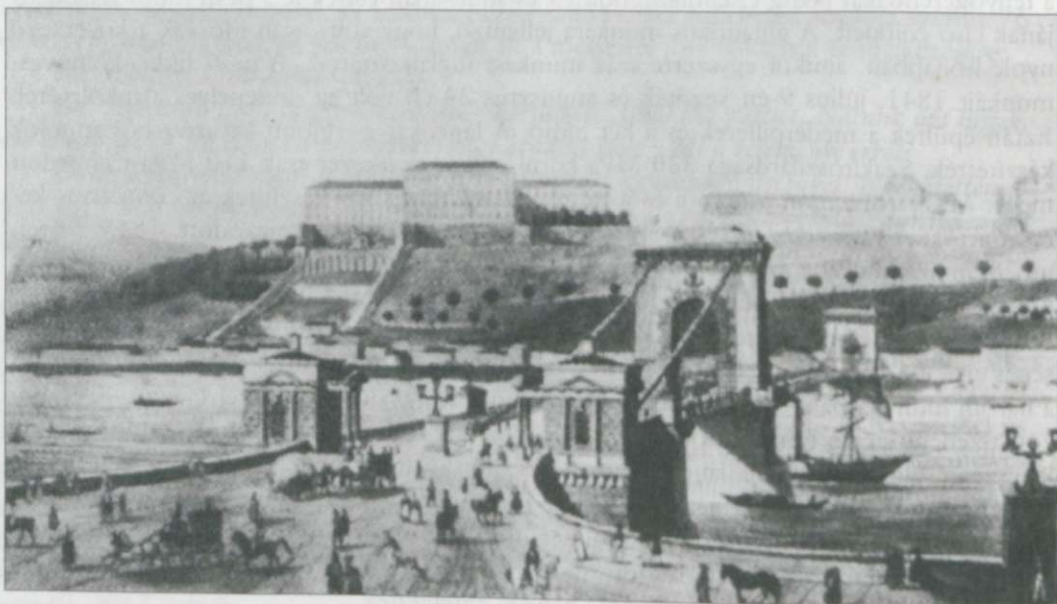
Amikor Telford tanácsára Széchenyi felkereste William Tierney Clarkot, az 1783-ban született diplomás mérnök már ismert ember: három lánchídja állt (Hammersmith híd, marlowi és shorehami hidak). A helyszínrajzot szeptember 15-én vette át s már október 5-én átadta a híd első vázlattervét. Vajon megérezte, hogy a küllöldi gróf, élete fő művére kínál lehetőséget? Nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy a tervezéssel és kivitelezéssel megbízott mérnök és megbízói között sosem tört fel szakmai vagy személyes ellentét – az összeütközések oly okból adódtak, hogy Clark minden helyzetben ragaszkodott a legjobb minőségű anyagokhoz, s a leggondosabb kivitelhez. A lánchíd építésének mintegy tíz éve alatt a tervező évente rendszeren egy-két hónapot töltött Pesten, de ez az idő kevésnek bizonyult volna ahhoz, hogy a mű a várt időre elkészüljön, ha állandó építészvezetője, Adam Clark – a meglehetősen titokzatos életű skót – nincs segítségére. Adam

Clark 1811-ben született Kelsoban (Dél-Skócia). Atyja, Joseph Clark egy forrás szerint gépészmérnökként kereste kenyerét, mások szerint őrlőmunkás volt egy malomban. Édesanyját, Elizabeth Merlont ugyane források Skócia egyik legrégebbi arisztokrata nemzetségétől származtatják, mások szakácsnőként említik. Képzettségéről ugyanilyen ellentmondásos kép tárul elénk: az edinburghi középiskola után a Glasgow-i Royal Technical College növendékeként, illetve egyszerű munkásemberről, folyamatos önképzéssel felkapzkodott technikusként ábrázolják. Mindenesetre nem volt tagja az angol mérnökök kamarájának, ezért hazájában személyes dolgain kívül nem tervezhetett. A Hunter and English gépgyár Vidra nevű kotrógépével került a Duna szabályozási munkálataihoz (1833–34). Ekkor kezdett ismerkedni a magyar nyelvvel. Innen rendeli Széchenyi Pestre, hol azzal bízta meg, *„vigyázzon télen át, tegye észrevételeit, és annak idején mondja meg vélekedését”, mert „a híd építése ellen – írja titkáranak – csak az az akadály, hogy sokan gondolják, a jég elviszi”.* Clark 1836-ban visszatért Angliába, de három évvel, mint W. T. Clark Resident Engineer-je újra Magyarországon volt. Széchenyi István, az első felelős magyar kormány közlekedési minisztere, tanácsosi hivatalt adott neki és rábízta a minisztérium egyik osztályát. Adam Clark később erről lemondott s csak a híd építésével foglalkozott, melynek befejezése után hazatért Angliába. De a hazánkban töltött tíz év hatására annyira magyarrá vált, hogy a londoni mérnök-állásokat visszautasítva Magyarországon telepedett le. 1866-ban a vízvárosi temetőben lelt örök nyugalomra. Szegeden domborműve látható. Sajnos a szobor készítésekor születése évszámát helytelenül 1814-nek jelölték meg (1811. augusztus 11.).

A Lánchíd nyílásbeosztása 88,70+202,62+88,70 méter, összhossza 380 méter volt az eredeti tervek szerint. 1839-ben kezdődtek a terepmunkák az első cölöpölésekkel és az ún. felvonulási épületek építésével. 1840 az anyagbeszerzés éve volt: 5–12 méter hosszú, 35–40 centiméter átmérőjű tölgyfa gerendákat hozattak Szlovákiából, a gránitot Mautausenből, a mészkövet Sós-kútról, a cementhez nélkülözhetetlen mészmárgát Beocsinból, a fenyőgerendákat pedig Csehországból. Ez év júliusában verték le a pesti hídfő jászolgátjának első cölöpeit. A gigantikus munkára jellemző, hogy volt olyan időszak a következő nyolc hónapban, amikor egyszerre száz munkást foglalkoztattak. A pesti hídfő kőművesmunkáit 1841. július 9-én kezdték és augusztus 24-én volt az ünnepélyes alapkövetétel. Eztán épültek a mederpillérek és a két hídfő. A láncokat a legjobb kavartvasból angolok készítették. Szakítószilárdsága 330 MPa körül volt (a szerkezet csak 110 MPa-t engedett meg). Magyarországon a dernői és a munkácsi műhelyekben készültek az öntöttvas keresztartók. A vasszerkezeti részek leszállítása 1846–47 között befejeződött. 1848. március 28-án szerelték be az első láncszakaszt, úszó munkahídon összeszerelve és onnan felemelve a lánctagokat. Július 18-án a budai szélső nyílás alsó kötegének beemelésekor történt az a baleset, melyről Dr. Gáll Imre így számol be: „A láncok felemelésekor szükséges erőt a pesti parton telepített gőzgép fejtette ki, hatszoros esigasor segítségével. Mind a három hídnyílásban 4–4, összesen 12 láncfelhúzási műveletet kellett elvégezni. Ezek között tizenegy simán bonyolódott, az utolsónál baleset történt: a láncfelhúzó esigasor egyik láncszeme elpattant s a hídlánc visszazuhan az úszóállványra, azt áttörte és beleesett a Dunába. Akik az állványról nézték végig az utolsó láncszakasz beemelését – köztük Széchenyi – szintén a Dunába estek. A baleset, melynek során egy munkás életét veszítette, mintegy négyheti késedelmet okozott az építkezésben. Eddig tartott, amíg kiemelték a Dunából a beesett hídláncot és azt végre helyére emelhettké.”

A láncok beemelését a függesztőrudakhoz kapcsolt öntöttvas keresztartók beemelése és egy ideiglenes fapálya készítése követte. A magyar csapatok ekkor foglalták vissza Buda várát. Az ezt követő napon Allnoch von Edelstadt osztrák ezredes, Hentzi tábornok parancsára, megkísérelte felrobbantani a hidat, de mivel Clark Ádám a lánckamrákat eláraszította, csak a hídpálya 80 méteres szakaszát sikerült felrobbantania. Közrejátszott ebben az is, hogy a kanócot gyújtani igyekvő ezredesre egy katona rontott, s így nem volt ideje elmenekülni: a robbanás őt is szétépte. Néhány héttel később a forgandó hadiszerencse a visszavonuló magyar csapatok egy parancsnokával, Dembinszky tábornokkal pusztította volna el a hidat, de Clark érvei elől meghátrálni kényszerült. 1849. november 20-án déli 12 órakor kerülhetett sor a Lánchíd felavatására. A sors fintora, hogy a megálmodó, szervező gróf Széchenyi helyett (aki azt írta egy levelében az építésvezetőhöz: *„Igen és igen bízom, hogy a Mindenható mindkettőnket megtart addig, amíg megláthatjuk nagy művünk létrejöttét. De kedves Clark mondaná meg – ha Ön szíveskednék bizalommal lenni irányomban – mikor lesz meg az Ön nézete szerint, amikor mi a mi hidunkon karonfogyva sétálunk keresztül?”*) Haynau tábornagy avatta fel, amikor a legnagyobb magyar már a döblingi tébolydába kényszerült.

1877-ben Kherndl Antal vezette azt a műszaki bizottságot, mely alaposan megvizsgálta a hidat. Megállapították, hogy az öntöttvas keresztartókat, a sarukat ki kellene cserélni, szükséges lenne szélrácsot építeni, s a fa pályaszerkezetet fel kell újítani. Az első világháború előtt – mivel két új Duna-híd helyeztek üzembe – lehetővé vált a Lánchíd lezárása. Beke Józsefnek és Gállik Istvánnak – a tervezőknek – alapkövetelményként szabták meg, hogy a híd külseje nem változhat. A járdákat 1,8 méterről 2,2 méterre szélesítették. A kocsipálya 6,4 méter maradt. A vasszerkezetet az Állami Gépgyár, a láncokat a diósgyőri Magyar Királyi Vasgyár készítette. A régi vasszerkezet tömege 2139 tonna volt, az újé 5194 tonna. A munka 1913-tól (a hídfők erősítésétől) 1915 november 25-ig tartott. A híd szépségét számos változtatás ellenére sikerült megőrizni. Ezt a sikert jutalmazta

A Budai vár a Lánchíddal 1849 körül

a Kisfaludy Társaság, amikor az átalakítás vezetőinek Greguss-díjat adományozott. Ez a hídszerkezet esett áldozatául a II. világháborúnak (mikor a közel 100 000 méter összhosszúságú vasúti és közúti hídjainknak mintegy 45%-a pusztult el).

1945. január 18-án robbanás rázta meg a pesti horgonykamrákat, a láncok elszakadtak, Buda felé zuhanva leszakították a pilonok felső részét, s a Dunába omlottak. „Mi hidászok – írta Dr. Nemeskéry-Kiss Géza – visszagondolva az 1944. esztendő utolsó, és az 1945. esztendő első hónapjaira, mint átélők, átszenvedők, mint kétségbeesők, úgy érezzük, hogy elszorul a szívünk, és nem tudunk dühödt meghatottság nélkül emlékezni. Akik e hónapokat, az esztelen pusztítás hónapjait nem élték át, talán meg sem értik a visszagondolás keserűségét, a belőlünk áradó szomorúságot, akik láttuk a hídroncokat, mint üvöltő felkiáltójeleket, a rettentő mementókat a folyók, völgyek, az életet adó termőföldek felett.”

Az újjáépítést 1947-ben kezdték meg, Sávolly Pál, Méhes György, Faber Gusztáv tervei alapján, Palotás László és Széchy Károly irányításával. Az 5200 tonna vasanyagból 2294 tonnát pótolni kellett, a többit azonban a régi (megmaradt) szerkezetből használták fel. A háromnyílású híd merevítőtartóinak támaszköze a középső nyílásban 202,6 méter, a szélsőkben 88,7 méter maradt. Kapuinak nyílását 7,25 méterre szélesítették, hogy egymás mellett két autóbusz is elférjen. Az 1949. november 13-i próbaterhelés után, november 20-án – az eredeti megnyitás századik évfordulójára – megindulhatott a forgalom a Lánc-hídon.

Az épülő Erzsébet-híd az 1960-as évek elején. Fotó: Nagy László (Tatabánya)

Jancsák Csaba referátuma megelőlegezi következő számunk közlekedéstörténeti rovatát, amelyben a szerző a budapesti hidak történeti vázlatát nyújtja olvasóinknak.

Zsidó kulturális napok és tudományos tanácskozás Kecskeméten

Beszélgetések

„... és keressétek az ország üdvét
ahová számíztetek benneteket
és imádkozzatok érte...”

(Jeremiás 28., 7.)

Már Szent István, fia számára, 1010 körül szerzett erkölestanió könyvecskéjében (libellum de institutiore morum) szerepelt az évszázadok igazolta mondat: „az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő”. Ez lehetett volna a mottója annak a program-sorozatnak, melyet a kecskeméti Erdei Ferenc Művelődési központ Kultúrák találkozásai címmel indított, 1993 őszén. A sorozat első állomása a zsidó kultúra hete volt. A Napok záróakkordjaként november 22-én A zsidóság szerepe az alföldi mezővárosok fejlődésében címmel tudományos tanácskozást rendeztek.

A neves kutatók előadásainak (melyek között tanszékünk adjunktusa, *Marjanucz László* a szegedi zsidóság 19. századi településtörténetéről értekezett) szünetében a konferencia egyik szervezőjét, *Kovácsné Tóth Ibolyát* kérdeztem további terveikről:

– A mostani zsidó hetet márciusban követni fogja a cigány kulturális hét, majd áprilisban sváb kulturális hét, és aztán folytatnánk ősszel tovább a nemzetiségek bemutatását. Ezt nagyon fontosnak tartom napjainkban, amikor mindenünnen azt halljuk, hogy gyűlölet tombol az emberekben. Jó lenne, ha az atrocitások megszűnének. Egy művelődési központ úgy tud

tenni a gyűlölet ellen, ha felmutatjuk egy-egy közösség maradandó kulturális emlékeit.

– *Figyelmük először a zsidó kultúrára terelődött...*

– Elsőként a zsidó kultúra bemutatását terveztük, mert a hazai zsidóság kultúrája van a legnagyobb veszélyben, olyan tekintetben, hogy egyre kevesebben vállalják zsidóságukat, s ezért templomaik, temetőik pusztulnak. Érdekes lenne megnézni a kiállítások vendégkönyvének beírásait. A kecskemétiiek örülnek, hogy egy olyan kultúrát mutattunk itt be nekik, ami számukra eddig ismeretlen volt. Nagyon sok gyerek, fiatal járt itt. Az Anna Frank Gimnáziumnak volt itt 18-án egy műsora. A negyven zsidó tanulót 180 azonos életkorú társa fogadta tomboló sikerrel. Ezek a momentumok szűrték le bennem azt a tapasztalatot, hogy nincs harag és nincs gyűlölet az emberekben, ha azt valakik valahonnan nem szítják.

David Kraus, Izrael állam nagykövete egy fotó- és néprajzi kiállítás-megnyitó között szakított időt a sajtó képviselőire.

– *Miért vállalta el a kecskeméti zsidó napok megnyitójának tisztét?*

– Világunk nagy baja, hogy az emberek kevésbé ismerik egymást. Akik a nemrégiben összeomlott világhatalom árnyékában nőttek fel, nem nagyon ismernek más kultúrákat, más gondolkodásmódot. A kecskemétihez hasonló kezdeményezések a párbeszéd, a kölcsönös tájékozódás kiváló alkalmi. A mai világban rejlő lehetőségek minél hatékonyabb kihasználásától remélhető az óhajtott jobb világ, a népek jobb közérzete. Nem tudjuk a másságot elfo-

gadni, ha nem tudjuk, hogy mi az a más-ság.

Az Avrum ünnepei című fotókiállítás képei között beszélgettem *dr. Grósz Andor* szemész főorvossal, a kecskeméti zsidó hitközösség vezetőjével, ki önmagáról, kötődéseiről vallott:

– Ha az ember hajlamos is a közös tízparancsolat törvényét áthágni, mégis igazából be akarja tartani azt. Még akkor is, ha farkastörvények uralkodnak. Hiszen az általános erkölcsi normák, igazságok máig érvényesek. Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.

Az emberek szeretete nélkül nem lehet gyógyítani sem, bármilyen jó szakember is legyen valaki. Az én családomból negyvenhat ember elpusztult, egyedül az apám maradt meg. De számomra iránymutató *Kulka professzor* esete, ami bizonyítja: nem szabad a gyűlöletet őrizgetni s főként nem e szerint mérlegelni. Kulka professzor a hatvanas években Németországban dolgozott, s – ilyen a sors – egy ügyeletben behozták hozzá azt az embert, aki az édesanyját deportálta. Megműtötte, megmentette...

* * *

Raj Tamás főrabbit, a tanácskozás elnökét arról kérdeztem, hogy miben látja a konferencia jelentőségét?

– A jelentőségét abban látom, hogy felhívja a figyelmet a magyarországi vidék, elsősorban az alföldi városok és falvak zsi-

dóságának történelmi és társadalmi szerepére. Sokan leegyszerűsítik ugyanis a dolgot, és úgy gondolják, hogy Budapesten vannak zsidók, s megfélemedkeznek arról, hogy vidéken mindig is nagyon jelentős zsidó közösségek voltak, amelyek igen nagy szerepet vállaltak magukra a magyar vidék és általában Magyarország fejlődésében. Hangsúlyozni szeretném annak jelentőségét, hogy igenis szükség van a zsidóság történelmi szerepének kiemelésére a magyar vidéki városokban és falvakban is. A judaisztika tekintetét, véleményem szerint, rá kellene irányítani a kelet-európai és a magyar vonatkozásokra. Sajnálatos módon a judaisztika, amely már elfogadott tudomány Magyarországon, igyekszik az általános, nemzetközi judaisztika keretében mozogni (ami nagyon helyes egyébként), de talán emellett arra is nagyon nagy szükség volna, hogy a judaisztikai kutatók fokozottabban vizsgálják és bemutassák azokat a kelet-európai és ezen belül jellegzetesen magyar vonatkozásokat, melyekkel eddig kevesen foglalkoztak.

A neves történészek, néprajzkutatók (*Ö. Kovács József, Sívó Béla, Timár Lajos, Ember Mária*), a költő *Kányádi Sándor*, a szociológus *Karády Viktor* és a már említett előadásait, a kecskeméti önkormányzat tanulmánykötet formájában szándékozik megjelentetni.

J. Cs.

Dr. Nagy István

Egykori tanáraink

„Élete a tanítványaiban, díszkötésbe foglalva...”

B. M.: – *Mikor ébredt fel Önben a történelem iránti érdeklődés, és mikor határozta el, hogy történelemtanár lesz?*

N. I.: – A történelem iránti érdeklődésemet otthonról hoztam. Anyai ágon két szabadságharcos honvéd is volt a családban. Édesanyám sokat mesélt róluk és sok más történelmi eseményről is. Az érdeklődésem a középiskolában vált szakmai-vá. Egyik tanárom, Dr. Kátai Ferenc szeretette meg velem az irodalmat és a történelmet. A szegedi Pedagógiai Főiskolán mégis a történelem-földrajz szakot végeztem el. Professzoraim, Dr. Eperjessy Kálmán és Dr. Aldabói Nagy Miklós voltak.

B. M.: – *Meséljen diákveivéről! Tanárai közül ki volt a példaképe?*

N. I.: – Jól éreztem magam diákként. Szerettek a diáktársak. Az akkori ifjúsági vezetők „szamárlétráját” végigjártam. Társaimmal igyekeztünk nemcsak a hivatalosan előírt ifjúsági programokat megvalósítani. Mi is voltunk szerelmesek, buliztunk is. A törli tanszéken minden évben két alkalommal megrendeztük a szakestet, akkori nevén „teadélutánokat”.

Tanáraim közül Eperjessy Kálmánt tekintem példaképemnek. Példaadásából, tanításából számomra különösen fontos volt mindig, hogy tiszteljük a forrásokat, a katedrán éljünk annak szabadságával, de sose feledkezzünk meg a tanítás felelősségéről. Talán ebből is adódott, hogy néhányan mellettem is megszerették a történelmet és annak is egy olyan részét, amelyet nem sokan kedveltek: az új- és legújabb kort.

B. M.: – *1957-ben a történelem tanszékre került, de ugyanakkor igazgatóhelyettesi megbízást is kapott, sőt jegyzetírásra is felkérték. Nem volt ez sok embernek?*

N. I.: – Eperjessy Kálmán hívására kerültem a tanszékre tanársegédnek. A legnehezebb korszakot kaptam, és nem választottam! Az új- és legújabbkori magyar történelem oktatójaként napról napra szembesültem a dogmatikus történetírás és tanítás torzításaival. Sokat tanultam, sokszor diákköröseim, vagy szemináriumi vitáink inspirálására, megküzdve a hivatalos történetírás és a források közötti ellentmondásokkal, és a középiskolából hozott történelmi ismeretek kövületével. Mondogattam: „...akinek van füle a hallásra, az hallja...”, hogy mit akarok mondani, de tudtam, hogy a füleket nyitogatni is kell, mert sokszor ólommal voltak töltve.

A többi megbízást akkor nem éreztem soknak, ma már igen.

B. M.: – *1969-től tanszékvezető. Ez utóbbi funkció milyen lehetőségeket nyújtott Önnek?*

N. I.: – Mint tanszékvezető, fő teendőmnek tekintettem egyrészt a tanszéki hagyományok őrzését, másrészt kollégáim segítségével, diákjaink közreműködésével új oktatási és nevelési rendszer kialakítását. Szerintünk a tanítványok képzésének lényege: mind az órai, mind az órán kívüli munkában, hogy az segítse az általános iskolai tanárrá válást, és ugyanakkor el kell érni azt is, hogy önállóan gondolkodó értelmiségivé is váljanak diákjaink. Ennek a legfontosabb eszköze, a szaktanárok felkészültsége adva volt. A tanszékre kerülő kollégák kiválasztásánál arra törekedtem, hogy specializálódásuk (tudományos témájuk) és az oktatási feladatuk lehetőleg egybeessenek.

Ebből következett, hogy az órákon kívüli feladatainkat is szorosan kapcsolni tudtuk az alaptémáinkhoz. Így tudtunk

szakszerű és eredményes irányítást adni az általunk vezetett diákköri szekciókban. Ez ad magyarázatot arra is, hogy miért voltak híresek felolvasóüléseink, szak- és emlékestjeink. Az egész országban, az összes felsőoktatási intézmény közül mi emlékezünk meg először Szent Istvánról, Szent Lászlóról és III. Béláról, II. Rákóczi Ferencről, de voltak Deák- és Széchenyi-estjeink is. Híres volt az 1789-es francia forradalmat, az 1848–49-es magyar forradalmat és szabadságharcot és az 1918–19-es magyarországi forradalmakat bemutató szakestsorozatunk is.

B. M.: – *„Hogy mi mindent tanultunk Tőle, hogy mi mindenre ösztönzött bennünket, hogy milyen utakra terelgette lépéseinket – nem tudjuk számba venni. Kanállal méregetnénk a tengert.” – vallják régi tanítványai. És valóban a Tanár Úr sokat adhatott tanítványainak, hiszen számos volt diákja, szakdolgozója ma már elismert történész.*

N. I.: – A tanítványokkal való viszonyban az volt az alapelvem (példaképeim ebben is Eperjessy volt), hogy a tanár és a diák viszonyát ne az szabja meg, hogy én tanár vagyok, ő diák; hanem az, hogy a négy évet töltsük el úgy, hogy a diák megkapja azt, amit szeretne, amit tanárától elvár, és a tanár is megadja azt, amire felkészült, hogy a diák olyanná váljon, hogy a mester büszke lehessen tanítványára, a tanítvány pedig a mesterére. Ezt próbáltam ilyen-olyan szinten megvalósítani.

B. M.: – *Milyen a mostani kapcsolata volt tanítványaival?*

N. I.: – Azt hiszem legtökéletesebb dokumentálása annak, hogy mennyire szerettek a tanítványaim az, hogy az ő kezdeményezésükre kaptam meg 1991. június 1-jén a címzetes főiskolai tanár címet. 1989 óta, amikor egészségügyi okok miatt nyugdíjba kényszerültem, az az egy éltet, hogy évente most is 60–80 levelet kapok és küldök volt tanítványaimnak. Rendszeressé váltak azok a szentesi találkozók is, ahol

csak a volt diákköröseim és a legkedvesebb tanítványok jönnek össze. Csodálatos ajándéka ez az életnek, minden kitüntetésnél, hivatalos elismerésnél többet ér.

B. M.: – *Tanár Úr a legkritikusabb történelmi korszakot tanította, többek között 1956-ról is voltak előadásai, sőt e témakörből szakdolgoztak is Tanár Úrnál. Az erre a korszakra vonatkozó jegyzetet is Ön írta. Egyik volt tanítványa, Darvasi László egyik cikkében hivatkozik egy 1984-es (!), negyed-éveseknek tartott, előadására, amelyben 1956-ot mint népünk dicsőséges felkelését, forradalmat és nemzeti szabadságharcot említette. Ez nem volt akkor még veszélyes?*

N. I.: – De igen, viszont az vezérelt, amit mondtam a katedra szabadságáról és felelősségéről. Természetes, hogy ezen mást értett a fölöttem álló, engem ellenőrző mindenkori hivatal és minisztérium. Az ő mindenkori követelésük a kötelező tanterv és a program betartása volt. A tanári tematikába azonban nem szólhattak bele. 1957 óta foglalkozom '56-tal, sőt 1972-től szemináriumokon is szerepelt a téma. Számomra az 1984-es esztendő már olyan időszak volt, amikor az előadás tematikájába is beleillesztettem a forradalmat, hiszen akkorra már hozzáférhetőkké váltak a témáról nyugaton megjelent könyvek is. A tanári szabadság azt jelentette, hogy a katedrán bármit mondhattam, amiért vállaltam a felelősséget, elsősorban diákjaim, de a szakmai közvélemény, a Történelmi Szakbizottság előtt is.

B. M.: – *Mond Önnek valamit 1972. március 15-?*

N. I.: – Természetesen, hiszen hosszú évek óta ez volt az első alkalom, amikor úgy éreztük: ezt a március 15-dikét felhőtlenül ünnepelhetjük meg. A nap úgy kezdődött, hogy korán reggel még kint volt a zászló a főiskola épületén, de az ünnepély kezdetére már bevették. Ez sokunknak feltűnt. Amire a Klauzál térről és a Petőfi-szobortól az Aradi vértanúk terére értünk, már kialakult programunk is volt: követel-

tük, tegyék ki a nemzeti zászlót a főiskola épületére. A zászló ki is került az épületre, de a spontán kezdeményezést másnap már mindenre kiterjedő kérdezősködés követte. Védekezésül akkor én megkértem a „vizsgálatot” végzőket, mutassanak nekem egy olyan rendeletet, amely megtiltja, hogy az ország nemzeti ünnepén a középületekre nemzeti zászló kerüljön. Természetesen nem tudtak ilyet mutatni, de attól kezdve úgy szervezték meg március 15-dikét, hogy azután soha nem vettem részt rajta, de a diákjaim sem. Mindig voltak szakestjeink, ahol a nagy történelmi évfordulókat magunk megünnepeltük.

B. M.: – *A Tanár Úr nemcsak ember-ségre, tanári pályára nevelt, hanem kutatott is. Melyek voltak kutatási területei?*

N. I.: – Az 1944–47 közötti koalíciós korszakot kutattam, először csak a demokratikus szervezetek történetét, de már a Szeged-környéki települések történetével foglalkozó tanulmánykötetekben (Szóreg, Deszk, Algyő, Kiskundorozsma) a pártviszonyokat is elemeztem. A terjedelem per-se mindig korlátokat szabott, de a lényeg meg tudtam írni. A felsőoktatási témák között pedig elsősorban a szeminárium mint oktatási forma, valamint a korkép kialakításának elméleti és metodikai kérdéseivel próbáltam foglalkozni. A legfontosabb tudományos munkámnak azonban a jegyzetírás tekintetem. Arra törekedtem, hogy a jegyzet olyan tudományos igényű szintézis legyen, amely tükrözi a szakirodalom áttekintését is. Igyekeztem úgy megírni mindkét jegyzetemet (Magyarország története 1918–1944; Magyarország története 1944–1962), hogy azok egyben kézikönyvek is legyenek. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy én elsősorban tanár voltam, és nem kutató.

B. M.: – *Nyugdíjban mivel telnek napjai?*

N. I.: – Elég rendszeresen kapok megbízásokat. Egy könyvtárosoknak szóló folyóiratban írok visszaemlékező cikkeket.

Publikálok többek között Klapkáról, Irányi Dánielről, a II. magyar hadsereg doni katasztrófájáról, a legutóbb pedig Bemről írtam. Tavaly fejeztem be Kiskundorozsma történetének 1944–47 közötti szakaszára vonatkozó részt. Romsics Ignác egyetemi tanár, volt tanítványom megbízásából a két világháború közötti magyar külpolitikáról és Magyarország nemzetközi helyzetéről gyűjtöttem anyagot. Általában az otthon végzett gyűjtőmunkát szeretem és végzem is. Most például a Szentesi Múzeum és Levéltár megbízásából végzek gyűjtést.

B. M.: – *Nem akarja megírni az élete történetét, sokat tanulhatnánk belőle?*

N. I.: – Egyelőre nem. Ilia Mihály mondta egyszer nekem: „Pistám, a te életed a tanítványaidban van, díszkötésbe foglalva, eleven bőrbe kötve.” – ehhez tartom magam, remélem nem érdemtelenül.

B. M.: – *Mit tanácsol nekünk, jövő-dő tanároknak?*

N. I.: – Mindig a történelmi való-ságot igyekezzenek megismerni és legjobb tudásuk szerint adják tovább. Mindig beszéljék azt, aki megérdemli, mert érdeklődnek tanított tárgyaik iránt. Legyenek mint tanárok szakmailag jól felkészültek, pedagógiailag képzettek, emberileg méltók a megbecsülésre. Sajnos egyszerűbb ezt megfogalmazni, mint megvalósítani.

Azt tanulják meg: mindig többet próbáljanak adni az aznapi leckénél a gyerekeknek, valami mást is, mint ami a tankönyvben van, egy kicsit a szívük mélyéről is adjanak valamit a diákjaiknak; ha szakmai, akkor szakmait, ha emberi, akkor emberit. Egy tekintetet, ha mást nem. Biztosan sikerül, ha szeretik a tanítványaikat.

B. M.: – *Köszönöm az interjút, sokat tanultam belőle. A többiek nevében pedig ígérem: magunkévá tesszük tanácsait, hiszen Ön az életével példázta azok hatékonyságát.*

Az interjút készítette:

Vaczkán Melinda

Abaúj-Torna

Hajdani vármegyéink

története II. József katonai összeírásáig

Abaúj-Torna vármegyét észak felől Szepes és Sáros, kelet felől Zemplén, dél felől Borsod, nyugat felől Gömör-Kishont megyék határolták. Határait csak részben mondhatták természetesen, azaz olyanak, melyet nagy avagy kevésbé nagy hegységek, domb-ságok, folyók és völgyek által a természet jelölt ki, nagyrészt közigazgatási intézkedések szabták meg, kivált dél és nyugat felé. A megye területi kialakulásának döntő tényezői az erdő-ispánságok keletkezése és Heves megye önállósulása voltak. A tornai vár uradalmának kiépítésével az erdőispánság várispánsággá, majd vármegyévé alakult. A már említett Heves kiválása Újvár megyéből annak természetes következménye volt, hogy területileg nem függött össze Abaújjal. (Heves önállósulásának első jelei az 1220-as évekből valók: hevesi várnépeket említenek 1222-ben.) Az elkülönülés gyakorlatilag a XIII. század második felében megtörtént.

A hajdani Abaúj-Torna vármegye területe észak-déli irányban lejtősödött. Északi részén a szomolnokai hegyesoport őskori, a tornai mészkőhegység középkori s a megye déli részén vonuló Cserehát a földtörténeti harmadkor kőzeteiből áll.

Azt a véleményt, mely szerint a honfoglalás előtt lakatlan terület volt, egyszerűen cáfolták az itt talált kő-, agyag-, és csontszközők. A bronzkori ember lakhelyét a völgyben állította. Okát ennek a fém használatában lelték meg a kutatók. Lakását rózsából fonta s agyaggal tapasztotta. Edényeit agyagból, vékony falúra készítette s díszítette körkörös csigavonallal. Az e korból származó leletek: jellegzetes formájú kardok, karvédek, fibulák.

A hagyomány szerint a honfoglaláskor Ede és Edömer, a magyarokkal bejött kabar,

Abaúj Torna vármegye új címere

mások szerint kun törzsfők szálltak meg e területen. Anonymus, Bors vezér várépítését említi.

A vármegye múltjáról a XVI. századig hézagosság az ismereteink. A már régebben létező Újvár, mely a valószínűleg kabar származású Aba Sámuel birtokában volt, szolgált az ismét trónra jutott Péterrel ellenséges nagyurak, s az országba behívott Szár László fiak (Endre és Levente) találkozóhelyéül 1046-ban. I. László király és a vármegye kapcsolatát egy legenda örökítette meg. Salamon ellen vonulásakor a király az

agyongyötört seregnek Jászó és Debörd között, valahol a sziklás hegyekben, kardjával bő vizű forrást fakasztott.

A szomorú emlékü II. András alatt, Gertrudis tragédiájának okozója, Bánk 1205 és 1209 között a megye ispánja volt. 1241-ben e megye földje is szenvedte a tatárok dúlását. Az oly szerencsétlen muhi csata után, IV. Béla Forgács András és Kécsi Detre vezették át az abaúji rengetegeken. Nagy Bózsza községben még ma is él a király emléke, aki egy kinyúló sziklán (ma Béla-kő) ejtette szerét vecsernyéjének.

Az Árpád-ház kihalása utáni trónversengés alatt az itteni nagyuraknak is sikerült birtokaikat erőszakos foglalásokkal gyarapítani. Amádé nádor fiai, atyjuk galád meggyilkolása után nem tettek le a bosszú tervéről, és ellenszegülve a Tamás esztergomi érsek által létrehozott békességnek, Csák Máté pártjára álltak. Károly Róbert a rozgonyi csatában győzte le őket s még ebben az évben (1312) leromboltatta a hatalmas Amádé várat.

Habsburg Albert halála után I. Ulászló ellenében, a vármegye Posthumus László mellé állt. Edesanyja hozta a cseheket Abaújba. Velük érkezett Jan Giskra is. Ulászló

Várak a Zemplénben

Útinapló

Boldogkővárallja

A Tisza és a Hernád meg a mai országhatár között elterülő vidék a történelmi időben Abaúj-Torna és Zemplén vármegyéhez tartozott. A két megye határa éppen az ezen a területen fekvő hegység észak-déli gerincén húzódott. Ezt a hegységet először Nagyerdőnek, majd Eperjes-Tokaji lánchegységnek, később Tokaji-hegységnek hívták. Az 1436 négyzetkilométer nagyságú, Zempléninek nevezett hegység ma Borsod-Abaúj-Zemplén megye északkeleti részén található.

Vitathatatlan tény, hogy a Szerencs, Gönc, Sátoraljaújhely és Tokaj városkák által határolt, túlnyomórészt vulkanikus hegység legismertebb tája az 516 méter magas Nagy-Kopasz löszös lankáinak világhírű szőlőtermelő vidéke: Tokaj. A Bodrog és a Tisza találkozásánál kialakult település korán bevonult történelmünkbe, már Anonymus említi, hogy Tarcal vitéz, Árpád vezér kegyelméből, ezen a vidéken emelt földvárat. (Az építő emléke a szomszédos község nevében maradt fenn.) 1074-ben pedig későbbi szent királyunk, az akkor még csak herceg: László, bátyja, Géza miután Kemejnél Salamon királytól vereséget szenvedett, ide menekült, Péter fia kúriájába.

Az aszú és a szamorodni csillogása a mai napig elhomályosítja a vidék többi nevezetességét. Pedig tekintélyes hegyeivel, hatalmas völgyeivel, bennük az icipici, de nagymúltú erdei falvakkal és tucatnyi várromával a zempléni az egyik legvadregényesebb, legizgalmasabb magyar hegység.

Legmagasabb csúcsa a magyar-szlovák határon emelkedő Nagy-Milic, amit régen Milickőnek neveztek (896 méter), a mai Magyarország legészakibb pontja, az Országos Kéktúra kezdő- és végpontja. A kabar eredetű Aba nemzetség (amely az

egyetlen Árpád-kori, de nem Árpád-házi királyt, az oly szerencsétlen sorsú Sámuel adta az országnak) ősi szállásterülete később is történelmi nagyságok szűkebb házája volt: Rákóczi Ferenc, Kazinczy Ferenc, Kossuth Lajos és Szemere Bertalan életének jelentős része e vidékhez kötődött. Vizsolyban készült el Károli Gáspár munkája, az első teljes magyar nyelvű bibliafordítás. A hegység legnagyobb múltú városában, a Bodrog-parti Sárospatakon tanított 1650–54 között Jan Ámos Comensky (Comenius), a világhírű cseh pedagógus.

A történelem illata dohos, főleg akkor, ha az egykori gimnazista barátokból összeverődött társaság egy hangulatos tokaji pincében kezdi meg a Zemplén felfedezését. Kedélyes órák után az éktelen külső és a szolid belső meleg elől a Tiszába menekültünk. Kellemes bevezetés után a valódi túrát délután kezdtük meg, amikor Boldogkőváralljánál leszálltunk a Szerencstől Gönc felé kanyargó piroskáról.

A falucskától jó három kilométerre van a vasútállomás, a turistajelzés a műút mentén éri el a községet, miután szinte észrevétlenül kelünk át – az általában kiszáradt – Szerencs-patakon.

A falu fölötti mintegy nyolcvanméteres dombon áll a Boldog-kő, és a szikláira épült, még romjaiban is impozáns vár. Évtizedeken át igazi turistaparadicsom volt a vár felújított lakótornya, egészen addig, míg a legutóbbi bérlő meg nem nyitotta a faluban saját turistaszállóját, ideiglenesen bezárva a régit. Azóta újra romlásnak indult Boldog-kő hajdan neves vára...

Az 1295-ben először Boldua („possessione et castrum Boldua”) majd Bolduaku alakban szereplő várat IV. László (1271–1290) cserével szerezte meg Tomaj nembeli Jaak fia Tyba ispántól. 1300-ban

tulajdonosa Aba Amádé nádor, a környék tartományura, egy évvel később itt állít ki oklevelet Bicskey Gergely esztergomi érsek. Miután az Abák hatalma elvérzett az 1312-ben vívott rozgonyi csatában, Károly Róbert a várat új arisztokráciája egyik tagjának, a talján Drugeth Fülöp nádornak ajándékozta. Valószínűleg ők építették a vár hasáb alakú, 11,5-szer 11,5 m alapterületű, öt emelet magas, három méter falvastagságú lakótornyát, és a hozzá tartozó gótikus palotát. Ölnyi széles falán négy darab 120 centiméter magas lőrés biztosította a védelmet. A felső vár vízellátását a sziklában 26 méter mélységig vágott ciszternával oldották meg. Az alsóvár számottevő védműve az egykor felvonóhidás 10,5 méter magas kaputorony és az északi oldal Csonka-bástyája.

1388-ban a szegény Zsigmond kénytelen volt elzalogosítani. Később az országot veszített Brankovics György szerb deszota kapta meg, tőle a Hunyadiak örökölték. Mátyás ajándékozta a Szapolyaiaknak. A következő viharos századokban a Boldogkő szinte évtizedenként cserélt gazdát. 1542-ben Patóchy Ferenc Zsófia nevű lányának hozományaként a vár a hírhedt Bebek György kezére jutott. Tizennyolc éves várurosságából a szájhagyomány büntettek sorát őrizte meg, amit az 1963-ban megkezdett ásás az igazolt: pénzhamisításra alkalmas felszerelést és ércartalmakat találtak a romok között. A vár XVII. századi állapotát két tulajdonosa, Szelepcsényi György esztergomi érsek (1671) és Thököly Imre (1678) összeírásából ismerjük.

Az egykor a Miskolcra a Hernád völgyében Kassa felé vezető út védelmére épített vár a XVIII. század elejére elvesztette jelentőségét. Az országban közel száz „sorstársához” hasonlóan I. Lipót az esztergomi káptalantól megkapott Boldogkő várát is felrobbantotta.

A század második felében a Péchy, majd 1890-től a Zichy család igyekezett a

vár állapotán neogótikus helyreállításokkal javítani.

A vár előtti teraszon vertük fel sátrinkat, majd másnap reggel a lakótorony és a pincék „felfedezése” után lesétáltunk a faluba. Megvettük a község egyetlen boltjában kapható összes kiflit (mintegy tizenötöt), majd a kék jelzést követve elindultunk a regéci vár felé.

Regéc

Az Országos Kéktúrán haladunk Boldogkőváraljáról Arka és Mogyoróska falvakon keresztül Regécre. Hatalmas kőrengemen keresztül vezet az út Boldogkőváralja után, majd mindössze egyórás túrázás után Arkára érünk.

Igazi zsákutca-falu, a temető után nagy sorompó jelzi: az autózható útnak itt vége. Ennek ellenére a falucska élénk életet él; az iskola széles udvarán fiatalok vertek vándortáborot.

A kiszáradt patak, amelyről a falu a nevét nyerte, medrét gyakran keresztezi az erdei út. Hét kilométert kell megtenni Mogyoróskáig, és amikor kiérünk az erdőből – nagyjából félúton – a távolban feltűnik a jóval környezete fölé emelkedő hegy tetején büszkélkedő regéci várrom.

Az ország legkritkábbban lakott területein járunk, a zempléni falvak (és különösképp Arka, Regéc és Mogyoróska) rendszeresen csak főútcából állnak.

A két község, Mogyoróska és Regéc a várhegy északi illetve déli lábánál fekszik, az autót nyugati, a tuistaút keleti oldalról kerüli meg a hegyet. (A várhegyre csak gyalog juthatunk fel, de a Zemplén egyik legszebb élményét veszti el az, aki kényelemből nem vállalja a tízperces kapaszkodót!) A várrom különleges érdekessége, hogy minden égtáj felé más arcát mutatja, aki egyszer északról, Regécéről látta, nem biztos, hogy ráismer délkeletről, Háromhutáról.

Délután háromkor Mogyoróskára értünk, a görögkatolikus templommal szemközti udvaron II. Rákóczi Ferenc fejedelem mellszobrát találtuk. Ez emlékeztet arra a négy évre, amit (1677–81 között) a kurucok későbbi vezére csecsemőként anyjával, Zrínyi Ilonával, a regéci várban töltött.

Hívogató közelségben a vár, de gyomrunk hangosabb... A bolt zárva... (Itt figyelmeztetünk minden majdan a Zemplénbe induló turistát, kirándulót, hogy a nagyon kevés üzlet későn nyit és szokatlanul korán zár. De ha éppen nyitva van, gyakran akkor sem találunk semmit, mert az élelmiszert a falu fogyasztásához mérten szállítják. A szerda általában szünnap. A kocsmákban vonzóan olcsó a Borsodi világos, de jóllakni nem lehet...)

Másnap reggel fél hétkor szélvihárban, minden ruhánkat magunkra öltve indultunk tovább a lucskos, sáros úton. Az aznapra tervezett huszonhárom kilométer biztosította a jó hangulatot. De hátizsákosul megmászva a várhegy meredek feljáróját, a rom és a panoráma mindennel kárpótol.

A regéci vár az 1241/42. évi tatárjárás utáni évtizedekben épült, és már biztosan állt 1285-ben, amikor az újból támadó tatárokkal itt csatázott Baksa nembeli Simon fia György. („...sub Regach cum eisdem Tartaris pugnarimus”) Mivel a birtokosok az egész területet birtokolták, Regéc későbbi urai a Boldog-kőnél említettekkel azonosak. A XVII. században birtokolták a Rákócziak, akik itt rendezték be irattárukat, de a Habsburg–hű Esterházyak is. A Weselényi-féle összeesküvés idején I. Rákóczi Ferenc elfogta Lipót hadvezérét, Starhemberg-Rüdiger grófot és vezérkarát, majd Regécre kasszírozta be őket. Amint említettük, itt cseperedett a kis Rákóczi is, miközben a szomszéd szobában a Munkácson hős anyjának vitéz Thököly udvarolt... Itt tartották meg az esküvőt is... A kurucfejedelem halála után, 1689-ben a császáriak elfoglalták és teljesen lerombolták.

A 639 méter magas hegyre épített, észak-déli fekvésű, szabálytalan alakú Regéc a legnagyobb erdei, hegyi vár volt a környéken. Legkorábbi része a hatalmas északi lakótorony (itt lakhatott a tatárverő Baksa), amely 11 méter magas volt, falainak vastagsága pedig 2,5 méter! Az ország legnagyobb lakótornya volt, még a nagyvázsonyinál is nagyobb... Ezt később rondellával és udavarral bővítve kapuvá alakították át, miközben a déli oldalon is torony és a várban palota épült. A 24 méter hosszú és 10 méter széles udvar két oldalán, a falak mentén helyiségek sora épült.

A vár még romjaiban is csodálatos látvány. Tiszta időben pedig, amilyen a mi eső utáni, szeles reggelünk volt, káprázatos kilátás nyílik a vidékre. Nyugatra a hegy lábánál Mogyoróska fekszik, majd a hegysegen túl a Hernád vidéke tárul elénk, a látóhatáron pedig jól kivehető a Bükk.

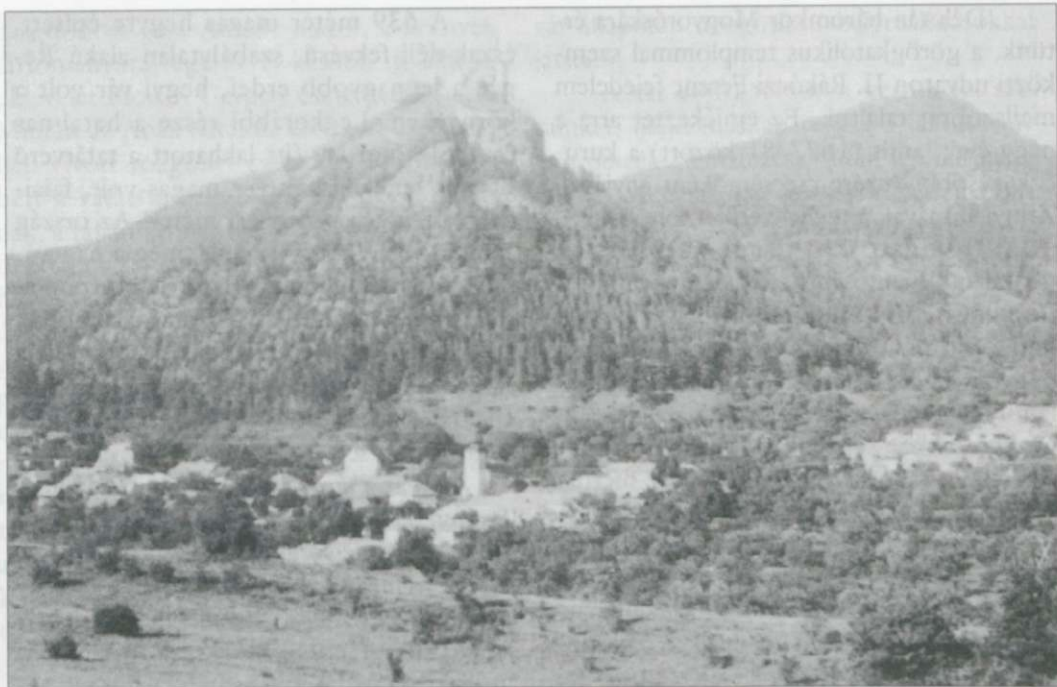
Észak felé, Regéc falun túl, a jóval magasabb Gergely-hegy takarja el Telkibánya, Hollóháza, Füzér és a Nagy-Milic vidékét. Délről és keletről hegy mindenütt, odébb a Sátor hegyek magasodnak.

A felejthetetlen élmény után elbúcsúztunk a romoktól és kényelmes sétával értünk be Regécre. Az idő javult és kezdünk bizakodni. Még nem sejtettük mi vár ránk...

Füzér

Aznap szerda volt, augusztus tizenegyediké – és ne felejtsük el – szerdán az üzletek nem nyitnak ki a zempléni falvakban. Dél előtt fél tizenegykor a túrázó társaság számára nyilvánvalóvá vált, hogy Telkibányáig, aznapi úticélunk eléréséig üres gyomorral kell barangolnunk. És a térképen nem tudtuk úgy számolni a kilométereket, hogy ne jussunk el tizenötig.

A kórgó gyomor egy ideig remek ösztöke, aztán annál nagyobb szenvedés. Javuló időben a piros jelzésen haladtunk, a híres Rákóczi-túrán, amelyet a turistakönyv

Füzér vára

különösen szép, könnyű túrának minősít, jól látható jelzéssel. Figyelmeztetnünk kell azokat a turistákat, akik jól előjelzett erdei utakhoz szoktak, melyeken eltévedni szinte képtelenség, hogy a Zemplénben, még iránytű és térkép is kevés a tájékozódáshoz. Sajnos, megszokottá vált, hogy a dombtetőn, a kanyarban az út háromfelé haladt tovább, és egyik irányban sem volt jelzés. Kilométernyi távolságokat tettünk meg úgy, hogy sehol nem láttuk a megnyugtató piros csíkot, aztán a szemközti fán majd kiszúrta a szemünket. Nagyjából ennyit a „jól látható jelzésekről”...

Kellemes északi szél lengedezett, a gyönyörű fenyőerdő csendes volt, gyomrunk kevésbé... A szerző évekkorábban már járt errefelé, de az Amádé-várromot ennek ellenére csak véletlenül sikerült felfedezni az egyik dombkupac tetején. (Itt is szólni kell a jelzésről; csak a szemközti irányból, Telkibánya felől jelzi a várfeljárót, ami pedig, embertelen meredély után, nem a várromhoz, hanem egy sziklára vezet a

kirándulót. Onnan egyébként csodálatos kilátás nyílik észak felé...)

Egyetlen kőfal, kicsiny boltívvvel idézi a múltat, az Abák egykori gönci várának lakótornyát. Ez volt az észak-déli irányú, 250 méter hosszú, ellipszis alakú vár központi része, amelyet kettős sánc és meredek sziklafal biztosított. A várrom csak az érdeklődők kutatógatásait szenvedte, szakértő ásatás itt még nem folyt, így egykori elrendezése a megmaradt kevéske maradványból nem állapítható meg.

A várat az 1280 előtti években Aba nembeli David comes fia Omodé (vagy Amádé) építette. Első okleveles említése IV. László 1281. évi ostromához fűződik, amikor a kunos uralkodó Leszteméri Lászlónak és testvéreinek az Ungvár melletti Jenke pusztát ajándékozta, a „Castrum Gunch” ostrománál tanúsított hű szolgálataért.

A környék hírhedt tartományurát, Aba Amádét erőszakosságai miatt rettegte egész Észak-Magyarország, mígnem 1311

őszén, amikor a kassai várban csak szűk kísérettel mutatkozott, egy utcai csetepatéban egy névtelen hős véletlenül végzett vele. Temérdek fia bosszút esküdött a városnak, Csák Máté oldalára álltak, de Kassa és Eperjes szász közönsége, valamint a johanniták Károly Róbert mellett a végsőkig kitartva, győztesen kerültek ki a következő évben megvívott – korábban már említett – rozgonyi csatából.

A várat a Boldogkő váránál is szerepelt Drugeth Fülöp foglalta el királyának. „Gwnch” vára már 1391-ben romos volt, amikor Zsigmond király Bebek Imre országbírónak adományozta, és későbbi tulajdonosai sem újították fel.

A 656 méter magas várhegyről térd- és bokaficamító lejtőn visz tovább az út; milyen lehet ez felfelé... Felidéztek a turistakönyv minősítését (kényelmes, könnyű túra...) –, ez a mű valószínűleg alpinisták számára íródott.

Az éhségtől már szédelgett a társaság, amikor délután fél négykor a szintén göncinek nevezett pálos kolostorromhoz értünk. (A valóságban a vár- és kolostorrom is vagy hat kilométerre van a településtől.)

A múlt emlékeit kedvelő turista számára a kolostorrom az út egyik legnagyobb élményét jelenti. Az Özséb pécsi kanonoktól 1262-ben alapított, egyetlen magyar szerzetesrend, a pálosok gönci kolostorát Nagy Lajos király építtette 1377–81 között. A monumentális gót falak ma is büszkén magasodnak, csak tetőszerkezetét és belsőjét vesztette el az épület. Az egyhajós templom apszisának oldalában az egykori kolostor zegzugos celláinak maradványaira bukkanunk.

Még többet időzhettünk volna a romoknál, ha gyomrunk nem hajtott volna tovább bennünket. A következő három kilométer vesszőfutásnak bizonyult; legalább négyszer tévedtünk el, végül toronyiránt, a füstszagot és a kutyaugatást követ-

ve, az éhhalál küszöbén érkezünk Telki-bányára.

Útinaplónk célja a Zempléni hegységben található várak bemutatása, így a történelmi bányavároska ismertetésére nem vállalkozhatunk. Az elcsigázott társaságot a sarki „krimó” hot dogja mentette meg, a csapolt borsodi világos ára pedig – nagy-nagy gyönyörűségünkre – minden korábbi tapasztalatunkat „alulmúlta”.

Másnap reggel megnéztük a település híres kopjafás temetőjét és a porcelángyárból kialakított bányászati múzeumot. A nap már delelőre ért, mikor elindultunk Hollóházán át Füzérre. Az előző napi szenvedések után tényleg kényelmes volt az út a következő „porcelánfaluiig”. Csodálatos volt az idő, és amikor a dombtetőre értünk, gyönyörű mesebeli birodalomnak tűnt a hosszú völgyben kanyargó falucska. Amint ez valószínűleg köztudott, Hollóháza porcelánipara elsősorban Szász Endre iskolájának köszönheti hírnevét. A gyár kiállításának megtekintése után továbbindultunk Füzér felé. Akkor még abban reménykedtünk, hogy aznap este eljutunk a Nagy-Milicig...

Valahol félúton tévedtünk el, és bár erre hamar rájöttünk, tekintélyes idővesztéséget szenvedtünk, mire a lenyűgöző füzéri várhoz értünk.

A hegység legismertebb vára a falu fölötti meredek, vulkánikus eredetű sziklás hegyen, 582 méteres magasságban büszkélkedik.

A legrégebbi zempléni vár. A XIII. század elején a Kompolt (Aba) nembeli vak Andronicus adta el II. Andrásnak. Ő Anna leányának adta, akinek gyermekeitől a mohó unokaöccs, V. István ifjabb király elvette, és még a pápa 1264-ben írt fenyítő levele sem bírta jobb belátásra. IV. Béla megpróbálta kivenni innen fiát, de Rosd nembeli Endre fia Mihály megvédte az ifjabb király számára, aki hálából 1270-ben neki adományozta a környező tizenegy községgel egyetemben. Később a „castrum

Fyzer" is a Drugethek birtokába jutott. Sok-sok tulajdonos után 1430-ban új fejezet kezdődött a vár életében. Ekkor a szorgalmas Perényiek gót stílusban a lakótoronyra emeletet és a dongaboltozatos román helyiségre csinos kápolnát építettek. A mohácsi katasztrófa után Szapolyai János, miután Székesfehérvárott királlyá koronáztatott, Perényi Péter koronaőrre bízta a koronát és a jelvényeket, aki a füzéri várban rejtette el azokat. A Perényiektől a Báthoriak, majd a Nádasdyak örökölték a várat. A hűtlenségi perben elítélt és kivégzett Nádasdy Ferenc birtokait, így Füzert is, a Habsburgok elkobozták. A szabálytalan alakzatú, kapu-, bástya- és lakótornyos, ó- és új-olasz bástyákból álló, gyakorlatilag bevehetetlen várat a császáriak 1683-ban felrobbantották.

A toronyok gótikus ablaknyílásaiból teljes körkilátás nyílik a hegységre. Észak felé a Nagy-Milic tömbje emelkedik az erdők fölé, amelyet ezen a túrán nem sikerült meghódítanunk.

Mondják, hogy a század elején a vár szikláin még keresztvesperák sütkéreztek. Egri Kiss Tibor, a neves zempléni természetbúvár harminc éve járja a hegységet, és mindössze három viperát látott. Ma lassú, de alapos felújítás folyik a várban, ahol falak helyett a „vérbeli” turisták által otffelejtt szemét magasodik...

Másnap reggel autóbusszal Sátoralja-újhelyre utaztunk, majd az eredeti terv szerint Sárospatakot és híres várát fedeztük volna fel. Azonban a fáradt és anyagilag is feltűnően lerongyolódott társaság, amely négy napja nem látott fürdővizet, inkább vonatra szállt és elindult hazafelé, hiányosan hagyva rövid várkalauzunkat...

1993. augusztus 9. és 13. között a Zempléni hegységben, az ország egyik legvadregényesebb tájain túrázott: (a képen balról jobbra) *Salló Hajnalka, Jancsák Csaba, Fekete Balázs, Patuki Gábor, Hegyi Csaba, Simó Balázs* és

Nagy Tamás

Felvidéki vártúra

(A szerző a tavalyelőtti nyarat a Felvidék csodálatos vidékein töltötte, megismerve annak elragadó természeti szépségeiben és történeti emlékekben bővelkedő részeit. Az alábbi cikk történelmi emlékek és személyes benyomások szülte írás.)

Az esztergomi Mária Valéria-hídmardvány látványa nyhén szomorkássá tette e hon elhagyását, ám ebből a hangulatból a szláv szavak csakhamar kizökkentettek minket: megérkeztünk Párkányba, amely a szlovákok nemzeti öntudatát XIX. században felébresztő pozsonyi, majd lőcsei tanár és költő, Ludovik Stur nevét kapta a Trianon utáni kereszttségben (Sturovo). Innen Selmezbányára (Banska Stiarnica) vonatoztunk a Magyarországon is jól ismert kis piroskával a Léva (Levice) – Garamszentkereszt (Ziar nad Hronom) – Garambenence (Hronska Dubrava) vonalon. A vasút Léva után behatol a Garam szűk völgyébe, pompás látványt nyújtva az utasnak. Útba esik Garamszentbenedek (Hronsky Benadik), melynek apátsági temploma fenségesen emelkedik a folyó és a falu fölé. Már a vonatból is kitűnően látszik, hiszen a vaspálya a dombra épült apátság alatt húzódik. A bencés kolostort I. Géza 1075-ben alapította, hatalmas birtokot, s vele sok falut adományozva a szerzeteseknek. A román stílusú templomot, melyet ekkor kezdtek építeni később gótikus formára átépítették, később a husziták égették föl. A török időkben védelmi funkciók ellátására erődítménnyé építették át. A kéttornyú, ún. „csarnoktemplom” közép-európai viszonylatban a korai gótika egyik legszebb emléke. Az épületegyüttes összképe igen egységes és festői, a nagyméretű védőfalak is kiváló állapotban vannak.

Innen tovább indultunk északnak a Garam völgyében, majd a 275 méter magasán levő Garambenencén történt átszállást követően már a Selmezi-hegységben járunk. Csígalassan kúszunk fel Selmezbányára, amely 600 méter magasán fekszik a tengerszint felett. Ez egy átlagos magasság, ugyanis a város alsó utcái és felső kapui közti szintkülönbség meghaladja a 300 métert. A vasútállomásról az ódon városrész felé tartva minduntalan elhagyott bányaknákát találunk, bizonyítva a település kötődését a bányászathoz. A környező hegyekben már a rómaiak idejében bányászták a vasat, ezüstöt, rezet. A város IV. Bélától kapta bányavárosi jogait, a selmezi adománylevél később több hasonló jogadományozás mintájául szolgált. 1918-ig szabad királyi város, ezüstbányáit Európa leggazdagabb lelőhelyei közt tartották számon, bérlői között megtalálhatjuk a gazdag Thurzókat és Fuggereket is. A virágzásnak a spanyol gyarmatok ezüstjének európai piacon való megjelenésével azonban vége szakadt. Gazdagsága miatt állandó veszélyben volt a város: a török többször megpróbálta elfoglalni, de a szilárd városfalak és a vár megvédte. A kuruc időkben Beresényi tábornok be akarta tömetni a bányákat, ám Hell Máté Kornél bányamesternek köszönhetően elmaradt a katasztrófa. 1627-ben Selmezen használtak először puskaport bányarobbantási célokra. 1733-ban már báró Hellenbach és Hell József Károly találmányával, a hidraulikus szivattyúval szivattyúzták ki a bányákból a vizet. A kor kiváló mérnöke, a tatai mocsarak lecsapolója, Mikovinyi Sámuel kiépítette a ma is látható bányatavak rendszerét. A huszonhat tó mesterséges árkokkal volt összekötve, melyeknek összes hossza 120 km. A legnagyobb közülük Európa leghosszabb

alagútja volt a Simplon megalkotásáig. A XIX. században a bányák kimerültek, csak újabban nyitottak meg néhány új ezüst és ónbányát. Így lett a hajdani pompás, gazdag városból – amely Mária Terézia alatt a Felvidék harmadik legnagyobb városa volt 25 000 lakossal – a mai szegényes, 12 000 lakosú vidéki kisváros.

A város mint iskolaváros is jelentős szerepet töltött be a magyar kultúrában. Első bányatisztképző intézetét 1735-ben alapították, ezt Mária Terézia 1763-ban bányászati és kohászati főiskolává, 1770-ben egyetemi rangú Akadémiává tette. Így ez lett Európa első bányászati főiskolája, a magyar földtani és vegyészeti kutatás bölcsője. A híres Akadémia Trianon után Sopronba, majd a Rákosi-érában egyfelől Miskolcra költözött (A Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetemre a kohó- és bányamérnöki kar), másfelől az erdészeti kar Sopronban maradt (ma is ott van).

Az egykor oly gazdag várost ma szomorkás báj lengi be. A város főterén áll a Szent Katalin templom, amely 1491-ben épült gótikus stílusban. Az útikönyvek szerint nemcsak a külseje, a belseje is remekbe szabott, ám a templom ottlétünkör érhetetlen módon három napig zárva volt. A templom közelében található az Akadémia (ma ipari technikum), zárandoklatot nyújtva a szerzőknek, ám a szlovák portás bácsik a magyar szó hallatán egykedvű vállvonogatások közepette megtagadták bebocsátásunkat az épületbe... Ezután az Óvár felé vettük az irányt, ám azt is csak kívülről szemlélhettük, köszönhetően az immár tizenhat éve tartó felújítási munkálatoknak. Állapota elhanyagolt, bár az erődítmény falai teljesen épek. Eredetileg a XII. században épült román, majd gótikus templom volt, a török közeledtének hírére alakították ki ebből a zólyomi várra kissé hasonlító, bár kisebb, reneszánsz várat.

A városnak a nemrég sikeresen lebontott bélabányai kapun kívül egy kapuja van:

a Hegybányai kapu, amely teljes épségben maradt meg. Ki tudja meddig...

Selmec minden pontjából látható az ún. Leányvár, amely egy négy saroktoronyos zömök, vastag falú ágyútorony. Ez az erődítmény számos kísértetmondának szolgáltatót alapot. A XVI. században, a török ellen építették, része volt a várost körülvevő erődítményrendszernek. A városból nagyszerű kirándulásokat tehetünk a Selmeci-hegységbe. Kiváló kirándulóhely a 16 km-re levő Szitnya-hegy, a hegység legmagasabb csúcsa (1 009 m), tetején a Balassák ősi sasfészékének romjával.

Selmecbánya megtekintése után Árva (Orava) felé folytattuk utunkat. A már jól ismert kis piros vonatesodával zötykölődünk a Körmöcbánya (Kremnica) – Ruttká (Vrútky) – Alsókubin (Dolny Kubin) – Árvaváralja (Orarski Podzámok) vonalon. A vonat Ruttká után ér be az Árva (Orava) folyó sziklás völgyébe, melyet az 1500 méteres Árvai Magura hegyei szorítanak közre. Lenyűgöző látványt nyújt az örvénylő, tajtékzó, kiálló sziklafogakkal szabdalta folyó, és a közel függőleges, a folyó fölé tornyosuló sziklafalak. Lélegzetelállító, lenyűgöző látvány, ahogy az árvai vár hirtelen megjelenik az utas szeme előtt! A folyó felett 112 m magasan keskeny ujjként az égbe nyúló, szinte késpengé vékonyságú sziklagerincen tornyosul a felsővár, alatta a hegy változatos formáját követő egyes külsőbb erődítménykövek. A látványról így szólt a századelőn Varjú Elemér, a neves kassai művelődéstörténész: „Tájképi szépségre, festői fekvésre hasonló nem sok van a föld kerekiségén.”

A teljes épségben álló, mintaszerűen restaurált vár végigjárása a turista számára feledhetetlen élmény. A vár úgy tárul a szemlélő elé, mint a megelevenedett középkor, szinte azt várnánk, hogy a megnyíló kapun belovagolnak a büszke Thurzók.

A vár méhsejtszerű apró övezetekből áll, és minden sejt az előrehaladás irányá-

ban mind magasabban épült, mint az alatta lévő.

Árva várát a Balassák építették a XIII. sz. első felében, a Vág-völgyi fontos út ellenőrzésére, így nem véletlen, hogy a középkorban általában királyi birtok volt. Mátyás király Corvin Jánosnak adományozta, utána Szapolyai István kezére jutott. 1534-től évszázadokon át Thurzó-birtok volt. A XVII. századi többszöri ostromokat sikeresen átvészelte, és a tulajdonosok ragaszkodása megővta a várat. A várban korabeli bútorok, fegyverkiállítás, börtön és kínzókamra, és az Árvai Tájézmúzeum található, ez utóbbi átfogó képet nyújt a környező hegyek élővilágából. A várudvar kútja 91 méter mély.

Elhagyva ezt a festői vidéket, az Árva-völgyi vasút a Vág-völgyi vasúti fővonalba torkollik. A Vág völgye Ruttkát követően annyira összeszűkül, hogy a folyó három nagy kanyarjával alig bírja magát átörtni a Sztrecsényi-szoroson.

A Vágnak ettől a különösen éles, szirtfogakkal telítődelt kanyarjától rettegtek annak idején a tutajosok, mert a folyó közepén kiálló Dühös-szikla és a Margita nevű kőszirt sok hajótörést okozott. Mára ezeket a sziklákat eltávolították. Ebben a festői környezetben a Vág két partján, egymással szinte szomszédosan két várrom emelkedik: Óvár (Stary Hrad) és Sztrecsény (Strecno).

Sztrecsény a Vág vidékének legfestőibb vára, szinte a tájba tervezett műalkotás. Mint kilátóhely is páratlan a Vág völgyében. A váron ottlétünkkor jelentős munkával felújítási munkálatokat végeztek, ami kedvezően befolyásolta a vár küllemét, és a korhűségi követelményeknek is eleget tett. Az erődítmény egy Vág-parti valószínűtlenül meredek, hatalmas sziklára épült, amely függőlegesen szakad a folyóba. Feltehetőleg a XIII. században épült. Az 1321-ben bekövetkezett haláláig itt is Csák Máté volt az úr, ezt követően királyi vár,

miközben egy ideig az ifjabb Stibor birtoka volt. A török időkben jelentősebb katonai szerepet nem játszott. 1698-ban Lipót császár parancsára felrobbantották.

Innen tovább indultunk a közeli Zsolnára (Zilina), mely 1312-ben kapott városi kiváltságot Károly Róberttől. A város ma elhanyagolt külsejű ipari centrum, a középkori ódon városrész is jórészt elpusztult. Zsolnáról átmentünk a Vág északi partjára, majd a túlparti hídfőnél elértük Budatin (Budatin) községet. Itt áll Budatin híres vára, amely egykor a Vág-völgy stratégiai fontosságú erődítménye volt évszázadokon keresztül. Legjellegzetesebb, távolról is szembetűnő része a szabálytalan alaprajzú, nagyjából hengeres, fehérre meszelt lakótorony. A hajdani hatalmas vízvárból ma már csak a palotaszárny maradt meg, ebben ma a Vág-völgyi Múzeum működik, amely – mondanom sem kell – zárva volt.

Zsolnáról a Vág-völgyi vasúton indultunk tovább Trencsén (Trencin) városa felé. Utunk során a Vágot szegélyező, minduntalan előbukkanó várromokban gyönyörködtünk, és csodáltuk a pompás tájat. A folyó szűk völgye dél felé kitágul, Trencsén is egy ilyen tágabb medencében terül el. Ebben a katlanban a folyót egyik oldaláról egy igen meredek sziklás hegy határolja. Ezen áll Csák Máté, a hajdani nagy oligarcha híres vára, amely a folyó fölött 260 méter magasan emelkedik. A vár nagy területű, négy védelmi zóna figyelhető meg benne. Amikor ott voltunk, erőteljes restauráló munkálatok folytak benne, a restaurálókat dicsérendő, igen jó állapotban van.

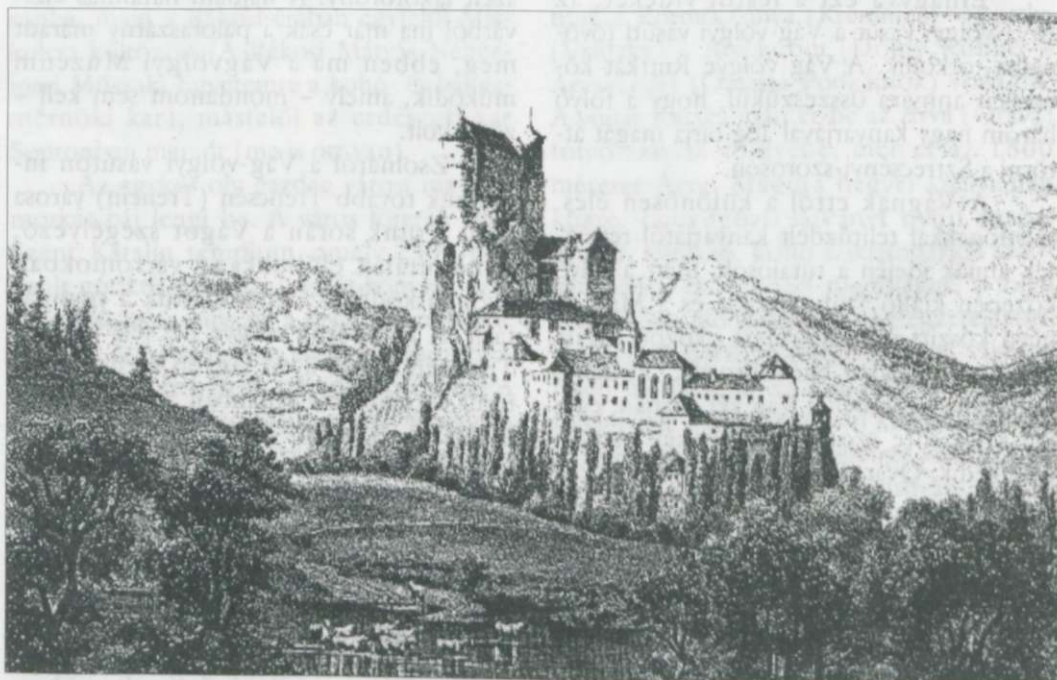
Ez a vár már a XI. században állott, mint a róla elnevezett Trencsén vármegye központja. (Anonymus is említi.) A XIV. század elején vált igazán híressé, ekkor a legnagyobb hatalmú tartományúr, Csák Máté székhelye volt, aki innen kormányozta „birodalmát”. Károly Róbertnek is

csak az oligarcha halála után sikerült elfoglalnia, ekkor lett királyi vár. Utána Hunyadi János kapta meg, királyi adományként, tőle Mátyás királyra szállt. A Szapolyaiak Mátyástól zálogba kapták, de II. Ulászlótól végleges adománylevelet csikarnak ki. A török időkben az erősség katonai jelentősége csökkent, mivel távol volt a török hadszíntértől, másrészt kissé kiesett a Bécs elleni magyar támadási főirányból. II. Rákóczi Ferenc sikertelenül ostromolta évenként, sőt, az ostrom a trencsényi csatavesztéssel zárult 1708-ban. 1782-ben elhagyták, mivel fenntartása sokba került. A vármegye főispánja, gróf Illésházy János elhatározta, hogy az ősi várat újra régi

pompájában állítja helyre, azonban 1790. június 11-én tűz ütött ki a városban, ami átterjedt a várra is, amely órák alatt kiégett. Mai formáját – amely az 1560-as állapota – restaurálás során nyerte el. A vár legimpozánsabb része a 30 méter magas lakótorny, ahonnan pompás kilátás nyílik a Vág völgyére.

Írásom célja, hogy kedvet csináljak az olvasóknak – azoknak, akik még nem jártak ezeken a vidékeken – a Felvidék tájainak és történeti emlékeinek megismerésére, mert a teljes magyar kárpát-medencei múltat és kultúrkört így közelebbről lehet szemlélni.

Wernsdörfer László

Árva vára

A Reök-palota

Parthiscum

„Az építészet kővé vált festészet”

(Schelling)

Mindennapos rohanásunk során tekintetünk nemegyszer elidőzik azon az épületen, melyet a szegediek egyszerűen „Lófaraháznak” neveznek. Azt azonban kevesen tudják, hogy valódi nevét a Reök család után kapta.

A palota hivatalos története a századelőn kezdődött, pontosabban 1906-ban, mikor megszületett az ötlet Reök Iván fejében és a terv Magyar Ede keze nyomán. Az előzményei a múlt századra nyúlnak vissza, mikor a Palánk 345. szám alatti telken sarokház épült 1850-ben. Reök Iván és neje Kelemen Ida 1885-ben vásárolta meg az ingatlant. Kilenc év múlva udvari melléképülettel, azt követően új tetőzettel látták el a többszintes épületet. 1896 és 1898 között Reök vezetése alatt a Magyar Királyi Folyammérnökség székhelye volt. A család tagjain kívül számos kereskedőnek és több iparág képviselőjének adott ott-hont (esztergályos, asztalos, bádogos, cimbalomkészítő, férfi szabó stb.)

Reök Iván 1907-től 1921-ig országgyűlési képviselő volt, a Szegedi Kaszinó alelnöke, a Szegedi Gazdasági és Iparbank elnöke, a Magyar Mérnök és Építészegylet 1912-ben megalakított helyi osztályának vezetője. A gazdag földbirtokos fellépett a nehéz sorsú és szegény tápaiak megsegítéséért. 1918-ban ő indítványozta az Algyő környéki földgázkitermelés lehetőségének vizsgálatát.

Felesége a Felebaráti Szeretetszövetség létrehozásán fáradozott, elnöke volt a protestáns Nőegyletnek és Korcsolyázóegyletnek.

Az építészetben is jártas Reök Iván 1906-ban bízta meg Magyar Edét lakóházának tervezésével, melynek a kiváló tehetségű építész azonnal eleget tett. Egy évvel később, 1907 novemberében maga az épület is elkészült.

Magyar (Oszadszki) Ede 1877. január 31-én született Orosházán. Tizenhárom éves, mikor szülei Szegedre költöztek. Ádok István építő és ácsmester mellé került inasnak. Mestere látva tehetségét, támogatta további tanulmányaiban. Temesváron építőipari tanonciskolába került, szakmai gyakorlatát is itt végezte. A Tisza L. krt. 38. sz. alatti kétemeletes, eklektikus bérház Ádok Istvánnal már közös alkotás. A Budapesti Állami Felső-Építőipari Iskolán 1901-ben megszervezte az építőmesteri képesítést. Egy évvel később feleségül vette korábbi mestere lányát. Az építő munkálatokat apósával együtt végezte, majd rövid idő elteltével önállósult. Álmai elérése érdekében gyakran utazott külföldre, tapasztalatszerzés céljából. Folyton tanult, fejlesztette képességeit, az építészet terén kimagasló műveltségre tett szert.

A századfordulón Szeged jelentősebb épületeit még Budapestről érkezett építészek tervezték (Baumhorn Lipót).

Magyar Ede itteni munkálatait 1904-ben két bérház tervezésével kezdte, magánmegrendelők kérésére. E munkák gazdag képzelőerőről, a szecesszió apró részleteit ismerő és felhasználó művész tehetségéről tanúskodnak. Szegeden tett sétáink során ma is meggyőződhetünk arról, ha a Bartók B. (egykor Valéria) tér és a Tábor u. sarkán lévő épület régi idők emlékét őrző részleteit megtekintjük.

Magyar Ede 1906-ban lehetőséget kapott, hogy európai utazásainak élményanyagát, formakincseit felhasználja a Reök Iván által elképzelt családi palota megvalósításakor. Segítséget helyi művészek, mesteremberek nyújtottak. Közöttük Fekete Pál kovácsművész, kinek köszönhetően megcsodálhatjuk a „Lófaraház”-nak keresztelt épület kovácsoltvas tartozékait.

Az építési engedélyezési tervek érdekessége, hogy míg az alaprajz megegyezik a kivitelezett állapottal, addig a homlokzat tervei neobarokk stílusról tanuskodnak. A különbség oka: Wlassics Gyula kultuszminiszter 1902. április 17-én elhangzott parlamenti beszédében a szecesszió megállításáról szónokolt.

Magyar Ede a megbízó igényei szerint, a családtagok kényelmes elhelyezése figyelembevételével, elkészítette az alaprajzot. A korszerű, gazdaságos, ötletes beépítés és a külső művészi munkák a szecesszió, a századforduló rövid életű építészeti stílusának jegyében, külföldi művészek hatására valósult meg, mégis Magyar Ede egyéniségének bizonyítékaként. A saroképület homlokzatának szokatlan tagolása és a szobrászi eszközökkel megformált homlokzatok már messziről felkeltik az érdeklődést. Azonban közelebbről is meg kell tekintenünk a hullámzó falfelszín, furcsa erkélyek, élénk virágdíszek látványát.

Takács János, a művész közvetlen munkatársa így ír Magyar Ede alkotói szándékáról:

„Alapvető a falsíkok hullámos kialakítása. Az egész homlokzat mintegy dombormű, a csendes tóparti nyugalom vonalvezetése éles vonalak kerülésével. A lágy árnyékú zárt erkélyek hullámos alátámasztékai, a lizénák, oszloptörzsek, oromzatok hullámos kialakítása is mind a vízi tájba illő, vízi növényvilág motívumaiból tevődnek össze...”

A korábban vízitündérekkel díszített falak a család konzervatívabb ízlésű hölgyeinek akaratából később csak tagolások díszítést kaptak. A növényi ornamentika a lépcsőházban is folytatódik, ablakai más-más osztásúak. A tulajdonos és a környék hatásának következtében a ház virágmintákon kívül sajátos szimbolikát rejt magában.

Magyar Ede a palota megalkotásával megalapozta hírnevét, megbízások sorát kapta, melyeknek lelkiismeretesen tett eleget. Ő készítette a Református Palota mellett a Reök család sírboltját (Református temető – 1910) neohellén stílusban. Itt kapott nyughelyet Reök István, Munkácsy Mihály nevelőapja, a palota tulajdonosának édesapja.

A művész pályája 1912. május 5-ig tartott. Magánéleti problémák miatt, végső elkeseredésében saját kezével vetett véget életének.

Fentmaradt alkotásai őrzik emlékét, habár kevesen tudják, hogy Szeged számos nevezetessége az ő fejéből pattant ki, és keze nyomán vált városunk jellegzetes arculatának meghatározójává.

Közöttük a Reök-palota, melynek története Magyar Ede halála után is folytatódott. Lakóházként ma is működik, igaz, pénz hiányában és a lakók ellenállása miatt nem került sor a lakások felújítására. A földszint a Kölesey, korábban Könyök utcára nyíló bejáratával népszerű kocsmának, falatozónak, kisebb üzlethelyiségeknek adott helyet.

Felismerve az épület műemléki jelentőségét, első állagmegóvó restaurálása 1961-ben kezdődött. A felújítási program az épület homlokzatának „ésszerű egyszerűsítését” kívánta. Ezzel szemben Árvai János főmérnök és Beszedes Kornél főépítész terve állt, mely a szecesszió megőrzését és az épület eredeti visszaállítását tűzte ki célul. A felújítási munkálatokat Révész Antal tervei alapján végezték.

Az időjárás viszontagságai miatt viszonylag rövid idő múlva, 1974-ben ismét felújításra volt szükség. A második restaurálást Tipity János építésztechnikus tervei alapján vé-

Fotó: GROSSCHMID ERIK

gezték. A szokatlan hideg tél következtében a homlokzat erősen megrongálódott, ezért a szétfagyott körcerkélyt újra kellett önteni. A munkálatokat megfelelő szakember híján az építésztechnikus végezte.

A felújítási munkák költségét az IKV vállalta. Az épület felhasználási jellege nem változott, továbbra is a szegediek, főként az egyetemisták kedvelt „törzshelye” maradt.

1991-ben a bérleti jogot egy bank nyerte el és jelentős pénzüsszeggel járult hozzá az épület felújításához.

Számos lehetőség közül a Városfejlesztési Bizottság választott, és a Szegedi IKV-ra bízta Koczor György tervei alapján a felújítási munkálatokat.

Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal főfelügyelete alatt hajtották végre a 36,3 millió

forintos, külső-belső homlokzat és tetőfelújítást, a lakások kivételével. Az építésvezető a Szegedi Nemzeti Színház felújításánál közreműködő, s nagy tapasztalattal rendelkező Darvas Tamás volt.

Pincefödémcsere után a pénzintézet korhű, ízléses üzlethelyiségét hozták létre.

Az épület az eredeti funkcióhoz igazítva, a közízlésnek megfelelően, mint műemlék, tulajdonosának és alkotójának nevét megőrizve, méltó arculatot kapott a turisták és a csak egy-egy pillanatra megálló és szemlélődő városlakók számára.

Majzik Andrea

Riposztmodern

Szeged városa igazán nem panaszkodhat, hogy nem részesülhetett a szocializmus építésének áldásaiból, legalábbis, ami az építés szó legelemibb jelentését, új épületek emelését illeti. Városunkban járva-elve nehéz a tekintetünket úgy a horizontvonal fölé emelni, hogy látószögünkbe ne küzdené be magát a modern magyar építészet néhány „remek” (és néhány tényleg remek) rekvizituma. Noha a város az ötvenes években déli határ menti fekvése (láncos kutya, stb.) és bűnös város volta miatt (lovás tengernagy stb.) szállaként szúrta Rákosi jobb szemét; ezt a „szerencsés helyzetet nem tudta kihasználni. Mit értek ezen? Néhány akkoriban hasonló cipőben járó település, pl. Sopron, Kőszeg, ennek a negatív hozzáállásnak, elzárásnak köszönheti, hogy történelmi arculata megmaradt. Szeged azonban Komócsin elvtárs vezetésével stréberebb volt ennél, villámgyorsan behozta lemaradását. Lebontotta legrégebb házait (Palánk) és szétbombázta a két évtizede még oly legendás, egységes eklektikus városképet. Ez a sokat szidott eklektika tette Szegedet egyedül álló európai kuriózzummá.

Nosza, rajta, rendszerváltás keménytökű építészei, tettek itt a tér, mutassátok meg nekik, hogyan is kell ezt csinálni! Helyrehozni való van bőven! Lakótelepek, megcsontított városrészek, kigúvadt szemmel csótányt hajkurászó panelek, pszihopatak, arrogánsak... Hát mitagadás, elkezdtek a rendcsinálást, életünk humanizálását! Ide egy zárterkély, oda egy boltív... Húzzunk gyorsan magastetőt, cserepeset a fejünkre, mert még megfázunk! Aprópó, zárterkély! Sokan úgy tudtuk, a zárterkélyek városa Győr. Jelenthetem, ez az adat már a múlté, Szeged ebben a versenyben csúnyán elporolta a barokk Győrt; igaz, a XXI. sz. kezdetétől egy sóhajtásnyira. Ez kétségtelenül a polgári öntudat kialakulásának igen biztató jele. Hát örüljünk neki együtt!

No, ezután a kis csujogtatva buzdítás után vegyük számba az eredményeket! Amennyiben valaki megkönnyebbült volna, hogy a szegedi városképet ért pusztítások sorozatának ezzel vége, kérem, ne tegye! Lássuk, hányadán állunk, de figyelmeztetek mindenkit, legyen résen, mert a módszerek finomodtak ugyan, de alattomosabbakká is váltak.

Amennyiben fürkésző pillantásunkkal nem a Belvárosra koncentrálnak, ahol a helyzet változatlan, akkor figyelemre méltó dolgokat tapasztalunk.

Szeged valamikor nagyon hangulatos, rengeteg intim részlettel megáldott külvárosi, mezővárosi utcái rohamosan vesztik el jellegzetességeiket. Napjaink legjellegzetesebb műfaja itt és általában a város egyéb területein is, a társasház, családi ház beépítés. Általában két jellemző tendencia figyelhető meg. Egyik oldalon végtelenül sivár – ez állítólag nemes egyszerűség (sic!) – igénytelen épületek, máshol ízléstelenül giccses, túlformált mézeskalácszházak (Csongrádi sgt. – Nagykörút sarok). Mindkét „stílus” alapvető „elem” a fakezű előadás, ötlettelenség, utcakép, környezet semmiibe vétele. Hiába lepi el mind egyiket az elmaradhatatlan magastető, ami az egyetlen halvány, de nagyon gyenge kísérlet a házak esztétikailag igényesebbé tételére. (Csakhogy ettől egy ház sem lesz jobb, maximum felülről nem látszik.)

A Tisza Lajos körúton kívüli részeken szintén az árvíz után épült házak eklektikus architektúrája dominál. Ez a fajta építészet a Belváros megépült épületeinek stílusát követte, valamint a barokk-klasszicizmus korában kialakult arányokat. A város kialakult arculatában ezek e területek fontos kiegészítők voltak és a Belvárossal egyfajta egységet alkottak. Ezt most a teljes megsemmisülés fenyegeti.

Ez azért is furcsa, mert napjaink „sztárepítészei” szívesen nevezik magukat posztmoderneknek. A modern építészet követőivel szemben, akik általában ellenszenvvel viselkedtek a manierista és eklektikus stílusok iránt, a posztmodernek pont ebből tanultak a legtöbbet. Úgy látszik olyan biztosnak érzik helyüket az örök építészeti pantheonban, hogy elődeik (és mestereik) munkái fölött irigylésre méltó nyugalommal törnek pálcát. Ezzel viszont épületeik pont az általuk hirdetett múlthoz, tradícióhoz való kapcsolódást veszítik el, amely kapcsolatban a láncszemek az előző korok épületei. A magyaros posztmodernnek óhatatlanul szüksége van a múlt emlékeinek fennmaradására, identitásának, kontextusainak megőrzéséhez. Kérdés persze, hogy szegedi építészeink ismernek-e egyáltalán valamiféle irányzatot, tartoznak-e valahova, vagy csak egyfajta szükségleti építészet az övék (ettől még lehetne jó)? Ha igen, akkor maguk alatt vágják a fát.

A külső területek így kezdenek egy arctalan masszává összefolyni. Alsóvárost az újjazdagok házai, Móraváros még sok értéket őrző részleteit a cigányok, Felsővárost szintén az újjazdagok és még korábban a lakótelep tették tönkre. Érdekes módon az ország városaiban sokszor más szemlélet uralkodik. A szecesszió előtti házakat nagy becsben tartják, szívesen laknak bennük. Érdekes az is, hogy a legvadabb ún. organikus is tud (pl.

Pécssett) földszintes házak közé nem háromszinteset rakni, és ha le is bontanak egy-egy épületet, a városszerkezet folytonosságát megőrzik. Házaikat – habár jómagam konzervatívoknak, túlfőmáltaknak, nem-mainak érzem ezeket – kétségtelenül átlengi valami múlt századi nosztalgia. Nem biztos viszont, hogy helyes ez az archaizálás. Pécs, Kaposvár organikusok által épített házaikat lehet nem szeretni, de valamilyen hatással mégis vannak az emberre (néha giccesek ugyan), és a városnak sem okoznak sérüléseket.

És mi a helyzet Szegeden? Hol van ennyi ocsmány társasház? És egyáltalán ennyi társasház? Ennyi társ? És mik ezek? Miben különbözik a paneltól, azon kívül, hogy talán nincs benne csótány és nem a város legszélén éktelenkedik?

A kert lebetonozva autóknak. Nézzük meg elképesztően fülresikerült alaprajzaikat, homlokzataikat. Tévedés. Csórikám kiszabadul a panelból, kuporgatott kis pénzéből, és mit kap? Esetleg menjünk el az új Hungáriához! Fapofa, aki nem kap röhögőgörcsöt, vagy nem sírja ki a két szemét, a tér túloldalán büszkélkedő építmény láttán. Próbálkozik az építész, lát Pesten egy Erzsébet téri Finta-házat, és úgy dönt: ez a fallikus kupola nekem pont megfelel. Mindjárt tett belőle kettőt, szimmetrikusan, plusz beirdalva. Igaz, hogy a házat a sarkokon képtelen volt befördíteni, és így bütüvel áll rá az utcára, amiért egyetem másodikba elégtelent kapott volna... A színezésre felesleges szót vesztegetnünk...

Nem érdemes kifejezteni városnéző sétánkából az új rókusi általános iskolát sem. Ez a ház, ha gurulni tudna, eltolhatnánk a giecskiállításra, két kertitörpe közé. Humanizálta a lakótelepet! Szegény gyerekek, ezt a nyolc évet fejen állva is kibírjátok. Palánkai Tibor, a local hero, „alkotása” ez, akinek művein lehet vitatkozni. (Áldásos tevékenységét legutóbb épp a JATE Klubban fejtette ki.) De az ő keze legalább elsül egyszer-egyszer (pl.: Zárda u., Oroszlán u. udvara). Csapong a stílusok között, de legalább ismeri a szakirodalmat. High tech bankház, posztmodern archaizálás és Makovecz-imitátor temploma Szentmihályteleken... Valójában ő is a társasházak mestere. A barokk, mindenáron manzárdtetősöké.

Nem vagyok ortodox városvédő. Tudom, hogy a város örökké változik, és hogy Szeged városképének nem egyes elemei, hanem összképe értékes. Elméletileg tehát, a házak cserélődhetnek, egy-két kivétellel, és minden kornak joga van letenni a névjegyét. Ez azonban akkor igaz, ha mai épületeink képesek kifejezni saját korukat, annak legalább átlagos színvonalán állnak. (Tulajdonképpen, persze, ezek is kifejeznek valamit: a nagy magyar tehetetlenséget, tehetségelenséget.)

Önmagammal kerülök látszólagos ellentmondásba, ha pozitív példának az oly sokszor elátkozott modernizmust, a szegedi modernizmust hozom fel. Ez a korszak is nagyon sok rossz épületet termelt ki magából. Lakótelepeket, indokolatlan helyen épített magas házakat, hangsúlyokat hangsúlytalan helyeken, és fordítva. Néhány sikeres alkotás született, annál is inkább, mivel az előbb felsorolt hibák főleg a várostervezés körébe tartoznak. Modern építészetünkről azért is kell szólni, mert az utóbbi évek meg nem értése létükben fenyegeti őket.

Első helyen említtem a Sellő-házat, mint a stílus legjobb alkotását. A megfelelő helyen jelöli ki a legszűkebb Belváros határát a rakparton. Jóval magasabb tömegével a környezet fölé emelkedik, ezt használta ki tervezője (Borvendég Béla) a lépcsőház plasztikus formálásával. A ház egyébként is Le Corbusier festői, szoborszerűen formáló stílusát idézi fel, amely a Mies von der Rohe nevével fémjelzett puritánabb modernizmussal szemben állva, azóta is a kialakuló irányzatok alapköve (pl.: a posztmoderné is, lásd Venturit). Mivel az épület tiszta, egységes gondolatmenet alapján épült, nincs szüksége a formális illesz-

kedés mankóira, magastetőre, környezeti elemek szolgái másolására. Saját jogán áll ott, ahol áll. Igaz, mint említettem, városképi helye is nagyon jó. Nézzék meg, milyen szép a tiszai oldal, mely a posztmodern folk-kultuszát előlegezi meg, és a szabadon alakított lépcsőelőtér finnes jellegű környezeti kapcsolata. A Sellő-ház mostanában a támadások keresztüüzébe került, pedig büszkék lehetnének rá. Ezen közben az új rókusi giccsbányának, és a Csongrádi sugárúti kis ékszerdoboznak tapsolnak. Szomorú volna, ha bemutatott épületünk arra a sorsra jutna, mint a Dugonics tér–Kárász utca sarkán álló sorstársra. Amint láthatják, ezt Mária Terézia sárgára festették, elvéve ezzel a ház enyhén mediterrán ízét, hűvösen előkelő fehér színét, ami nagyon jól állt neki. Nyilván nincs még elég sárga ház a Kárász-dűlőn, meg a város többi részén. Szerencsére még így is nagyon szép emléke korának. Jobb kísérlet a Napsugár kocsma melletti ház átalakítása. Ez sem rossz épület és egy kis élénkség nem ártott meg neki. Inkább nem említtem meg, hogy sárga és ciklámen felületek váltakoznak rajta. Csak a most átalakított, felújított Mikszáth utcában ez a két szín legalább féltucat házon váltakozik. Érdekes megnézni a Hódmezővásárhelyen mostanság restaurált épületeket. Ott mertek színezni. Itt Szegeden, ahol a postatornyot, ezt az egyértelműen technikai létesítményt is barokk sárgára mázolták, miért tettek volna másként egy egyszerű lakóházzal? Gyönyörű a torony köré épített, hódfarkú cseréppel fedett kis kastély is. Oda illtet! Miközben Szeged talán legvagányabb modern épületét, a Fáklya mozit, állítólag a lebontás veszélye fenyegeti. Ezekhez képest örülni lehet, hogy a Somogyi-könyvtár épületét – úgy tűnik – mindenki elfogadja. Nem csoda. Sikeres alkotás, funkciójának megfelelő, jól egészíti ki a Dóm teret. Ráadásul annak ellenére szeretik, hogy egy – idézem – „lapostetűs panelház”.

Ezzel a rövid felsorolással (a sor nem hosszan, de folytatható lenne) Szeged építészeti fejlődésének ellentmondásaira szeretnék utalni, a közelmúltat egyértelműen elutasító építészeti gondolkodás érveinek gyengeségére figyelmeztetni. Kérdés, fejlődik-e Szeged építészete? Gondolkozzunk el, mi a jobb, a lakótelepek szőfukar sivársága, vagy csodálatos új épületek gyenge színvonala, hazug, zavaros zagyvasága, exhibicionizmusa? A modern építészet nemzetet emésztő kozmopolitizmusa, vagy a hazai pseudo-posztmodern magyarok kisstílűsége?

A káosz tehát, fokozódott. Szeged messze van az európai építészet nagy központjaitól. Városunk alkotóitól pedig nem várhatjuk el, hogy megváltsák az építészet nagy mai problémáit. Nem várhatjuk el, hogy kockáztassák egzisztenciájukat, különösebben erőködjenek. Már csak azért sem, mert erre igazából nincs is igény. Miért álljon fel söre mellől az esti film közben, hogy új terven rágódjon? Csak a biztosat, lehetőleg nem melléfogni!

Azon gondolkodom: nem unatkoznak? Mert épületeik számunkra, járókelők számára, unalmasak... azaz, dehogy... jót bosszankodhatunk, dühönghetünk a „műélvezet” során.

És azért ez... egyfajta szórakozás.

Pap Ádám

Pünkösdi búcsú Csíksomlyón

Erdély

Csíkszereda keleti külvárosa, a hajdan önálló Csíksomlyó híres búcsújáráhely.

Somlyó fő nevezetessége a ferencesek kolostorához tartozó templom. A ferencesek csíki tartózkodásáról okmányokkal alátámasztott adatunk 1400. október 29-ről van. Báthori Endre bíboros 1591-ben tett jelentésében a klostrom mint „Monesterium in villa Somlia Franciscanorum” szerepel. Lorteiner szerint a klostrom alapítási éve 1352, amely Apor András erdélyi vajda bőkezűségének köszönheti létét.

János Zsigmond térítési kísérletei sok keserűséget okoztak a népnek. „1567-ben Pünkösöd szombatján Blandrata György (eredeti olasz nevén Biandrata – ki a fejedelem orvosa és belső tanácsosa) indítványból Erdélyben a vallás dolgában mindennek Blandratától függjenek papjaikkal együtt, az ellenszegülők pedig mint hitetlenek büntetődjenek.” Mivel a csíki székelek nem engedelmeskedtek, „János király hol ígéretekkkel, hol fenyegetésekkel, sok fegyveres népet bocsáta a csíkiakra”. Vala többek között Alfaluban, Gyergyóban, mely Csíknak főszéke, egy buzgó megyés pap, István nevű, az jobban is fellázítá állhatatossággal a népet, egyetértve a főrend is velek, elszánák vagyonaikat, életüket hitek oltalmára, eljárák azért egymást és azt végzik, hogy ily utolsó veszedelemben az egész nép fejenként kicsinytől fogva, házaikat odahagyva gyűljenek össze Somlyóra. Egybe is gyűlénének minden faluból nagy készséggel.

Hírek érkeznek azonban, hogy Udvarhely felől nyomulának bé feléjek. A hadak kiválaszták magok közül az fegyverfoghatókat s rendre állíták az ott kiterjedt szép mezőre. A fehérnépeket, gyermekeket, az öregeket ottan hagyván, cleibe kezdte nyo-

mulni a fegyveres nép a János király hadának. Vagyon Csík és Udvarhely között egy rengeteg nagy erdő (ma is nagy erdőknek hívják, Várdotfalva határának nyugati részében fekszik, Oláhfálva mellett). Ott szembe találkozáván fegyverre került közöttük a dolog. A csíkiak jobb részét levágták a király hadának, a többiek nyakra-főre visszaszaladának.

Elvégződven a verekedés, visszafordulának a csíkiak. Mikor a klostromhoz közeledtek a honn maradtak őket örömmel fogadják, s együtt a templomba menve hálaikat adának az Istennek győzelmeikért.

Annak emlékezetére most is egybe gyűlnek minden esztendőben azon a napon nemcsak Csíkból, Gyergyóból is, míg az általmenetelek úgy meg nem szorúlanak. Sok bajok lőn annakutána is János királlyal a csíkiaknak, de soha a hit dolgában meg nem adták magukat,” (Katona György [krasznai plébános]: A csata története.)

A nép ezt a győzelmet a Szűzanya segítségének tulajdonítja és megerősödik hitében és kitartásában, s kezd kialakulni Csíksomlyó központi jellege, mert a Máriatisztelel növekedésével távolabbi vidékek is a Szűzanya pártfogása alatt remélik menedéküket. Mai napig is a templomnak díszé, értéke, kincse és a székelyföldi katolikus életnek középpontja a főoltáron őrzött Madonna szobor (a segítő Szűz Mária). A templomot ez tette híressé, a hitélet felvirágzását a szobor körül terjengő áhítatnak is köszönhetjük. A Istenanyában való bizalom termelte ki a lelkekben a megacélozott és harcraerkentő hitet. A csudatevő Mária-szobor, egy gazdagon aranyozott, bizánci stílusban készült régi faszobor, mely ezelőtt sírt, beszélt, s nagyszerű csodákat tett. Lorteiner szerint 1690-ben két

tatár rontott be a templomba, egyik szerkecséjével akarta elhasítani a szobrot, de keze azonnal elszáradt; így járt a másik is, ki lándzsáját emelte a szent szoborra, és a török pasa belépve, midőn e szent szoborra tekintett, annyira el volt bűvölve, hogy a többi tatárokat kikorbácsolván, leborult és imádkozott a szent szobor előtt.

Ugyancsak Lorteiner említi: a szobor halottakat támasztott fel, haldoklókat gyógyított meg, nyomorékokat tett ép-egészségesekké, vakok nyerték vissza szemük világát. Ha Csíkot vész fenyegette, a szent szobor előre bús fájdalmas arcot öltött és könnyezett.

A csíksomlyói Madonna szobra a Székelyföld legdrágább kincsei közé tartozik. S az az érdekessége is megvan, hogy nemcsak a kiválasztottak, vagy egy népréteg előtt van meg az értéke, hanem általános és oszthatatlan becsülésnek örvend mindenki előtt, aki csak egyszer látta vagy varázsának hatása alatt állott. A hívő ember, mint a hit pajzsára tekint rá, mert évszázadokon át benne volt bizalma és menekvése. Az 1567-es János Zsigmond banderiuma fölött aratott győzelem óta, ami a boldogságos Szűz közbenjárásának tulajdonítható, kezdetét vette a csíksomlyói búcsú.

Régebben sokkal nagyobb tömeg zárandokolt Csíksomlyóra, mint ma, s főképp Moldva katolikusai voltak jobban képviselve.

1780-ban a pünkösdi körmeneten 9900-an vettek részt, és a templomban kb. 3000-en maradtak. Keresztekkel jelentek meg Háromszékről: Bereck, Osdola, Gelence, Nyújtód, Szentlélek, Polyán, Torja, Esztelnek, Lemkény, Sárospatak, Peselnek, Szent Katolna, Futásfalva, Imecsfalva. Ká-

szonból: Nagykászon, Újfalu. Udvarhelyszékről: Zetelaka, Oláhfalva. Felcsíkról: Szent Domokos, Szent Tamás, Nagyboldogasszony, Madaras, Rákos, Madéfalva, Csicsó. Alcsíkról: Kozmás, Szentsimon, Szentmárton, Szentimre, Szentgyörgy. Gyergyóból: Ditró, Szentmiklós, Alfalu, Csomafalva, Újfalu, Tekerőpatak.

A csíksomlyói összejövetelnek fénypontja a Pünkösdi szombatján délután három órakor elinduló nagy körmenet, amelyben résztvesz minden keresztalja, ahogy a templomi zászlók alatt beérkező községeket nevezik. Ez mint látványosság páratlan az egész országban, de lelkileg is felemelő nemcsak a tömegében, mert 25-30 000 ember szokott felvonulni, hanem a megnyilatkozó buzgóságban is. A nagy körmenetet minden körülmények között meg kell tartani. Ekkor a búcsúsok tömege koszorúba fogja: a Kis Somlyó hegyét, a Kis Somlyónak a nyugati részén lévő Páduai Sz. Antal tiszteletére erős kőből készített kápolnát, az erős veres csere kőből épített Salvator kápolnát. Mindkét helyen szokott imáikat elvégezve, visszatérnek a kéttornyú nagy templomba.

A pünkösdi búcsú nagy körmenetén legelső helyen mindig a gyergyófalvi keresztalj halad, és az áhitat szárnyain repül az ének az ég felé:

*„Mária serkentett arra,
hogy jöjjünk el Csíksomlyóra,
Képe látogatására,
Mert látta szükségünk,
Szörnyű nagy inségünk,
Testi, lelki betegségünk,
Számptalan sok ellenségünk...”*

Zöld Ildikó

Gondolatok Pünkösöd táján

Május-június. Minden zsong. Csendesen ülök a hegyoldalban, bámulom a világot, amint elemi erővel tör a magasba, minden ízével, illatával, tarkaságával, hogy megörvendeztesse Pünkösöd ünnepén a Magasságot.

Ünnep ez embernek, természetnek, hiszen a Bika havában minőségi változás zajlik égen és földön. A „tudatlanok” „tudást” szereznek.

A Mindenség Fénye helyzetbe hoz minden elevent fizikai-lelki-szellemi téren.

A lét fizikai síkján ember, állat, növény meg akar sokszorozódni, a szerelem fűti át minden mozdulatát. Szinte hallani, fűnek, fának, virágnak surrogó nesztét, amint növekszik szélteben hosszában; s buja tudatlanságában egyszer csak azon kapja magát, megérett. Gyümölcsöt hozott. A tojásból kibújnak a fiókák, egyesek már az első szárnyecsapásokkal próbálkoznak. A serdülőkorból lassan a felnőttkorba fordul az állatvilág is.

Zöldfarsang. Bolond világ, melynek tetőpontja Pünkösöd. A legényből férfi lesz, a leányból asszony, a pünkösdi király- ill. királyné-választás során. Megérett a gyermek. Itt a felnőtté válás ideje. Nemcsak a test vágyik erre a változásra, de a lélek és a szellem is. A civilizált világ is ebben az időben bocsájtja ki érettségi bizonyítvánnyal felruházva ifjait... A keresztény hagyományok szerint pedig ez a nap a bér márkózás-konfirmálás napja, melyben az ifjú az egyház teljes jogú, felnőtt tagjává válik. Beavatottá...

Mit jelent beavatottnak lenni? „A beavatás első foka a tanulás; a második fok: a látomás, az örök ember víziója; a harmadik fok: a részesedés.”

A tanítványok a beavatás első fokán Jézust hallgatták; tanultak. A második fok a Szentlélek általi (tűz)kereszttség, mely talán látomás, vízió (bizonyos szinten); ugyanakkor határkő, kapu, amelyen az öröklétbe

léptek. Ettől kezdve részesednek az Egyből. Ez a részesedés olyan, mint mikor az ember szomját oltja, magához veszi mindennapi kenyerét. Együtt él az ég madaraival, melyeket a Mennyei Atya táplál, nincs gondja a masnapra, mert az Isten jelenlétében él. Nincs se múltja, se jövője, csak a jelenvaló.

„Számukra a közösség alapja nem a faj, nyelv, nemzet, vér, hanem mind ennél mélyebb és elsődlegesebb: együtt vannak kezdettől fogva az isteni szellemben, összekötve az örök szálaival, megszentelve a Logos misztériumában.”

Pünkösödig a tanítványok csak hű kísérői Krisztusnak. Nem sokat értenek Jézus beszédeiből, lelkük valamit érez, hisznek vagy legalábbis szeretnének hinni az Istenemberben. A szellemük még sötét, de ezt Pünkösödkor a Szentlélek (vagy másképpen Szent Szellem) tűzével megvilágítja. Beavatottá, apostollá ekkor válnak, az Újszövetség szavaival „látóvá és hallóvá” lesznek. Kilépnek a nyílt térbe, ahol nem fontosak a földi javak, rokoni, baráti kapcsolatok, egyedül az Igazság-Logos és ennek megismertetése másokkal.

Vajon mi történik bennünk Pünkösödkor?

Csíksomlyón ezen a hajnalon a zarándokok a Somlyó hegy oldalában, a Salvator kápolna tövében várják a napfelkeltét. A tüzet, melyben látni vélik a Megváltót. A nagy várakozásban az ének, az imádság nem fogy ki ajkukról. Elrévülnek, s közben a hegy túloldalán lassan, vörösbe burkoltan megjelenik az áldott Nap első sugára. A buzgó ének és a csillogó szemek egyre növelik, szikrázóvá teszik, míg valóban megjelenik a ragyogó égitestben a várva várt, a Messiás.

Mindahányan látják, akik az Igazságot keresik és tiszta szívvel mennek a búcsúra. Aztán lelkükben hazaviszik a fényt a magyarlakta területekre, hogy ez a kis

reménysugár segítsen nekik a hétköznapiak fájdalmait, bosszúságait elviselni. Ahhoz, hogy életben maradjanak, szükségük van a tudatra: valami „nagy közösség” részei ők: „az abszolút, a valóságos, a meg- és feloldhatatlan: az ekklesiából” valók.

Az erdélyi magyarság legnagyobb ünnepe Pünkösöd. Ilyenkor – évszázadok óta – összegyűlnek Csíksomlyón, hogy megtisztuljanak újra és újra bűneiktől; hogy sorsuk javulásáért esedezzenek Babba Máriához, az Istenanyához, aki által az Atya a földre küldte a megtestesült Logost.

Gyalog jönnek ide csángók, székelyek, magyarok. A hosszú úton – a hagyomány szerint – böjtölnek, imádkoznak, énekelnek. A menet élén a zászló, a kereszt. Mintha a Golgotára mennének valamennyien. Saját keresztjét cipeli mindenki, hogy megérkezvén „meghaljon” s „feltámadjon” másnapra tisztán, erősen, új lélekkel kezdhesse az életet.

Minden mozdulatnak, szónak hagyománya van. Mélyen beleivódott az ünnep rituáléja a résztvevőkbe. Talán már ezzel a tudással születtek. Tudják, miért vannak ott a templomban, a hegyoldalban.

De mi – „Magyarból” jött magyarok – , mi tudjuk-e, hogy miért vagyunk itt?

Demonstrálni? Itt vagyunk ám mi is, nem feledkeztünk el rólatok, erdélyi testvérek!

Vagy a hagyományt megörökíteni a következő nemzedéknek? Ők is lássák, hogy – nini! – így nézett ki a Pünkösdi búcsú? Vagy unatkozó néprajzosok ötőrai teájához csemegének fogják felszolgálni az akkor már csak filmen létező „misztérium-játékot”? Úgy látszik, mindent megtesznek a fenti cél valóra váltásáért ügybuzgó, amatőr és profi fényképészek, filmesek. Saját fontosságuk üvegbúráként borul rájuk, s minden jószándékuk ellenére az élő kultuszt halottá teszik. A civilizáció technikai bravúrjaként celluloidszalagon lesz „örök” a hagyomány. Bármikor előkaphatjuk a fiókból, levetíthetjük, elemezhetjük. Mégis az egész halott lesz, hiányzik belőle a lélek, amely élővé varázsolja. Anyag lesz csupán. Matéria.

S vagyunk-e itt azért, hogy részesedjünk, itt és ezen a napon, évről évre?

Nyulassy

Szalay István

Pihenő

Forradalmak a matematikában?!

A változások korát éljük, néha már vágyunk egy kis stabilitásra. A minap egy társaságban így fakadt ki bölcsész barátom: – *Milyen jó nektek matematikusoknak! A 2x2 mindig 4!*

Gyorsan papírt vetettem a kezébe és diktáltam: Legyen a, b és c három olyan szám, amelyekre $a+b=c$. Szorozd meg mindkét oldalt 4-gyel, ekkor $4a+4b=4c$. Szorozd meg öttel is mindkét oldalt, írd az előbbi alá, de fordítsd meg az egyenlőség jobb- és baloldalát, majd add össze őket:

$$\left. \begin{array}{r} 4a + 4b = 4c \\ 5a + 5b = 5c \end{array} \right\} +$$

$$4a + 4b + 5c = 5a + 5b + 4c$$

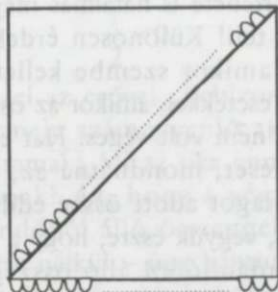
Vonj ki mindkét oldalból 9 c-t, ekkor adódik

$$4a + 4b - 4c = 5a + 5b - 5c$$

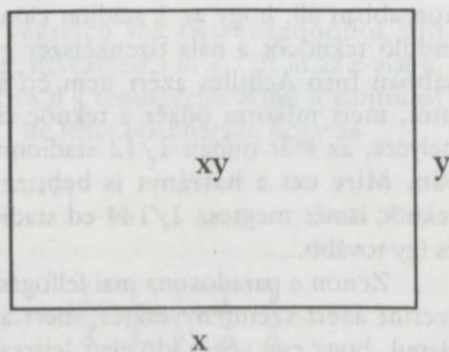
Emeld ki baloldalon a 4-est, jobboldalon az 5-öst, ekkor $4(a+b-c)=5(a+b-c)$, majd egyszerűsíts az $(a+b-c)$ tényezővel! A $4=5$ egyenlőséget igen vonakodva írta le... (Az olvasóra bízom, védje meg a matematikát a hamis prófétáktól.)

Jó – mondhatná valaki – megtaláltam a hibát, ezzel nem lehet becsapni, ez nem egy forradalmi jelenség, csak szemfényvesztés, a matematika nyílegyenes, egzakt vonulatát ezzel nem lehet feltartóztatni. Mennyire nem így van! A matematikában is az új ismeretnek ki kellett szorítania a régihez tapadt hiedelmeket, mondhatni dogmákat. A mai művelt ember már tudja, hogy nincs olyan – akármilyen icipici – hosszúságegység, amelyet bizonyos egész számszor (mondjuk 1 000-szer) rámérve

egy négyzet oldalára van olyan másik egész szám (mondjuk 1 400), hogy az icipici egység ennyiszere ugyanannak a négyzetnek az átlóját mérje le.

Igen, akármilyen picike egységgel próbálkozunk, nem sikerül. A matematika ezt a traumát már az ókorban (i. e. VI. század) a $\sqrt{2}$ „felfedezése” idején felismerte, és sok vajúdság után megszületett az irracionális szám fogalma. Létrejött a geometriai algebra, azaz nem a szakaszt jellemezték számmal, hanem maga a szakasz jelentette a számot, az x és y számok szorzatát, például az x és y oldalú négyzet területe jelentette:

A geometriai algebra természetes korlátokba ütközött a háromtényezős szorzatnál (ezt még kifejezte a téglatest térfogata), de utána már a negyedik dimenzió jött volna, amit nem tudtak elképzelni. (Ma sem látjuk „szemmel” a negyedik dimenziót, de nagy biztonsággal számolunk benne.)

De térjünk vissza az egyszerűbb alpművelethez, az összeadáshoz, mert annak a története is hatalmas megrázkódtatásokkal teli! Különösen érdekes ezek közül az, amikor szembe kellett nézni azokkal az esetekkel, amikor az összeadandók száma nem volt véges. Hát ez igazán erőltetett eset, mondhatná az, aki csak véges sok tagot adott össze eddigi élete során. Nos, vegyük észre, hogy a végtelen sok összeadandóból álló összeg már a legegyszerűbb távolságméréskor előjöhethet. Kíváncsi vagyok az asztal hosszúságára; ráteszem a méterrudat, ráfér mondjuk egyszer és még marad ki; hasonló eset történik a milliméterrel és így tovább, inkább az lenne a meglepő, ha véget érne ez az eljárás. Így az asztal hossza nem más, mint az egyes lépésekben mért hosszúságok összege, azaz egy végtelen sok összeadandóból álló összeggel van dolgunk.

A legnevesebb végtelen sok összeadandóból álló összeg minden bizonnyal az eleai Zenon (i. e. V. század) paradoxonával kapcsolatos, amely az „Achilles és a teknős versenye” néven ismert. A paradoxon abban áll, hogy az 1 stadion előnnyel induló teknőcöt a nála tizenkétszer gyorsabban futó Achilles azért nem éri soha utól, mert mikorra odaér a teknőc starthelyére, az már onnan $1/12$ stadionnyira van. Mire ezt a hátrányt is behozza, a teknőc ismét megtesz $1/144$ -ed stadiont, és így tovább...

Zenon e paradoxona mai felfogásunk szerint azért szemfényvesztés, mert azon alapul, hogy egy véges idő alatt lejátszódó folyamatba végtelen sokszor pillant bele, és

emiattn tűnik úgy, hogy a folyamat soha sem ér véget. Ha lejegyezzük az Achilles által egyes megfigyelési pontok között megtett utat, akkor az alábbi, végtelen sok összeadandóból álló összeget látjuk:

$$1 + \frac{1}{12} + \frac{1}{12^2} + \frac{1}{12^3} + \dots + \frac{1}{12^n} + \dots$$

Az első n tagot a mértani sorozat összegképletével számolva, zárt alakba írhatjuk

$$A_n = \frac{\left(\frac{1}{12}\right)^n - 1}{\frac{1}{12} - 1} = \frac{12}{11} \left(1 - \left(\frac{1}{12}\right)^n\right),$$

innen

$$n \xrightarrow{\lim} \infty \quad A_n = \frac{12}{11}$$

A teknőc útja

$$\frac{1}{12} + \frac{1}{12^2} + \frac{1}{12^3} + \dots + \frac{1}{12^n} + \dots,$$

ahol

$$T_n = \frac{1}{12} \frac{\left(\frac{1}{12}\right)^n - 1}{\frac{1}{12} - 1} = \frac{1}{11} \left(1 - \left(\frac{1}{12}\right)^n\right),$$

innen

$$n \xrightarrow{\lim} \infty \quad T_n = \frac{1}{11}$$

A két összeg különbsége $\frac{12}{11} - \frac{1}{11} = 1$, 1 stadion, ami Achilles hátránya volt.

Az előző „lim” pontos fogalma Cauchy munkássága során a XIX. század első harmadában született meg. (Közel két és fél évezreddel Zenon után.) És addig? Bizony komoly nehézségek merültek fel, mert igen könnyű volt tévedni még Leibniz (1646-1716) életében is. Figyeljük meg az alábbi „lassított” osztást:

$$1024:4 = 256$$

$$\frac{-8}{22}$$

$$\frac{-20}{24}$$

$$\frac{-24}{20}$$

$$\frac{-24}{20}$$

$$\frac{-24}{20}$$

$$0$$

Csináljuk meg ennek mintájára az $1:(1-x)$ osztást is!

$$1:(1-x) = 1 + x + x^2 + x^3 + \dots$$

$$\frac{-(1-x)}{x}$$

$$x$$

$$\frac{-(x-x^2)}{x^2}$$

$$x^2$$

$$\frac{-(x^2-x^3)}{x^3}$$

$$x^3$$

$$\vdots$$

Senkinek sem okozott zavart az így adódó

(*)

$$\frac{1}{1-x} = 1 + x + x^2 + x^3 + \dots$$

képlet, csupán annyit kellett kikötni, hogy $x \neq 0$ (hiszen 0-val osztani nem lehet, lásd a bevezető példát). Vegyük észre, hogy képletünk $x=1/2$ esetben visszaadja Achilles útját a teknőc eléréséig. Írjunk most a képletünkbe $x = -1$ -et, ekkor

$$\frac{1}{2} = 1 - 1 + 1 - 1 + \dots$$

adódik. Páronként zárójellezve a jobboldalt

$$\frac{1}{2} = (1-1) + (1-1) + \dots = 0 + 0 + \dots$$

adódik, amiből jön a döbbenet:

$$\frac{1}{2} = 0$$

(Ezzel az erővel „bebizonyítható”, hogy bármely számegyenlő akármelyik másik számmal.) Mi az oka ennek az abszurditásnak? Az, hogy a végtelen sok összeadandóból álló összeggel – annak értelmezése nélkül – úgy bántunk, ahogy megszoktuk a véges sok összeadandójú összegeknél: szabadon zárójelleztük az összeadandókat. Cauchy tisztítóüze rávilágított arra, hogy a (*) képlet csak $-1 < x < 1$ esetén igaz, $x = -1$ már nem írható be!

Maradt azonban „meghökkenítő mese” a Cauchy-utáni időkre is. Éppen Leibniz munkássága nyomán bizonyítható, hogy létezik az

(**)

$$1 - \frac{1}{2} + \frac{1}{3} - \frac{1}{4} + \frac{1}{5} - \frac{1}{6} + \frac{1}{7} - \frac{1}{8} + \dots$$

végtelen sok összeadandóból álló összeg, nevezetesen $\ln 2$. (Itt \ln az e-alapú, más szóval a természetes alapú logaritmust jelöli.) Be lehet bizonyítani, hogy az

(***)

$$1 + \frac{1}{3} - \frac{1}{2} + \frac{1}{5} + \frac{1}{7} - \frac{1}{8} + \dots$$

összeg, amely **ugyanazokból** az összeadandókból áll, mint az előbbi (**), értéke 3 ln 2.

Játsszunk el az alábbi gondolattal. Tegyük fel, hogy egy újabb Marshall-segély ln 2 milliárd dollárt (kb. 693 millió dollár) akar nekünk juttatni úgy, hogy a (**)-nak megfelelően ad 1 milliárdot, amiből mi egy idő után visszaadunk fél milliárdot, akkor újra ad 1/3 milliárdot, mi pedig visszaadunk 1/4 milliárdot és így tovább. Nemzeti Bankunk ügyes vezetői egy kis átcsoportosítást kérnek: adják előbb az 1 milliárdot és az 1/3 milliárdot mi kicsit késleltetve, de visszaadjuk a félmilliárdot, majd adják az 1/5 és 1/7 milliárdokat, mi visszaadjuk az 1/8 milliárdot és így tovább,

hiszen ugyanazok az átutalások forognak. Mire a külföld észbekap, közel 2079 milli dollárhoz jutunk. A baj csak az, hogy a (***) említett titkát ők is ismerik. Tudják, hogy **ha egy végtelen sok tagú összegben az összeadandókat felcseréljük, az összeg értéke megváltozhat!** Kérdés a matematikához: Mikor nem következik be ez az anomália? Nem élek vissza az olvasó türelmével, erre már nem felelek. Remélem, hogy az összeadás egyszerű példáján igazoltam: a matematika egy örök, mozgásban lévő tudomány, ugyanolyan drámai katarzissal, mint amilyenekkel hétköznapi életünkben – sokszor nem örömünkre – találkozunk.

Galgóczi László

Káromkodó eleink

Általánosan elterjedt nézet Európában, hogy a trágár beszéd területén világelsők vagyunk: egyetlen nyelv sem olyan gazdag a káromkodások különböző formáiban, mint a magyar. S e nézetben van is valami igazság, hisz egyik nyelvemlékünk is káromkodás: „Hungari autem funesto gladio super eorum capita euibrato amputabant eis manus et caput dicentes Wezteg kwrvanewfya zaros Nemet iwttatok werenkewth ma yzzywk thy wertheketh” (OKLSz. kurva a.).

Mióta és miért káromkodik a magyar? Sokan próbáltak már erre válaszolni, MAKOLDY Sándor szerint a káromkodás hazai elterjedését a rácoknak köszönhetjük, bár megjegyzi, hogy az ősi formákat már magunkkal hozhattuk a Kárpát-medencébe. GYÖRFFY István a káromkodás hajdúbeszéd szinonimájából kiindulva a katonáskodásban látja a durva beszéd elterjedését, s szerinte is a rácok a baj okozói. Azt hiszem, a választ ZLINSZKY Aladár fogalmazta meg a legpontosabban, szerinte a káromkodás nem más, mint bálványtörés: az indulatok, a dühkitörések a „korlátok” ellen irányultak, s tabunak tekintendő dolgok önkéntelen emlegetésében nyilvánultak meg. Véleményét támogatják a régi káromkodási pörök jegyzőkönyvei is: 1563: „És minthogy a közelebb múlt években borzasztó szokásba jött az Istennek és Szenteknek átkozódó szidalmazása és káromlása... elrendeltetik, hogy azok, kik a teremtő Istent, keresztséget és lelket szidalmazták, vagy más módon káromolják, feladatván, illetékes bíróik által első ízben megvesszőztessenek, második ízben megpálcáztassanak, harmadik ízben pedig, mint embör ölök vagy más gonosztevők, halállal büntetessenek” (KOVACS János: Szeged és népe 333); 1589.: „Kgmek... Weottek ezekben az rut Izoniw zitkoknak claradasat, feokeppen az lelkelw

valo ektelen zitkokat, melyben Nem chak az Nepek coreghy de megh az Iffiusagh seot Azzony Allaty, leanzoy Rendis ektelenwl vetkezik az Istennek tizteseghe ellen...”, 1595.: „az ki az lélekkel szitkozódik, az lelkit elmondja, megszidja az lelket, az kit élő istennek kellene tartanunk... kézi kalodéba vigyék”, 1734.: „Akik pedig Sodoma és Gomora-beliek gonosz példájok szeint nemcsak a testi paráznságban éktelenül test szerint élnek, hanem még nyelvekkel is másoknak testét, lelkét, teremtését, hitét, szívét (mely talán megbocsáthatatlan véték) mívelik, ez utolso sententiával ölettetnek meg: elsőben gonosz nyelve, mellyel Istenét szidalmazta, felebarátját mocskolta, amennyire szájából lehet kihúzatattik és elmetszetik, azután teste tűzzel elevenen megégettetik”, „Valaki azért a mindenható Istent gyűlölségesen hatalmáruul, tulajdonságáruul szidalmazza, isteni tökéletességit, szentségit és hatalmát el veszik, a teremtést teremtett állatoknak, disznóknak, ördögnek, kutyának tulajdonítják, és az Istent mennyei székibül levetik... kővel való agyonverésre ítéltetik”, 1775.: Benkeo Balint... illien tisteletlen(n) szokot diffamatiot az B.Haza(nak) beczitelenseghe mondot, hofi eo kgelme mind haza nepevel hamis volna... Megh kivaniuk Tisztünk szerent, hofi ez hallatlan diffammatioert az Inctusnak nyelve kivonattassék, es annak utanna feje vetettessek...”, „a quareulans Szemely... egyszer kuruanak mondotta... ha többször ezen bectelenítő Szót tselekszi, a Varosbol ki tsapattassek itilletett”.

Miért is káromkodtunk és káromkodunk hát? Válaszoljon erre W. G. SUMMER! „Tolvajnyelv meg a káromkodás a nyelv divatja. ...a kifejezés célszerűsége indokolja használatukat. Olyan kifejezésekre van szükség, amelyek felkeltik a figyelmet és bevésődnek az emlékezetbe.

A durva káromkodás meghökkenti az ellenfelet, vagy pedig ösztönös reagálás egy olyan szituációra, amely megkönnyebülést biztosít, ha semmilyen más megkönnyebülési lehetőségre nincs mód. Ez a káromkodás legfőbb gyakorlati oka. De a káromkodás ebben az esetben is káros szokás...” (Népszokások. 287-8).

(folytatjuk)

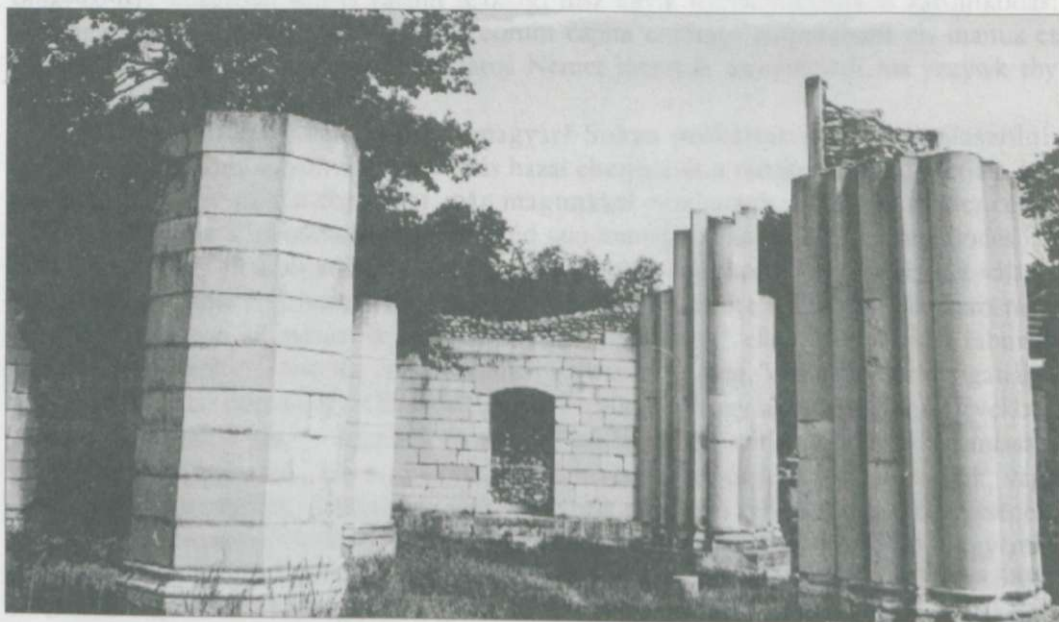
A szentkereszti rom

Ajánlat

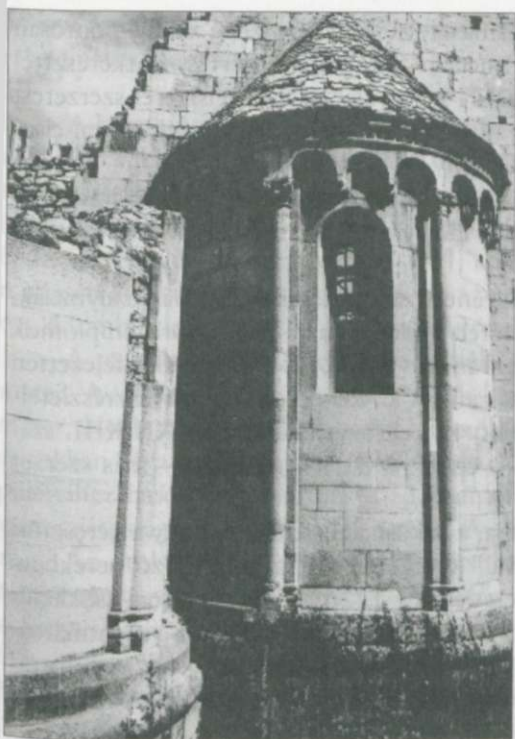
Aki még nem járt erre, annak hihetetlen, a táj ismerőjének viszont természetes a megállapítás: a Fejér és Komárom-Esztergom megyék határán húzódó Vértes az ország legvadregényesebb, emberi kéztől legérintetlenebb hegysége. Az erdők mélyén a mai napig mindösszesen három apró falu bújik meg. Szomorú századunk persze itt hagyta nyomaint: a fák fölé aknatorony magasodik (amelynek a rozsdá a mohája), elhagyott bányáépületek, elhordatlan meddőhányó és betemetetlen külszíni fejtés zavarják ártatlanul a természetben gyönyörködő vándort, tanúskodván az egykori iparról... Hasonló, málló és omladozó sorsuk, az idő vasfoga, no meg az ember műkedvelő természete ellen küzd hosszú, hosszú évszázadok óta a Vértes tucatnyi történelmi emléke. Állapotukat a még felfedezhető (Oroszlánkő vára, Gerencsértvár) és a már fellelhetetlen (Szentgyörgyvár) jelzőkkel minősíthetjük; a tisztesen helyreállított Gesztes csupán a szabályt erősítő kivétel.

A Csák nemzetség azonban nemcsak ezeket a – komárom-fehérvári országot ellenőrző – várakat emelte a Vértesben. Lelkük épülésére alapították a XII. század közepén Vértesszentkereszt bencés monostorát, amelynek mintegy fél évszázaddal később készült el romjaiban is tekintélyes méretű egyháza.

Vértesszentkereszt történetének pontos feldolgozását szinte lehetetlenné teszi az a tény, hogy „Szentkereszt” vagy „Keresztúr” nevű település éppen ötvenkettő volt a történelmi Magyarországon¹ (Megkülönböztető előnevüket csak a századfordulón történt hivatalos rendezéskor kapták.) Nem a kereszt a szent, hanem az azon megfeszített Jézus. Benkőtől tudjuk, hogy a szentek urazása a régi magyar nyelvben gyakori.² (Lásd többek között a Halotti Beszéd „szent peter urot” alakját!), és hogy a „keresztúr” latin mintáktól

A középső pillérek és az északi kapu

függetlenül kialakult, magyar méltóságjelölő forma. A XII-XIII. században a templomok egész sorát szentelték Jézus tiszteletére; így módon ezen helységek is egyházuk védőszentjének nevét kapták.³ Már korai valószínűsíthető okleveles említésének egyikében „Sancta Crux de Wirthis” alakban szerepel, de a Vértes előtagban sem bízhatunk, mert – amint ezt Náczy József kimutatta – a középkori Magyarországon sok esetben ezzel a névvel illették a mai Vértesen túl a Gerecsét és a Pilist is.⁴

Mindenesetre a tiszteletreméltó Rupp Jakab súlyosan téved, amikor a Vérteszentkeresztben a XV. század elejétől birtokos Rozgonyiakat tartja a monostor alapítójának.⁵ Közel háromszáz évvel korábban, 1146-ban Forco (Győrffynél Fulco⁶) hospes végrendeletében „Ugrin comes monostorának, mely a Vértesen fekszik”, réteket és egy négy márkán vásárolt szántóföldet ajánlódékozott.⁷ Forco külön testálta vagyonát a szentmártoni (pannonhalmi) egyháznak, és

külön a vértesi monostornak, tehát a nyilvánvalóan bencés szerzeteseknek ekkor itt még nem volt templomuk. A templom meglétéről (és nem elkészültéről!) tanúskodó első oklevelek 1231-ben, majd 1236-ban keletkeztek: Csák Miklós említi újabb végrendeletében Sancta Crux egyházát.⁸ A monostor hamar jelentőssé vált, ezt bizonyítja, hogy apátja 1226-ban III. Honorius, 1236-ban pedig IX. Gergely pápa megbízásából egyházi pereket (dézsmaper, ill. szentségtörés vádja) vizsgált ki.

1276. március 21-én IV. László király Vérteszentkeresztől keltezett oklevelet.

Csák Máté halála (1321) után Károly Róbert mindent megtett, hogy az egykori Csák-uradalmat megkaparintsa, ami 1326-ban a Csák nembeli István fiai vértesi birtokainak elcseserélésével sikerült is. A XIV. század közepére a Csák nembeli leszármazottak, amint az a kegyurak névkölesönzésénél gyakran előfordult, a Keresztúri előnevet vették fel.

A vérteskeresztúri apát utóljára 1438-ban Győrvarmegyében intézkedett, pápai megbízásból, fontos egyházi ügyben. Az apátság – nem utolsósorban a szüntelen pereskedés miatt – Mátyás korára elvesztette korábbi jelentőségét. 1478-ban a király – IV. Sixtus (Sükösd) pápa jóváhagyásával – az elnéptelenedett monostort, amelyben évek óta nem volt istentisztelet, a székesfehérvári Szent Margitról elnevezett domonkosoknak adta.⁹ 1495-ben a Keresztúr egy része Gerencsérvár tartozékaiként Bakócz Tamásra szállt.

Továbbra is birtokper birtokpert követett, amelynek csak az 1543. évi török pusztítás vetett véget. Vérteskeresztúr elnéptelenedett.

A kevés forrás és az annál több bizonytalanság miatt azt sem állíthatjuk teljes meggyőződéssel, hogy az apátság 1146 és 1478 között mindvégig bencés kezelésben volt. Ide kívánczik Hervay L. Ferenc a ciszterciek jeles ismerőjének legújabb feltevése is. Művé-

ben¹⁰ a – létezésében jó néhány forrással alátámasztott, de földrajzilag eddig pontosan meg nem határozott – cisztercita „Sanctae Cruce in Hungariát” Vértesszentkereszttel azonosítja. Teljesen bizonyos, hogy II. András 1214-ben egy cikádori ciszterci szerzetest egy bencés monostor apátjává tett, és hogy ugyanebben az évben Szentkereszt néven ciszterci monostort alapítottak. Ezt a feltételezést Györffy is valószínűsíti.¹¹

A magunk szerény polcán a ciszterci Vértesszentkereszt-elméletet nem véleményezhetjük. Legfeljebb egy-egy, a feltételezést erősítő illetve gyengítő adattal érzékeltethetjük a kérdés roppant bizonytalanságát.

A Szentkereszttel foglalkozó művészettörténeti ismertetések váltig hangsúlyozzák, hogy a templom több építészeti megoldása kivételt képez a hazai románkori templomok sorában.¹² Kozák Éva a gondosan bizonyított francia vonatkozásokon belül kifejezetten „ciszter jelleget” fedez fel a főhajó pilléreinek akantusz levelekből kialakított frízrészleteinél és bordáinak díszítésében.¹³ Ehhez persze hozzá kell tennünk, hogy a XII-XIII. század fordulóján uralkodó franciás ciszterci stíl – éppen divat jellege miatt – más szerzet épületén is megjelenhetett.

Azonban a csekély számú forrást olvasgatva, a laikusnak is feltűnik, hogy a keresztúri apát a bakonybéli és szentmártoni „kollégájával” tevékenykedik a különböző perekben. Márpedig azok bencés volta – megkérdőjelezhetetlen! Az 1226-os esztendő sem csökkenti kétségeinket: nem valószínű, hogy a pápa akkor kérte fel a keresztúri apátot a szentmártoni főapát és a zágrábi püspök közötti dézsmaper kivizsgálására, amikor (a ciszterci forrás szerint) éppen vizsgálatot indított ugyanazon keresztúri apát ellen, mert az állítólag halálra verte egyik szerzetesét...

* * *

A környék csak 1687-ben, Csókakő elstekor szabadult fel a félhold uralma alól. Az amúgy is megrongálódott, lakatlan kolostor sorsa a következő században, a német és tót telepések érkezésekor, megpecsételődött. A betelepítés, az Esterházy Józseftől 1727-ben kezdeményezett gazdasági rendezés a Vértes vidékének fejlődését, és a műemlékek pusztulását eredményezte. Oroszlány, Bokod parasztházai, a nánai malomtöltés és a majki kalmaduli kolostor – mind a vértes Árpád-kori emlékeinek köveiből épült. Szentkereszt művészien faragott köveit, az oszlopokat és szobrokat pedig az Esterházy grófok hordatták csákvári kastélyparkjukba és a tatai Cseke tó partjára, hogy ott azokból – az akkori divatot követve – romkertet varázsoljanak.

Sajghó Benedek főapát 1735-ben felemelte szavát a további rombolás ellen.¹⁴ A maradék kőkupac a dombtetőn maradt; bokrok, bozót és folyondár változtatta a tájat hosszú évtizedek során ősenyészetté. Szentkereszt emléke csak a domb nevében maradt meg, lassan a környékbeliek is elfeledték, hol volt az egykori „vörös klastrom”. A helyszín utolsó ismerői vezették ide a múlt század közepén Römer Flórist, aki vizsgálatait után az elragadtatás hangján nyilatkozott imígyen: „a vértesszentkereszti basilika unikum, gyönyörű faragványai valóban bámulatosak”.¹⁵ 1857-ben Mendl Lambert győri elemi- és rajztanár kutatta és rajzolta. Munkáját Náczy József és Csernó Geyza budapesti festőművész folytatták 1897-ben. Nekik köszönhetjük az első pontos felmérést; az oszlopokról, szobrokról készített rajzokat és a gondos alap- illetve nézetrajzokat. 1940-ben a műegyetem Építészeti Tanszéke újabb felméréseket végzett, a tragikusan fiatalon elhunyt Lux Géza vezetésével.¹⁶

A régészeti feltárásokat az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából Kozák Éva vezetésével 1964-ben kezdték meg, és folytatták '65, '67, '69 és 1970 nyarán. A

hosszú munkáról 1970-ben jelent meg rendkívül fontos beszámoló – a régész alaposágával, sajnálatosan elkeserítő stílusban.¹⁷

* * *

A keresztúri monostort és templomát erdős dombtetőn emelték, mivel a szent város is hegyen fekszik és az Úr is sziklára alapította egyházát. Ez a misztikus felfogás érvényesült abban is, hogy a középkori templomokat hosszában kelet-nyugati irányba építették. A hívő imádkozás közben a szentély felé fordul, az pedig mindig a templom keleti végére épült, mivel a lux mundi („világ világa”) keletről jött. A templomok kereszt- és hosszahajói rendszeren kereszt alakot képeznek, amit Szentkeresztben a főapszis két oldalconchájára (félkörös kidomborodása) egészít kettős díszkeresztte.¹⁸

A templom 36,5 méter hosszú, szélessége 17, a kereszthajóban pedig majdnem 20 méter. A főapszis szélessége a diadalívek között 5,5; belsejében 7 méter, hossza pedig 9 méter. Nyolc kétsoros pillér osztja a templomot egy fő- és két mellékhajóra, amelyek apszisokban végződnek. A főhajó szélessége 8,1; míg a mellékhajóké 4,45 méter. A diadalív pilléreihez hasonló tagolású és gazdag díszítésű az első pár pillér, ami – úgy tűnik – magyar sajátosság (Kalocsa, Ócsa, Aracs). A további négyzetes pillér egyszerűbb kiképzésű. Az utolsó pillérpár gazdag díszítésében azonban nem kételkedhetünk, hisz a régi templomok nyugati (fő)bejárata és az e mögötti tér volt a narthex, a bűnbánók helye, ahol a faragványok a belépőt a bűnbeesés szörnyűségeire figyelmeztették. Amint beljebb haladt, a szentély felé, a mennyei világosság kiszorította a sötétség hatalmát – és ezt az ablakokon át betörő fény mellett a hitet és erényt jelképező szobrok fejezték ki.

A régészeti ásatás során a nyugati oldalfal előtt egy előcsarnok márvány padlómaradványát, behullott téglaboltozatának darabjait és viszonylag keskeny (70 cm) falrészleteit fedezték fel. A 4,4 méter széles előcsarnok már a XIV. században gót modorban készült, alacsony nivója azonban inkább elcsúfította a nyugati homlokzatot.

A templomtól északra állt a román kolostor, viszont ez már a XV. század végén földszintig rom volt. Ennek helyére az új tulajdonos, a fehérvári domonkosok, 1478 után építették azt a gótikus kolostort, amelynek szintén csak néhány falmaradványa maradt napjainkra. A lakó épület tervezői azonban még arra sem törekedtek, hogy az a templommal párhuzamban álljon. Így a templom északi falához nyugat felé keskenyedő kerengőfolyosó még eredeti építményében sem nyújthatott impozáns látványt. Az ablakok és a bejárat feletti szárnyszerű kialakításához nagyméretű vöröstéglát használtak. Talán ezzel építkeztek a kolostor más részein is, talán vörös volt a cserép – mindenesetre emlékeztünk, a helybeliek Szentkeresztet „vörös klostornak” hívták. (A hagyományos etimológiát, amely a pálosok csuhájának vörös keresztjével egyeztet – feltétel nélkül kizárhatjuk...)

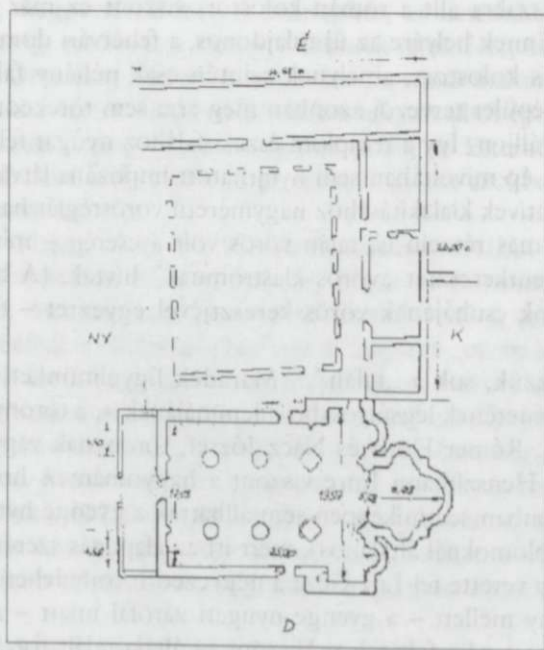
Akárhogy is nézzük, sok a „talán”... Maradék figyelmünket szenteljük inkább a templom építészettörténetének legsúlyosabb dilemmájának –, a toronykérdésnek.

A lelkes kutatók, Rómer Flóris és Náczy József, toronynak vagy tornyoknak semmi nyomát nem találták. Henszlmann Imre viszont a hagyományos homlokzati toronypárt valószínűsíti. Ezek azonban semmiképpen sem állhattak a gyenge nyugati oldalon (ahol a román és gótikus templomoknál általános), mert itt az alapozás szerény, támfalerősítésnek pedig nyoma sincs. Így vetette fel Lux Géza a négyzetes torony lehetőségét. Révhelyi Elemér a négyzetes torony mellett – a gyenge nyugati zárófal miatt – alacsony, szíriai vagy bizánci homlokzati toronypárt feltételez. Viszont az általa talált forrás csak két toronyról szól...¹⁹ Igaz, 1795-ig a háromból bármelyik megsemmisülhetett... Az adatok alapján (a

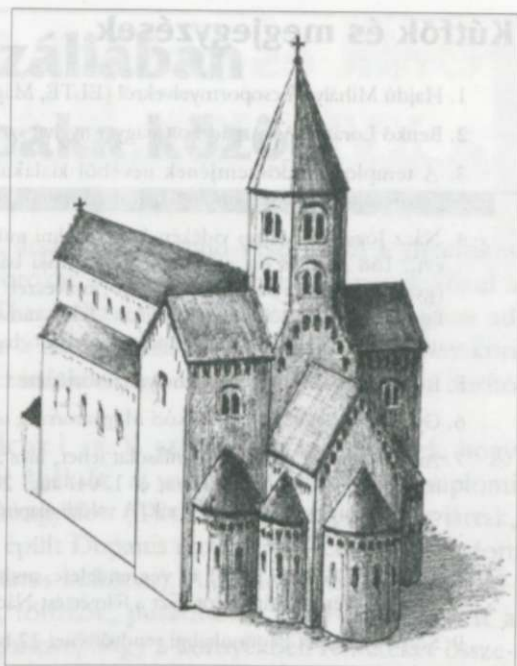
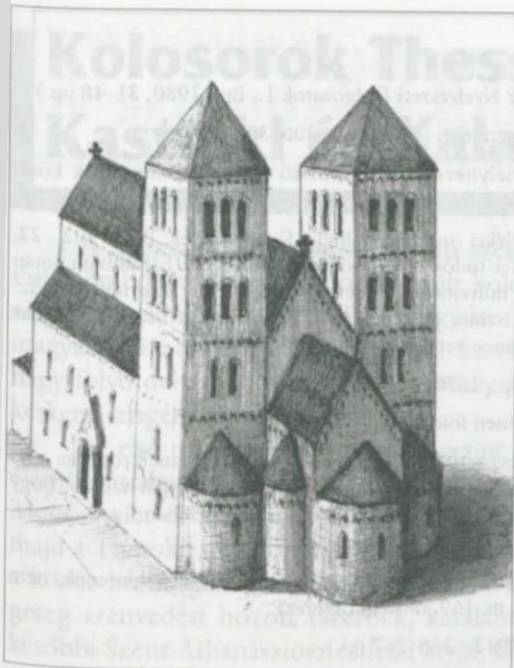
négyzeti pillérek a legerősebbek és legmélyebb alapozásúak) kijelenthetjük: torony csak a templom keleti oldalán állhatott. Nem kizárható a kereszthajó két oldalára emelt toronypár, de valószínűbb a négyzeti torony, amelyre a mellette álló, nála alacsonyabb lépcsőtornyokból lehetett feljutni. (Ezt a – hangsúlyozzuk, csupán – feltételezést erősíti a francia [Clermont-Ferrand, Notre Dame du Port; Toulouse, Saint Sernin] és a franciás stílusú, XIII. századi magyar [Kalocsa II., Gyulafehérvár] példák. Talán a forrásban említett robbantás nyoma fedezhető fel a szentély külső falán is.)

Mennyi maradt meg szeretett emlékünkből? A hatvanas évekbeli régészeti feltárás kezdetekor a szentély falai 5–14, a nyugati zárófal 7–9 méter magasán állt. Az északi oldalon köves törmelékdomb emelkedett, míg a déli falakból szinte semmi sem maradt, hisz a telepések itt láttak alapos munkájukhoz. A középső pillérpár teljesen hiányzott, és a többinek is csak a lábazata esupaszkodott. A kolostorból csak a kerengő falai emelkedtek eltérő magasságban... A hazai középkori templomok sorában – szentélytípusával, négyzeti tornyával, a homlokzati toronypár és az urasági karzat elmaradásával – kivételt képező, és így kiemelkedő jelentőségű szentkereszt-i emlék helyreállítását nemcsak a lelkes érdeklődő, de a szakértő régész is indokoltan tartotta. A „miből?” és „hogyan?” kérdésekre azonban máig nincsen válasz. Pedig túl a templomépítés nemes szándékán, egy ilyen munka lehetőséget biztosítana restaurátornak és építésznek egyaránt, művészi képességük megcsillantásához. De az eddig végzett újjáépítés csak két keserves hőst juttat eszünkbe: Sziszifuszt és Kelelent...

A Pálffy Mária grófnőnek köszönhetően²⁰ megmaradt faragott kövek, szobrok és domborművek – amelyek az Árpád-kori szobrászat lenyűgöző teljesítményéről tanúskodnak – megtekinthetők a tatai Kuny Domonkos Múzeum állandó kiállításán (főként a morózus teremőr nénik társaságában), néhány darab pedig Budapesten, a Galériában és a Nemzeti Múzeumban.

A templom és a kolostor alaprajza

A templom lehetséges formái: a kereszthajó két tornyával (balra), illetve négyzeti toronnyal (jobbra)

Nincs felelőtlen ígéletünk az ajánlatunk elolvasása után esetleg még közelebből érdeklődő kedves olvasó számára. Gyalog csak az induljon útnak, aki eredményesen eligazodik a nem is mindig legfrissebb állapotokat rögzítő turistatérképen. Autóval Oroszlányt a sportpálya felé, a bokodi úton hagyjuk el. A bányászati múzeumnál fordulunk balra, és a kacsaringós, hepehupás üzemi úton kb. 5 km-t teszünk meg. A szénszállító szalag „kacsereszése” utáni első mellékúton jobbra fordulunk. A közeli műemléket a sarkon álló fa törzsén turistajel tudatja. Még egy szállító szalagon „bújunk át”, majd rögtön jobbra, lendületesen emelkedő kavicsos úton haladva, az erdős dombtetőn érjük el úticélunkat.

Valóságos partizán az, aki beveszi a magányos kolostorromot...

A jóindulatú műemléki felügyelőség öles vaskerítéssel zárta el a hívatlan látogatók elől e műkincset. (Ettől ne riadjunk vissza: a felfedezés vágya egy embernyi rést feszített ezen!) Akár áthozhatnák a szomszédos Majk kamalduli kolostorának kapujáról azt a harmadfél évszázados domborművet, amelyen – amott érthető okoból – a következő disztichon olvasható:

*„Absit ab hac porta sacrae turbator eremi
odit enim turbas turba sacrata deo”²¹*

Nagy Tamás²²

Kútfők és megjegyzések

1. Hajdú Mihály: A csoportnyelvekről (ELTE, Magyar Nyelvészeti Dolgozatok I., Bp., 1980, 31–48 pp.)
2. Benkő Loránd: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei (Bp., 1980, 306–307 pp.)
3. A templom védőszentjének nevéből kialakult helynevekre lásd: Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához (Acta Historica, Szeged, LV, 1976)
4. NácZ József: A Vértes vidékének történelmi műemlékei (in.: Archeológiai Közlemények, Bp., 1902., 22. évf., 168 p., lásd ott a 6. jegyzetet!) Muki bácsi, a tudós vértessomlói lelkész egész pályafutása során (gyakran álnéven) remek irodalom-, művészet- és művelődéstörténeti tanulmányokat, valamint egyházügyi és politikai cikkeket publikált. Jelen műve a szinte elfeledett régészeti folyóirat utolsó számának utolsó dolgozata. A történeti adatokat elsősorban innen vettük át.
5. Rupp Jakob: Magyarország helyrajzi története I. (Bp., 1870, 248 p.)
6. Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. (Bp., 1987, 415 p.)
7. Az oklevél XII. századvégi másolat lehet, hisz a nevezett Csák Ugrin csak 1185-ben emelkedett az egyházi ranglétra felsőbb fokaira, és 1204. aug. 20. előtt fiatalon elhunyt, alig pár hónappal azután, hogy esztergomi érsekké választották. A valódi alapító az egyik őse lehetett a század első felében. Lásd: NácZ i. m. 168–169 pp.
8. Csák Miklós első, 1231-es végrendelete, amit általában az első okleveles említésnek tekintenek, nem nevezi nevén a templomot. Ezt a félreértést NácZ i. m. 169. oldalán tisztázza.
9. Sörös Pongrác: Pannonhalmi rendtörténet 12 b. (1912., 266–267 pp.)
10. Hervay L. Ferenc: Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria (Roma, 1984, 120–124 pp.)
11. Lásd: Györfly i. m. 416 p.
12. Révhelyi Elemér: A vértesszentkeresztii templom újszerű megjelenése Árpád-kori építészetünkben (Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem tudományos ülészakánának előadásai. 1955. nov. 11–12., (Bp., 1957, 447–481 pp.); A. Kozák Éva: A vértesszentkeresztii románkori templom feltárása (Archeológiai Értesítő, Bp., 1970, 272–289 pp.)
13. Lásd: Kozák Éva i. m. 275/9. jegyzetét és 281. oldalát!
14. Czinár Mór (Maurus Czinár): Monasteria ord. S. Benedicti (in.: Damiani Fuxhoffler... monasteriologiae regni Hungariae libri..., Pestini, 1858, 277 p.)
15. Rómer Flóris cikke in.: Győri Történelmi és régészeti füzetek II. (Győr, 1863, 359 p.)
16. Lux Géza beszámolóját lásd: Technika 9 (1940, 268–273 pp.)
17. Lásd Kozák Éva tanulmányát a 12. jegyzetben!
18. A templom építészeti bemutatását NácZ József és Kozák Éva művei alapján követtük el.
19. „...minémü...eszközökre leszen szüksége, hogy Szent Kereszth Toronyokbul a köveket le fejthessék... A midőn elválasztják a két Toronyot, puskaporral láthatunk hozzájuk...” – készült a feljegyzés 1794. márc. 12-én a bokodi tó gátépítésénél. Közli: Révhelyi E. i. m. 449 p.
20. A grófnő az összegyűjtött faragványokat 1795. szept. 8-án Csákvárra szállíttatta, és azokat az egyik nyolcszögletes pilléren össze-vissza elhelyezve, a parkban férje emlékére kiállíttatta. Lásd: Rómer Flóris: A Bakony (Győr, 1850, 53–54 pp.)
21. „Félre, te, portánk mennyei csöndjét törni merészlő, rendzavarót nem tűr meg isteni rendünk.” – zúdítja felénk lendületes kétsorosát az ismeretlen fordító. Lásd: Uskert Kálmán: Kirándulások Majkra (in.: A tatai kegyestanítórendi gr. Esterházy Miklós reálgimnázium értesítője, Bp., 1933–34, 84 p.)
Az eredeti latin feliratot közli: Nitsch Árpád János: Majk... története (Győregyházmegye Könyvsajtója, Győr, 1910)
22. Az ajánlat szerzője ezúton mond köszönetet: Tarjáni Antalnak a fényképekért, Nagy Lászlónak a rajzokért és Magyarits Katalinnak – mindezekben felül is.

Kolosorok Thesszáliában Kastraki és Kalabaka között

A thesszáliai síkság északnyugati szélén, átszellemült csend veszi körül a gigantikus sziklatömbökre, sásfészkek mellé épült kolostorokat. A táj földtörténetét kutatók közül a német A. Philipson, 1987-ben megjelent, Thesszélia és Epeirosz című munkájában ad magyarázatot a sziklák keletkezésére. Szerinte a meteoritsziklák együttese egy valamikori nagy folyó deltatorokolatát képezte, amely évezredekken át a mai thesszáliai völgyet borító keskeny tengerszakaszba ömlött.

Az első remeték a hagyomány szerint már az i. sz. X. század előtt megérkeztek, hogy életük hátralevő napjait alázatos imádkozással éljék le. A vallási kötelességek (templomi istentisztelet és áldozás) miatt először az Arkangyalok (Taxiarchon) templomába jártak, majd a Thetoku templomba. A XI. században épült Dupanis remetelakja lehetőséget adott a közös istentiszteletre (ebből nőtt ki a Dupiánus kolostor). A XIII. és XIV. század rengeteg szenvedést hozott (szerbek, katalánok, törökök, pusztítása). 1334-ben érkezett a későbbi Szent Athanásziosz és lelki atyja, Grigoriosz, hogy a környékbeli remetéket összegyűjtve a Széles Kővön, 413 méterre az alatt fekvő Kalabaka településtől, megépítsék a híres Nagy Meteoron kolostort. Az életközösség törvényeit Athanásziosz alkotta. A Stefan Dusan halála utáni cár és király, Szimeon 1358-ban, majd 1363-ban függetlenséget adott a kolostornak, (kivonta a Stagoi püspökség fennhatósága alól). 1371-ben, Simeon halálakor, fia, Ioannisz Ureszi örökölte a trónt, de Athanasziosszal való – több napos – elmélkedése után a királyi bíborpalástról lemondott, és Ioaszaf barátként csatlakozott az aszkétákhoz. Athanasziosz halála után ő lett az apát. Befejezte a szent előd kezdte munkát – a Metamorfozisz templom az ő általa eszközölt átépítésben maradt meg.

Ma a Metamorfozisz kolostoron kívül Kastraki és Kalabaka között már csak öt működik: Ajiosz Nikolaosz tu Anapafsza (nyitva: minden nap), Ajia Triáda (minden nap), Ajiosz Sztefanosz (kedd kivételével), Ruszanu (zárt), Varlaám (minden nap).

Jancsák Csaba

Órák és órárok Pest-Budán a XVIII–XIX. században

Kiállítás a Kiscelli Múzeumban

Az időmérés történetének első csomópontja a XVI. században, a hajtórugó felfedezése volt. Ez hatalmas fejlődést jelentett az ókori és középkori nap-, víz-, tűz- és homokórákhoz képest, amelyek szinte csak az idő múlását voltak képesek érzékelteni.

A technikai továbblépést és a hagyományos óraszerkezet tökéletesítését egy XVII. századi találmány hozta, mely a gátszerkezet részeként a szakaszos mozgást biztosító inga volt. A következő században az órák, fényűzési cikkből minidnkább közszükségleti cikké váltak, ekkor már a borító, védő dobozt – a korábban uralkodó arany vagy ezüst helyett – fából készítették. A korabeli órák préselt, cizellált, trébelt fém számlappal készültek. A XIX. században terjedt el a zománcozott számlap. Ehhez már az óratokokat faragásokkal, szobrokkal, festett jelenetekkel díszítették (kép- és keretórák).

Magyarországon a török uralom megszűnte hozta az órásmesterség elterjedését. Budán 1696-ban, Pesten 1701-ben alakult órárokat is foglalkoztató cég (ekkor még a puskaművesekkel együtt). Az első önálló testületüket 1767-ben alapították. A mesterség becsületét jellemzi, hogy Óbudáról, Budáról és Pestről ez időből mintegy hetven órárok neve maradt fenn (cégiratokban, órák számlapján). Az ötövösök, lakatosok, asztalosok – akik az órárobozt készítették – neve a múlt kódébe hullt.

A fővárosi múzeum az elmúlt század óta gyűjti a pest-budai órárók remekeit, tárgyi és írásos emlékeit. A Kiscelli Múzeumban most látható: Andreas Bleyer és Anton Wæber, XVIII. századi mesterek faliórái és ingás-lábas órái, Johann Herbacher oszlopos asztali órája, Anton Säuffner vízszintes számlapú ébresztőórája, Lechner József úti és zenélő órái, Králik Sámuel keretórája, valamint a budai városháza toronyórájának szerkezete. Megtekinthetők a céhek fennmaradt mesterkönyvei és a kiváltságlevelek (a legkorábbi 1831-ből), melyek betekintést nyújtanak a Heckel, Fellner és Hoser órásfamíliák munkás hétköznapjaiba.

J. Cs.

Szekfű Gyula

Téka

A száműzött Rákóczi

A Holnap Kiadóé az érdem, hogy 1993-ban, nyolcvan évvel az első kiadás után, újra megjelent az egyik legnevezetesebb magyar történelemkönyv, Szekfű Gyula történetírói premierje: A száműzött Rákóczi.

A szerzőt nem kell bemutatnunk, hisz neve hallatán mindenkinek rögvést a Három nemzedék vagy az ötkötetes Magyar történet jut eszébe. Irányítsuk inkább figyelmünket eme korai remekére!

A könyv II. Rákóczi Ferenc, Erdély, majd 1705-től a magyarországi szövetkezett rendek vezérlő fejedelmének 1715 és 1735 közötti, haláláig emigrációban töltött életét mutatja be – új adatokkal és újszerű szemlélettel.

Szekfű a mű 113. jegyzetében (amitán a leghosszabb jegyzet a világon) támadja meg a hagyományos kurucos szemléletet, amelynek kialakítása Thaly Kálmán nevéhez fűződik – bebizonyítva annak tarthatatlan voltát. Thaly költőből lett „szélbali” történetíró, aki közéleti pályafutása során a Rákóczi-érát akarta saját korában újrajátszani. A lehetőségek hiánya miatt azonban csak újraálmodni, újraálmodtatni tudta mániáját. A negyvenkilenccses ábrándokat kergető századvégi napilapértelmiség viszont éppen erre vágyott: Thalyt olvasótábora avata történésszé, mégpedig kritikát nem tűrő, megkérdőjelezhetetlen rangú történésszé. Akinek alkotói szabadságából nemesak kurucversek faragására futotta – amelyeket kétszázéves eredetikként közölt –, de történelmi adatok nyilvánvaló meghamisítására is. Így lesz nála a latin tizenhatból (sexdecim) hatvan, mert az mégiscsak tűrhetetlen, hogy egy olyan csillogó fejedelem, mint Rákóczi,

emigrációjában csak tizenhatfős kísérettel bírjon. Ennek bizonyítására összegyűjt ötvennyolc nevet, a javát saját kútfőből... Mikes proosztó, mert – amint írja – az 1735 nagyszombatján örökre megpihent fejedelmet „kinyújtóztattuk”, aminél mennyivel szebben hangzik a francia kortárs kifejezése: „gazdagon feldíszített ravatalra helyeztük”. Thaly munkásságának fényes záróakkordja volt Rákócziék hamvainak felkutatása és 1905. évi hazahozatala, amely után négy évvel az utolsó Csínom Palkó is követte fejedelmét Szent János fölöttébb fekete paripáján.

Hű közönsége döbbenet tapasztalta újabb négy év múlva, 1913-ban, hogy Szekfű Gyula, ez az addig ismeretlen levéltár-búvár, A száműzött Rákóczival porig alázza Thaly (dombor)művét. Szekfű Rákóczi a többi emigránssal együtt kun-csorog XIV. Lajos udvarában az apanázsért, amely pénzforrás a Napkirály halála után erősen apadni kezdett. A Grosbois-i kamalduliaknál nyugalmat kereső remete ezért kényszerül illegális kártyabarlangot nyitni párizsi házában, Hôtel de Transylvanie néven. A félvilági mulatót Brenner abbé, az emigránsok egyházi embere vezette, akinek ez a munka sok álmatlan éjszakát okozott a rendőrfogdában. A szerző remekül érzékelteti, hogy a nemesi konföderáció primus inter paresből hogyan lett abszolút rendi fejedelem, és hogy Rákóczinak ezt a jellemváltozását, uralkodóvá ridegülését még legodaadóbb hívei (és már nem barátai) milyen értetlenül fogadták. Így válik a mulató neve jelképpé: Rákóczi egész emigrációs politikáját egy cél határozta meg: ki és hogyan segíthetné őt vissza erdélyi fejedelmi székébe. („Meg

voltam győződve, hogy keresnem kell a fejedelemséget...” – írta konfessziójában.)

Szekfű kritikája szerint az egykori fejedelem nyughatatlan vágya rangja visszaszerzéséért csupán tévút a „csalóka remény ködképei után”. És ez már általános ítélet minden emigráció politikailag elszigetelt, tehetetlen és kilátástalan volta felett; és asszociatívén nagyon gyenge, aki a szerző valódi célpontját nem Kossuth Lajosban és a negyvenkilences emigrációban fedezi fel. Persze Szekfű Gyula a párhuzamba állítást az olvasóra bízta, kiteszi a három pontot, és mindenki gondoljon, akire akar...

El tujuk képzelni, több se kellett az obstrukciós magyaroknak... A száműzött Rákóczi fogadtatása, a hároméves hajsza tette a magyar történetírás legnagyobb botrányművévé. Szekfűt Bécsből jött labancnak bélyegezték; Budapesten, Szegeden (a Széchenyi téren) és még több városban tüntettek ellene. Néhol a könyvet nyilvánosan elégették... Állítólag volt olyan, aki a kutyájának adta a „Szekfű” nevet. Az országgyűlésen Polonyi Géza függetlenségi képviselő tiltakozott, a történészszakma részéről pedig Ballagi Aladár, a Pázmány Péter Tudományegyetem tanácskezelője támogatta meg a hecckampányt. Neki szegezi Szekfű a Mit vétettem én? című válaszát amelyben védekezni és visszavágni igyekszik. (Ugyanis Ballagi tudományos felkészültségét megkérdőjelező adat is akadt tárházában.)

Mindhiába. A nemzeti gondolat sárba tiprásával megvádolt történész sorsa: a meghurcoltatás.

Pedig Szekfű csak egy kicsit jobban nyomja tollát a papírra, és a magyarok vezérlő fejedelmét máris – kártyabarlangot fenntartó, feleségét meg-megcsaló, hatalomvágyában nyughatatlan – kiöregedett bonvivánná degradálja, akinek politikai pályafutását a lehetőségek józan mérlegelésénél mindig jobban meghatározta a kalandor hajlam. Mennyire valós ez a kép? Úgy érezzük, hogy a neves történész a Thaly fetiszizálta Rákóczi-eszményen pontosan annyi földi port, emberi gyarlóságot fedez fel, amennyit gondosan a sarokba söpör hét évvel később, amikor megformázza a maga és „nemzedéke” leghívebb magyarját: Széchenyi Istvánt. Szekfű igényesebb és tökéletesebb annál, hogy szavakat vagy eseményeket hamisítson – ő a történelmi szereplők habitusát igazítja saját ízléséhez. És ezzel ugyanazt a hibát követi el, (összehasonlíthatatlanul magasabb színvonalon), mint az általa – Pauler Gyula kritikájával – megvádolt „hiperkuruc”: nem képes a múltat a szükséges madártávlatból, sine studio szemlélni.

Mindettől függetlenül őszinte lelkesedéssel ajánljuk A száműzött Rákóczi című remekművet, amely mintapéldája a történelmi biográfia műfájának. Szekfű Gyulában a történész tudós és művész egyszerre; a stilszta nívóján fűzi mondatait, és a rétor erejével érvel, bizonyít. Könyve a legádázabb krimikkel vetekszik: nem lehet kiolvasatlanul letenni. Ön se tegye...

Nagy Tamás

Brachfeld F. Olivér

Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja

A magyar-spanyol kapcsolatok története mindeddig nem kapott súlyának megfelelő figyelmet. És valóban, az a számottevő anyag, melyet az Aragon Korona Levéltárának fondjai jelölnek igen kevés kutató figyelmét vonta magára. Brachfeld Ferenc Olivér 1927-ben került először kapcsolatba e könyvének témájával: az akkori Fővárosi Könyvtárban (ma Szabó Ervin Könyvtár) szemlélődve akadt a magyarországi királyné története című, középkori katalán nyelven írt könyvre. Mint a Pázmány Péter Tudományegyetem hallgatója tanulmányi tárgyai közé felvette a spanyol nyelvet is, így szövődött barátság közte és Kőrösi Albin között. Kőrösi keltette fel érdeklődését a katalán nyelv, irodalom és általában a katalán kultúra iránt. Befolyásának eredményeként Brachfeld Olivér úgy határozott, hogy doktori értekezéséhez katalán tárgyú témát választ. Ezért utazott 1929-ben Barcelonába, a Primo de Rivera-féle katonai diktatúra után és a Franco-rezsim előtt aranykorát élő városba. Rövid idő alatt szóban és írásban elsajátította a katalán nyelvet. Ekkor kezdett publikálni különböző irodalmi és tudományos lapokban. Cikkeit F. Oliver Brachfeld aláírással jegyezte, s mivel az Oliver meglehetősen elterjedt családnév Katalóniában (jelentése: olajfa), az olvasóközönség született katalánnak tartotta. Munkái a barcelonai könyvtárak katalógusaiban O betű alatt szerepelnek. 1930-ban hazatért, hogy doktori címét megszerze. Ekkor adta ki Magyar vonatkozások a régi katalán irodalomban és a katalán népballadában című könyvét. A következő évben visszatért Barcelonába, és folytatta megkezdett kutatásait. Hat évet töltött itt.

Ekkor írta Violante de Hungria, Reina de Aragon című történeti munkáját, amely I. (Hódító) Jakab (1208–1276) második feleségének eleven, érdekesítő életrajza. A sors fintora, hogy ez a mű a spanyol polgárháborúban megsemmisült, így 1942-ben újra megírta. E munka ismeretterjesztő jellegű. A tudós kutató, aki Párizsba menekülése után sem Magyarországról, sem Barcelonából nem tudta a szükséges szakirodalmat beszerezni, sokszor csak memóriájára hagyatkozhatott. I. Jakab 1221. februári házasságával indítja a történetet, melyet 1229-ben a pápa a közeli vérrokonságra hivatkozva (ugyanis a feleség, kasztíliai Leonora is VII. Alfonz dédunokája volt) felbontott. A második fejezetet egy romantikus középkori históriának, a La filla del rey d'Ongria (A magyar királyné története) címűnek szenteli. Eztán arra a kérdésre keresi a választ, hogy miként teltek a gyermek Jolánta napjai és hogy II. András szerethette-e annyira második feleségét – Jolánta anyját –, akit kizárólag a bizánci trón felé áhítózása miatt vett feleségül. Ugyanis Yolanda de Courtenay családja birtokolta a keleti latin császárság uralkodója címet.

A tövises között élő liliom megváltásának órája 1234-ben érkezett el, mikor IX. Gergely pápa, mint minden keresztény hercegnő gyámja, Jakabnak ajánlotta nőül. Az Aragon Levéltárban őrzött, a követek ünnepélyes kézjeggyel megerősített házassági szerződést 1234 februárjában írták alá Barcelonában. Az ígélet szerint Donna Violanténak tizenkétezer ezüstmárkát, valamint királyi anyja hozományából öt jog szerint megillető összes javakat s még kétszáz aranymárkát kellett hozományként

magával vinnie. Jolánta 1235 nyarának végén kelt útra, miután részt vett legidősebb mostohatestvérének, IV. Bélának hercegi koronázó ünnepségén. Az utazás hosszú volt és veszélyekkel teli. Királyi atyja nemcsak olyan népes kíséretet adott melléje, amelyet a kincstár siralmas állapota megengedett, hanem vele küldte egy jó nemesét Csepeli vagy Szepesi Dénes gróft, akit tévesen egy más nemzetiségű követtel, „cum lungo nasu”-val, azaz nagyorrúval azonosítottak. Még mielőtt a hercegnő megérkezett volna a Földközi tenger partjára, II. András – zaklatott élete után – jobblétre szenderült. A barcelonai katedrális ódon falai valószínűleg 1235. december 10-én szolgáltak az ünnepélyes házassági ceremónia helyszínéül...

Tizenhét évig osztozott Jakabbal, a hódítóval, annak minden bánatában és örömeiben. Végrendeletét 1251 októberében mondta tollba, az aragon korona történéskének, Zuritának, s néhány nap múlva kilehelte a lelkét. Kérésére Valbona kolostorában helyezték örök nyugalomra, huszonnégy évvel később ide került lánya, Sancha koporsója is. A szerző zárszóként egy kérdést szögez az olvasónak: milyen tanulságot lehet levonni ebből a csak kontúrjaiban ismert életből?

Jolánta személyén keresztül két, földrajzilag egymástól távol eső nép fogott kezét.

Jancsák Csaba

Nem „Műhely”-munka gyanánt...

Megjelent a Műhely, a győri kulturális folyóirat legfrissebb száma, amely a mostanában újra felfedezett korszaknak, a dualizmus öt évtizedének szenteli figyelmét Polgárosodás és modernizáció a Monarchiában címmel. Szakál Gyula, a kötet szerkesztője merész kísérletet tesz arra, hogy a boldog békeidők Monarchiájának szinte teljes anyagi–technikai, társadalmi, szellemi és kulturális képéről hű rekonstrukciót nyújtson – már amennyire ez százharminc oldalon lehetséges. A szerkesztők eme törekvését már a fejezetekre tagolás is nyilvánvalóvá teszi: az első négyben a szerzők elhelyezik a monarchiát a XIX. századi Európában, a második bemutatja a birodalom országrészeinek és városainak anyagi fejlődését, a harmadik és a negyedik pedig kultúrával, társadalommal és a kor életérzésével foglalkozik. (Meg kell említenünk: utóbbi két fejezet látványosan, de nem biz-

tos, hogy szerencsésen kitágítja a korszakhatárokat. Az Emberek és társadalom első tanulmánya, Veliky János írása '48-ba vezeti vissza az olvasót, ezt két „szabványos” Széchenyi–dolgozat követi; de a fejezetet Harmat Pál már Freud Bécsével és Ferenczi Sándor Budapestjével zárja... Kétségtelen, hogy a békekor hangulata, az életérzés nem szűnt meg a Monarchia szét hullásával sem Bécsben, sem Budapesten, sem a vidéki városokban, sem a főúri kastélyokban – de az utókor, a bécsi modernitás, vagy akár Fábry Anna Krúdy-, akár Fried István Márai–tanulmánya talán önálló, utolsó fejezetet érdemelt volna...)

Ismertetésünk aligha alkalmas arra, hogy valamennyi szerzőt és tanulmányt bemutatson. A korszakkal foglalkozó magyar és kelet-közép-európai tudományos élet színe-java képviselteti magát, Hanák Pétertől az erdélyi Egyed Ákoson át Gergely

Andrásig. És ami szintén örvendetes, a kötet helyt adott fiatal kutatók (Kiss Csilla és Velkey Ferenc) munkáinak is.

Az első tanulmány Hanák Péter írása (Vállalkozók és alapítók) – Berend–Ránki és Katus László statisztikáit felhasználva – remekül értékeli a korszak fantasztikus gazdasági fellendülését: „az alapítások kora, a béke és a prosperitás kora tehát európai jelenség, s e tekintetben a kettős Monarchia javára csak annyi írható, hogy tevékeny részese, felzárkózó régiója volt egy egyetemes történeti folyamatnak”. (Kissé furcsa, hogy a kötet bevezetése a Hanák-tanulmány első két bekezdése, ami még nem lenne probléma, de a kettő egy lapra került.)

Franz Baltzarek bécsi történész a nagyvárosok kialakulásával és a századvégi urbanizációval foglalkozik. „Egy országot... minden korban jellemezte, hogy hány metropolist és milyeneket hozott létre” – kezdi eszme-futtatását, majd megállapítja, hogy a vizsgált korszakban „az urbanizációs fejlődés alapjait a gyári jellegű ipar kialakulása teremtette meg”. Megvizsgálva a várostípusokat és a városbővítés problémáját fontos megjegyzést tesz: „érdekes lenne egyszer megvizsgálni azt a tényt, hogy milyen szerepet játszanak a nemzeti múzeumok, így például a prágai is, a város növekedésében és rangjának emelésében, mert szerepük nem elhanyagolható”. Nekünk persze Budapest jut eszünkbe, és feltétlenül egyetértünk a szerzővel...

Örvendetes, hogy – érthető okokból – két tanulmány is foglalkozik Győr fejlődésével; az egyik, a szerkesztő Szakál Gyuláé a győri polgárosodást és polgári mentalitást idézi fel; a másik, Winkler

Gábor tollából, a város építéstörténetével foglalkozik. Annál szomorúbb viszont, hogy más magyarországi város bemutatására nem vállalkoztak. (Budapest története jól feldolgozott, most már ugyanezt állíthatjuk az akkor egyetlen vidéki százszáz éves városról, Szegedről is; de a fejlődésre példaértékű település így is akadt volna – többtucatnyi!)

A kötet vitathatatlan értéke, hogy a birodalom uralkodója és annak udvara, valamint két uralkodó nemzete mellett nyomon kíséri a többi (Ferenc József tizenhét nyelven közölte népeivel a hadüzenetet 1914-ben!) nemzetiség sorsát is. Két tanulmány Szlovákiába, egy Szlovéniába, egy pedig a cseh politikába kalauzol el bennünket. („Milyen birodalom az ilyen?” – tette fel a kérdést – önmagának – legújabban Paul Kennedy A nagy hatalmak tündöklése és bukása lapjain, a Monarchia soknemzetiségű jellegén eltűnődve. Válasza: „semmilyen”...)

A „Műhely” kerüli az efféle szélsőséges véleményalkotást. A Monarchia szellemi és anyagi értékeit mutatja be a ma emberének könnyed, érdekfeszítő stílusban, kiváló képanyaggal. Bátran ajánljuk mindenkinek, aki valamelyest is érdeklődik a korszak iránt. Talán egy kicsit oszlatja azt az illuzórikus nosztalgiát, amellyel oly gyakran gondolunk Erzsébet királynéra, a dzsentríre, a grüindolásokra, a szifiliszre meg a századforduló többi kávéházi hangulatára. De ha nem, az sem baj... Mindenki szeret csak a szépre emlékezni, a többit rejtjük el a könyvespolcon...

Nagy Tamás

Makk Ferenc

A királyság első százada

A tizenkét kötetes Magyarország krónikája sorozat második kötete A királyság első százada címmel jelent meg. A második és a harmadik kötet szól az Árpád-korról. A harmadik kötet szerzője pedig Kristó Gyula, így megállapíthatjuk, hogy a korszak ismertetésére a legelismertebb szerzőket kérte fel a sorozatszerkesztő Rácz Árpád. Makk Ferenc, a JATE Történeti Segédtudományok Tanszékének vezetője, a történettudományok doktora, a Szegedi Középkorász Műhely tagja. A Magyarország története az őstörténettől 1301-ig témában (természetesen ezen belül a királyság első századáról is) Makk Ferenc főiskolánk történelem tanszékén adott elő az 1991/92-es tanév második félévében. Így lehetőség van az előadáson elhangzott gondolatok és a könyv összevetésére.

A mű elolvasása után ellentétet véltem felfedezni a könyv méretei és tartalma között. Tenyérben elférő nagysága (kicsinysége?) mellett remek kivonata a korszak mai kutatási eredményeinek. A szerző megpróbál középutat találni a szakkönyvek problémacentrikussága, részletezése és az ismeretterjesztő irodalom olvashatósága, lényegre összpontosítása között. A recenzens úgy véli: sikerrel. A könyv ugyan nem foglalkozik az Árpád-kor érdekes részproblémáival; például a feketemagyarok és a kalocsai érsekség, valamint a pécsi püspökség alapításának kérdéseivel, Gellért püspök és

Szolnok ispán meggyilkolásának okával, a német császár 1051-es hadjáratának részleteivel – de nem is lehet ez a célja. A legfontosabb problémákat ismerteti világos magyarázattal, a legújabb kutatási eredményekre támaszkodva, az esetleges eltérő nézőpontokat is bemutatva. Ilyen témák a pogány nemzetségek leverése és birtokaik elfoglalása István idején; a vármegye és egyházszerzés kérdése; a Péter és Aba Sámuel elleni felkelések különböző nagyságú és tartalmú társadalmi rétegei, stb.

Pregnánsan tartalmazza a könyv a szerző állásfoglalását Orseolo Péter és Aba Sámuel megítélésében. Az előbbit mint az állami és társadalmi fejlődés túlzott felgyorsítóját, az utóbbit mint ennek lelassítóját ismerhetjük meg. I. Andrást a szent istváni állam és eszme elszánt képviselőjeként; Salamon királyt pedig mint – az 1071-es belgrádi csata után, a Géza és László hercegek által jogkörében megsértett, és így, velük szemben – jogosan fellépő uralkodóként ábrázolja a szerző.

A királyság első százada mindenkinek ajánlható, akit az Árpád-kor érdekel. Közérthető nyelve, korrektsége és problémacentrikussága révén az alkalmi érdeklődőknek is ajánlott olvasható, középiskolásoknak s felvételre készülőknek pedig átvitt és valódi értelmében is kiváló zsebkönyv.

Hevesi István

Etnographia

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata;

102. évfolyam, 1991. 1-2. szám. Akadémiai Kiadó, Budapest

A Magyar Néprajzi Társaság 1889 októberében alakult meg, fél évvel Rudolf főherceg tragikus halála után, aki védnökként régóta támogatta az egyesület létrejöttét. A társaság célkitűzését így határozza meg alapszabályában: „a magyar állam és a történelmi Magyarország mai és egykori népeinek tanulmányozása, valamint kölcsönös megismerkedés útján a hazában élő népek közti testvéries egyetértésnek és az együvértartozás érzetének ápolása”. Már a következő esztendőben – 1890-ben – megindult a társaság folyóirata, az Etnographia. Ez volt az első, kifejezetten néprajzzal foglalkozó periodika. Előzményének tekinthetjük Herman Antal Etnographische Mitteilungen-jét, bár mint címéből is kitűnik, nem magyar nyelven jelent meg. A folyóirat első szerkesztője Réthy László volt. A Néprajzi Társaság alapító okiratában is megfogalmazott szellemiségét jól tükrözi a millennium idején felállított skanzen, amely másodikként jött létre az egész világon, ahol a nemzetiségi arányoknak megfelelően a kiállított házak fele a magyar, a másik pedig nemzetiségeink háztípusait, anyagi kultúráját mutatta be. Csak néhány mérföldkőnek számító név azok közül, akik az Etnographiában publikáltak: Hermann Ottó, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Solymossy Sándor, Visky Károly, Bátky Zsigmond, Györfly István, Diószegi Vilmos.

E történelmi bevezető után vessünk néhány pillantást az Etnographia jelenlegi helyzetére. Legfrissebb száma idén jelent meg – 1991-es évszámmal, tehát hároméves késéssel. Ha ebben belegondolunk, ez igen szomorú tény, hisz még a két világháború idején is képesek voltak megjeleníteni a lapot. Talán a rendszerváltás felért volna két világháború borzalmával? Nem hinném. Jó bizonyítványa ez az országnak (rendszernek?), hogy a számtalan, magyarsággal foglalkozó konferencia, találkozó (Magyarok Világtalálkozója, Magyarságismereti tábor, Határtónúli magyarok ifjúsági találkozója, stb.) ellenére éppen a magyarság néprajzával foglalkozó folyóiratot nem adták ki? (Pedig volt egy néprajzos kultuszminiszterünk is.) Talán a hazai

néprajzkutatók nem voltak képesek egy száz éven keresztül folyamatosan megjelenő folyóiratot cikkeikkel ellátni? A mostani szám színvonalán alapján ezt sem lehetne állítani. A háromévi késés okát az új Etnographia sem feleli meg. A miértek keresése helyett inkább böngésszünk a lapban.

Az újság legnagyobb részét kitevő íráskor az 1989-ben elhunyt kiváló etnográfusról, Fél Editről emlékeznek meg, valamint közlik néhány eddig meg nem jelent tanulmányát. Egyik dolgozatában a saját kultúráját kutató etnológusok problémáival foglalkozik. Véleménye szerint nem biztos, hogy csak az adott néptől kívülálló emberek képesek objektív képet rajzolni egy-egy népcsoportról, majd reményét fejezi ki az iránt, hogy talán a „honfitárs vállalkozások egy sajátos ágként az egész etnológia fővonalába kapcsolódhatnak. Szintén Fél Edit tanulmánya a „Népi ruházkodás a Sárközben”, melyből megismerkedhetünk a sárközi viselettel – nemcsak az írás segítségével, hanem gazdag illusztráció által is. A tanulmánynak mintegy harminc kép a melléklete. Majd K. Csilléry Klára, Andorka Rudolf és Kocsis Gyula cikkei következnek. Figyelemreméltó Soňa Švecová írása is, mely a cseh és a szlovák parasztsaladót hasonlítja össze. A „Kutatók, életművek” rovatban szintén Fél Editről emlékeznek meg. A nemrég elhunyt Rajeczky Benjámint igen meghatározó személyes élményeit meséli el Fél Edittel kapcsolatban. Összeállították az elhunyt néprajzkutató műveinek bibliográfiáját is.

Az „Ismertetések” rovatnak sajátos hibája, hogy nyolcvanas évekbeli könyveket mutatnak be, s a bemutatás bármennyire felkelti az érdeklődést egy-egy könyv iránt, azok a könyvtári forgalomban beszerezhetetlenek.

Bátran ajánljuk ezt a lapot a néprajz iránt érdeklődőknek. Megvásárolható az Akadémiai Kiadó boltjaiban, valamint a postahivatalokban. (Őszintén reméljük, hogy ezt a remek kiadványt három évnél hamarabb váltja a következő.)

Farkas István

Tanszéki hírek

(1993 júniustól)

– Június 25-én tanszékünkön tartotta meg kandidátusi értekezésének munkahelyi vitáját *dr. Marjanucz László* főiskolai adjunktus, A polgárosodás társadalomtörténete Szegeden a XVIII–XIX. században címmel. Témavezetője: *dr. Hanák Péter*, a történettudomány doktora; az ülést *dr. Karády Viktor*, a neves párizsi professzor vezette.

– A hallgatóság – körében a több mint száz elsőévessel – ámulva fogadta *Novák Ákos* – a legkevésbé sem hagyományos – előadását, szeptember 22-én. A szakszervezetek Csongrád Megyei Könyvtárának igazgatójáról sokan tudják, hogy lassan két évtizede szervez olvasótáborokat, amelyek a fiatalok történelmi, művelődéstörténeti és kulturális érdeklődésének felkeltésére szolgálnak. Szinte hihetetlen: Novák tanár úr ezernégyszáz egykori táborozójával tartja a kapcsolatot. Beszámolójának szuggesztív erejével idézte fel a táborok bensőséges hangulatát, majd rögtönzött játékkal bizonyította be, hogy a közös érdeklődés milyen egyszerűen és milyen gyorsan teremt baráti kapcsolatot addig ismeretlen emberek között.

– Október 13-án a második évfolyam szaknapon emlékezett meg a viking kirajzás ezerhétszázadik évfordulójáról. A sikeres felolvasóestet – melyen a hallgatók után *dr. Kováts Zoltán* tartott előadást – természetesen szakest követte. Volt tombola... és a közönség tombola...

– A Történettudományi Tanszék november 18-án rendezte meg önálló tudományos diákköri szekcióülését. A tanszék oktatói alkotta zsűri megosztott első díjra értékelt *Vaczkán Melinda*, *Zöldi Éva*, *Lesfalvi Tibor* és *Nagy Tamás* dolgozatát. A

zsűri az OTDK-n bemutatásra méltónak találta a megosztottan második helyezést elérők dolgozatát is.

– Egykori kollégái, tanítványai és a mai hallgatók köszöntötték *dr. Benda Kálmánt* december 7-én, közelgő nyolcvanadik születésnapja alkalmából. A kiváló történész, a Ráday Gyűjtemény igazgatója a hetvenes években tanszékünkön oktatott – akkor, amikor nem jutott neki másutt katedra. Az ünnepi felolvasó-délelőttöt az ünnepelt magas színvonalú előadása követte; majd délután a hallgatók (és tanárok) bőséges kérdésáradataira igyekezett megfelelni. (Lapzárta után, március 14-én vettük az alig négy hónapja megünnepelt akadémikus szomorú halálhírét. Tanszékvezetőnk, Szekfü László megemlékezését Benda Kálmánról lapunk következő számában közöljük.)

Az ily módon már most emlékké neszesülő napon az elmaradhatatlan szakestet a *dr. T. Horváth Ágnes* tanárnő által remekül megszervezett vetélkedő vezette be. A játék valószínűleg nagyobb érdeklődést érdemelt volna... Így csak kevesen tanúsíthatják a harmadik évfolyam szerencsés győzelmét a negyedik (és a többi) évfolyam ellenében. Éjféltajt forrpontra hágott a hangulat, némelyeknél az indulat...

– Valószínűleg minden hallgató észlelte a személyi változásokat: az angyalbőrbe bújt *Dancsa Attila* könyvtáros örökébe *Balog Éva* lépett; 1994. január 1-jével pedig nyugállományba vonult *Nógrádi Béláné*, mindenki Julika nénije. (A kulcs nem marad nála...) Az adminisztrátori beosztás a családban marad: Julika néni utódja a húga: *Lázár Jenőné* (Icu néni).

Összeállította: Nagy Tamás

Anekdotakincs zóli

Adomagazda: Farkas István

„Mulattató apróságok”

(Válogatott szikrák múlt századbeli orosházi lapokból)

Egy Úr omnibuszba akar föl szállani.

– Tele van már ez a Noé bárkája?

– Csak tessék beszállni, a számár még hiányzik! – szólal meg bent valaki.

– Mivel tisztítja a katona a csizmáját?

– kérdi a káplár a rekrutát.

– Kedvvel és szeretettel! – volt a felelet.

– Mit evett Istók bácsi?

– Hát spenótot.

– Volt-e hús közte?

– Volt, mikor a kutya közte szaladgált a kertben.

Tanfelügyelő (vizsgál): – Mondja meg nekem, hol van a világ legnagyobb folyama, és mi a neve?

Tanuló: – A világ legnagyobb folyama eddig még ismeretlen, és az én nevem Pintér András.

Definíciók a házasságról

Az orvos: egy különös láznak nevezi, mely forrósággal kezdődik és hidegséggel végződik,

A vegyész: egy egyszerű rokonvegyületnek,

A jogász: egy adás-vevési szerződésnek,

A kereskedő: spekuláczióknak, melyben nem lehet előnyösen bukni,

A költő: regénynek, mely több kiadást hoz létre,

A színész: egy tragikomédiának, hol a kritika nagyon különféle,

A katona: egy háborúnak, mely gyakran a hét – de olykor még a harmincéves háborút is túléli.

Hogy kell kitérni a kölcsönzés elől?

A (az utcán találkozik barátjával): – Légy szíves kölcsönözz holnapig 10 frt-ot!

B: – Nagyon szívesen ... de, ejnye éppen nincs nálam egy krajczár sem...

A: – Nos, és otthon?

B: – Köszönöm, mindannyian jó egészségben vannak, alászolgája!

Nyúl vadászat

– Ön mindig azt állította, hogy puszkája görbe, azért nem talál: most van új puszkája, mégsem lő semmit.

– Ez azért van, mert most a nyulak futnak görbén.

Félreértés

– Kérek egy pár kesztyűt.

– Mi az Ön száma?

– 6875...

A kesztyűs bámulva tekint vevőjére és csak akkor veszi észre, hogy fiakerossal van dolga.

Találó válasz

Éjfél utánra jár az idő. Egy úr siet végig az utcán, mikor egy csirkefogó eléje lép, s fenyegető hangon kérdi:

– Hány óra van?

Az Úr pofon teremti az útonállót, aztán nyugodtan válaszol:

– Éppen most ütött egyet, de figyelemzettem, hogy az én óráim ismétlő óra!

A tolvaj kitér előle, azután nevetve dörzsöli égő arcát:

– De jó, hogy nem éjfélkor kérdeztem!

Számunk szerzői

A JGYTF TÖRTÉNELSZOCIÁLGÁTOINAK LAPJA

Főszerkesztő: NAGY TAMÁS

Szerkesztők: F. Farkas István, hallgató (JGyTF);

dr. Galgóczi László, nyelvtörténész, (JGyTF);

Hevesi István, hallgató (JGyTF);

A szerkesztők: Jancsák Csaba, hallgató (JGyTF);

Majzik Andrea, hallgató (JGyTF);

Majzik Andrea, hallgató (JGyTF);

Nagy Tamás, hallgató, tanárjelölt (JGyTF);

Nyulassy Ágnes, főiskolai tanársegéd (JGyTF);

A lap közeli: Pap Ádám, hallgató, építészmérnökjelölt

(BME, Budapest);

A BELVEDERE szerkesztők:

(mindenkinek) dr. Szalay István, matematikus, főiskolai

főigazgató (JGyTF);

Vaczkán Melinda, hallgató, tanárjelölt (JGyTF);

Wernsdörfer László, hallgató, gépészmérnökjelölt

(NME, Miskolc);

Zöldi Ildikó, levelező tagozatos hallgató

(JGyTF – Csíkszereda)

- Farkas István, hallgató (GYTF);
 dr. Galgóczi Iászló, nyelvtanár, (GYTF);
 Hevesi István, hallgató (GYTF);
 Jancsik Csaba, hallgató (GYTF);
 Majzik Andrea, hallgató (GYTF);
 Nagy Tamás, hallgató, tanárjelölt (GYTF);
 Nyulász Ágnes, köznevelési tanár, (GYTF);
 Pap Ádám, hallgató, építész-mérnökjelölt
 (BME, Budapest);
 dr. Szalay István, matematikus, köznevelési
 igazgató (GYTF);
 Vackán Melinda, hallgató, tanárjelölt (GYTF);
 Wernsdörfer Iászló, hallgató, gépészmérnökjelölt
 (MME, Miskolc);
 Zöldi Ilkó, levelező tagozatos hallgató
 (GYTF - Császtanya)

BELVEDERE

A JGYTF TÖRTÉNE SZHALLGATÓINAK LAPJA

Főszerkesztő: NAGY TAMÁS

Szerkesztők: FARKAS ISTVÁN, HEVESI ISTVÁN, JANCSÁK CSABA

Alapította: ANNUS GÁBOR

Kiadja a JGYTF Történettudományi Tanszéke.

Felelős kiadó: dr. Szegfű László.

A szerkesztőség címe: 6724 Szeged, Szent Ferenc u. 25.

Megjelenik tavasszal: február-március és április-május;

ősszel: szeptember-október, november-december hónapokban.

A főiskola Történettudományi Tanszékén megrendezett
konferenciák előadásai

a **BELVEDERE** Kiskönyvtár

sorozatban jelennek meg.

A lap közöl: tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket
és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

A **BELVEDERE** munkatársai a szerkesztőségi esteken

(minden páros héten kedd este 8 órakor a Mojo Klubban)

várják az írásaikat megjelentetni szándékozó leendő kollégákat.

István! Nagyon hiányzol.

Csaba, Charlie, Bali, Árpi

(Egy felhőtlen hétfe Bécsben, 1992 októberében.)

A képen: Farkas István, Jancsák Csaba és Nagy Tamás)